

A MOHÁCSI CSATA ÉS A „HADÜGYI FORRADALOM”

II. rész

A magyar hadsereg a mohácsi csatában

Tanulmányom második részében elsősorban a magyar hadsereg felhasználási lehetőségeit, a két szemben álló hadsereg taktikáját – annak esetleges különbözőségeit – kívánom vizsgálni. A korábbi szakirodalom tükrében ez óhatatlanul ismétlésekhez vezet, mégis szükségesnek tűnik újból áttekinteni a csata eseményeire vonatkozó adatok mellett a téma historiográfiáját és az esetleges magyar haditerv készítőiről, lehetőségeikről vagy a terep adottságairól rendelkezésünkre álló információkat. Mindez egyes korábbi elképzelések megkérdőjelezésén túl új szempontokkal szolgálhat a „hadügyi forradalom” magyarországi recepciójához is.¹

I. A forrásokról

Előre kell bocsátani, hogy az események szinte valamennyi momentumát feltárták és értékelték az elődök, a történések könnyebb érthetősége miatt mégis szükségesnek tűnik pár szót szólni az ismert forrásokról, amelyek kapcsolatai sokkal bonyolultabbak, mint azt eddig a kutatók többsége feltételezte.²

Magyar oldalon Brodarics István kancellár számít az eseménynek legfontosabb „haditudósítójának.” Miután a csatából megmenekült, hét napi kalandos utazás után Pozsonyban érte utol Mária királynét, s onnan szeptember 6-án küldött egy rövid összefoglalót Tomiczky lengyel alkancellárnak, 10-én pedig Rómába is írt.³ A hiteles hírek iránti igény azonban olyan nagy volt, hogy a kancellár már 1527-ben megjelentette Krakkóban sokat idézett vita- és védőiratát, amely azóta is a leghíresebb és talán a legrészletesebb forrás is a mohácsi csatáról és előzményeiről. E tanulmány első részéből remélhetőleg már kiderült, valójában nincs okunk arra, hogy a magyar hadtörténeti irodalomban fel-fel bukkanó hiperkritikával illessük ezt a tudósítást. Sokkal adatgazdagabb is, mint közvet-

¹ E helyen mondok köszönetet munkámhoz nyújtott segítségért Dormán Emesének, Erdősi Péternek, Fodor Pálnak, Hancz Erikának, Ivanics Máriának, Kertész Noéminek, Mráv Zsoltnak, Négyesi Lajosnak és Papp Sándornak.

² Ennek megfelelően ma már a rekonstrukció olyan szintje sem látszik lehetségesnek, mint amit 1926-ban Gyalóky Jenő óvatossá célként tűzött ki magának: „az egykorú, kivétel nélkül hézagoss források – magyarok és törökök egyaránt – tömérdek, egymásnak valóban vagy csak látszat szerint ellentmondó részletet tartalmaznak. Nagyon alapos megrostálás és elemzés után tudjuk csak belőlük a mohácsi csata valószínű képét megalkotni. Hangsúlyozzuk, hogy csupán valószínűségről lehet szó, mert magát a teljes valóságot sohase tudhatjuk meg.” (Gyalóky Jenő: A mohácsi csata. In: Mohács Emlékkönyv, 1926. [Szerk.: Lukinich Imre.] Budapest, 1926. 222. o.)

³ Brodarics István levele, 1526. szeptember 6. In: Acta Tomiciana. Epistole, legationes, responsa actiones, res geste ... Sigismundi ... I. Regis Polonie. (Ed. Dzialynski, Adam Titus [Celichowski, Zygmunt]). Posnaniae 1860. VIII. k. 221. o.; Brodarics István levele, 1526. szeptember 10: Litterae principium ad papam. (1518–1578) (Szerk.: Bessenyei József.) Bibliotheca Academia Hungariae in Roma. fontes 3. Roma–Budapest, 2002. 98–99. o.

lenül a csata után íródott levelei, hiszen ebbe már más túlélők bizonyos közléseit is beépíthette, legfeljebb azt kell figyelembe vennünk, hogy elsősorban mégis arról tudhatott csak biztosat, amit maga is látott, míg tudósítása az oszmánok viszonylatában nyilvánvalóan megbízhatatlan.⁴

Valószínűleg részben a kancellár információin alapul az a velencei kémjelentés is, amelyet a velencei Signoria egyik ügynöke készített – miután találkozott több magyar főúrral, köztük Brodariccsal is –, s feltételezhető, hogy a neves itáliai történétíró, Paolo Giovio nocerai püspök is nagyrészt az ő révén szerezte be információit a csatáról. A püspök a kor híres történétírója volt, s két helyen, az 1531-ben Rómában megjelent *Commentario de le cose de' Turchi* című munkájában, valamint az 1550-1551-ben Velencében kiadott főművében, a *Historiarum Sui Temporis* 23. könyvében is adott egy rövid leírást az eseményről. Igaz Brodarics szövegének kivonatolása egy helyen komoly félreértéshez vezetett, Giovio azonban a kancellárhoz képest feltűnően jól értesült az oszmán sereg dolgairól, a *Commentario*-ban például név szerint említi az elővéd, a ruméliai és az anatóliai had parancsnokait, és olyan részleteket közöl a csata előtti napok csatározásairól, melyeket egyetlen másik ismert forrásban sem lehet fellelni, így azt kell feltételeznünk, hogy valamilyen úton az oszmán félről is sikerült információkhoz jutnia.⁵

Brodaricsnak nagyon nagy hatása volt a hazai történeti irodalomra is. Az ő munkája szolgált alapul Heltai Gáspár magyar nyelvű történeti művében az 1526. év eseményeihez. A csata leírása ugyan csak lényegre törő, tömörített változatban került be Heltai történetébe, és legfeljebb az utolsó egy két mondatnál merülhet fel a gyanú, hogy esetleg más forrást is használt. Így például kifejezetten említi a magyarok harcát a janicsárokkal, ami Brodaricsnál csak indirekt formában jelenik meg, és azt állítja, hogy „a török lovasok menekülő [magyaroknak] utánnok tollának, oldalul is ütköznének nekik, és a Krassó sebedékes erre kezdék őket tolni, és számtalan sok nép odavesze az érbe.”⁶ Heltai be-

⁴ Brodarics István: Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről. In: Mohács emlékezete. (Szerk.: Katona Tamás.) Budapest, 1979. 11–48. o.; az eredeti latin szöveg kritikai kiadása Brodarics, Stephanus: De conflictu Hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohacz historia verissima. (Szerk.: Kulcsár Péter.) Budapest, 1985. Brodarics művének keletkezéséhez R. Várkonyi Ágnes: V. Károly magyarországon. In: *Uő: Europica Varietas – Hungarica varietas*. Budapest, 1994. 13. o. A kancellár például tudni vélte, hogy a szultán már a csata kezdetén jelen volt. (Brodarics, vagy hírforrása – és később talán Istvánffy is – valószínűleg az szultán udvari hadainak jelenlétéből következtek Szulejmán tartózkodási helyére, ám a török források ismeretében ezeket az állításokat tévesnek kell tartanunk.)

⁵ Antonio Boemo levele, 1526. november 12. In: *Sanuto, Marino: I diarii*. (Ed. Barozzi, Nicolo –Berchet, Guglielmo, etc.) XLIII. tomo. Venice, 1895. 225–226. hasáb.; Giovio, Paolo: *Commentario de le cose de' Turchi*. Roma, (1531.); Giovio, Paolo: *Historiarum sui temporis*. Florentiae, 1550–1551. 2. rész, 23. könyv, 14–15. o. Giovio történeti munkájának Mohácsról szóló részét egy az egyben átemelte saját művébe Itáliában élő kortársa, há-Kohen József rabbi. (Kohn Sámuel: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. *Történelmi Tár* (1880.), 346–347. o. Giovio összekeverte a király őrzésére kirendelt Ráskay csapatát és a második vonalban felállított ezer nehézlóvasat, így az ő „csatarekonstrukciójában” a második vonal ütközik meg a tábor ellen támadó ellenséges csapattal, ezért marad egyedül a király. Ez azonban akkoriban nem szűrt szemet senkinek. Brodarics mellett a későbbi évtizedekben több magyar humanista főpap is kapcsolatban állt Giovióval, s Verancsics kifejezetten meg volt elégedve történeti munkája Moháccsal foglalkozó részével. (Okányi Pál: Jovius Pál élete és Magyarországra vonatkozó történetének ismertetése. Kaposvár, 1885. 27–30. o.; Sulicá Szilárd: Adalékok Jovius „Historiarum sui temporis” magyar vonatkozásainak forrásaihoz. Budapest, 1907. 104–105., 129–132. o.; Vayer Lajos: Paolo Giovio, la cultura umanistica e l'arte rinascimentale in Ungheria. In: *Atti del Convegno Paolo Giovio il Rinascimento e la memoria*. Como, 1985. 134–135. o.)

⁶ Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Budapest, 1981. 452. o. Krassó nevű érről nem tudunk a környéken – a Karasica viszont később, Istvánffynál bukkan fel, mint a király halálának helyszíne.

számolójának az adja az érdekességét, hogy egy XVII. századi oszmán történetíró, Ibrahim Pecsevi szinte az egész szövegrészt áttemelte saját művébe, de mellette az oszmán források alapján is leírta az eseményt.⁷

A kancellár szövege adja Istvánffy Miklós történeti munkájában is a csata leírásának gerincét, de biztosra vehető, hogy a XVII. századi történetíró rajta kívül használta Gioviót, sőt bizonyosan más, ma már ismeretlen forrásokra is támaszkodott, mivel a magyar táborban vívott küzdelemről, illetve a menekülőkről olyan aprólékos részleteket közöl – köszönhetően például a kancellárián vezetett Királyi Könyveknek – amelyek mássutt nem lelhetők fel.⁸ Az új adatok felhasználásán kívül azonban számolni kell azzal is, hogy Istvánffy a tizenöt éves háború veteránja volt, aki történeti szintézist alkotott, így több adatáról igen nehezen lehet eldönteni, hogy ismeretlen kortárs forrásból, vagy háborús tapasztalatainak és saját logikájának eredményeképpen került be művébe.⁹

Az egyik ilyen, a csata lefolyásának rekonstruálásakor utóbb többnyire felhasznált momentum az a – Brodaricsnál és Istvánffynál egyaránt fellelhető – megállapítás, hogy a csatatéren látott janicsárok állásai a szultán helyzetét is jelezték az oszmánok harcrendjében. A kancellár valószínűleg nem tudta, hogy a janicsárokat az oszmán hadvezetés már jóval a csata előtt két részre bontotta, így azok külön-külön bonyolódtak vagy bonyolódhattak harcba a különböző magyar csapatokkal. Ebből viszont bizonyosan súlyos félreértés támadt az utólagos rekonstrukciónál, amivel már Istvánffy esetében is számolnunk kell.

Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy Istvánffynak az a megállapítása, miszerint a magyar támadás egészen a török táborig, sőt magáig a szultánig eljutott volna, egy régebbi magyar nyelvű beszámolóban is felbukkan, melyet Verancsics Antal történeti iratai között találtak.¹⁰ Meglepő módon az, hogy a magyarok magának a szultánnak a testi épségét is

⁷ Hancz Erika: Ibrahim Pecsevi két leírása a mohácsi csatáról. Szakdolgozat. Szeged, 2003. 2–24. o. Thúry József szerint olyan részletek is szerepeltek művében, amiről Heltai nem írt, például, hogy II. Lajos seregtete az anatóliaiakra támadt volna. (Török történetírók. [Szerk.: Thúry József.] II. k. Budapest, 1896. 165. o., 1. j.) Ez a rész azonban Hancz fordításában nem lehet fel.

⁸ Az eredeti latin kiadás: *Isthanffii, Nicolai: Pannonii Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae, 1622.* A csatáról szóló rész új magyar fordítása: *Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből.* In: Mohács emlékezete. (Szerk.: Katona Tamás.) Budapest, 1979. 88–124. o. Giovio hatásáról *Okányi, 1885.* 31. o., *Sulicá, 1907.* 184. o.; *Jászay Magda: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról.* Budapest, 1996. 87. o.

Bakács Sándor, aki Bánffy Jánosnak adta át a lovát menekülés közben, török fogságba esett, s 1530-as kiváltása után, 1532-ben Szapolyai János, régi nemessége megerősítéseképpen, olyan címet adományozott neki, amely ezt a jelenetet ábrázolta.

⁹ Istvánffy életéről és művéről *Benits Péter: Bevezető.* In: Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt történeti riája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. k. Budapest, 2001. 7–13. o. Ilyen lehet például a szultán seregének felvonulását kísérő kürtjel és csatakiáltás – melyet Négyesi Lajos egy XVI. századi forrás alapján a délutáni imádsággal együttjáró hálaadással próbált összehangolni –, ami Brodaricsnál hiányzik az ellenséges tömegek megjelenésének leírásakor. (Istvánffy: *Katona, 1979.* 115. o.; Brodarics: *Katona, 1979.* 42. o.) *Négyesi Lajos: A mohácsi csata. Hadtörténelmi Közlemények, 107.* (1994.) 71. o.

¹⁰ A Magyarországon legutóbbi László király fiának, legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete. In: *Verancsics Antal* összes munkái. (Közli Szalay László.) 2. k. Monumenta Hungariae Historica II.: Scriptores III. Pest, 1857. 22–23. o.; újabb kiadása 1504–1566. Memoria Rerum. (Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta *Bessenyei József.*) Budapest, 1981. 28–29. o., valamint a csatára vonatkozó részlet: *Katona, 1979.* 60. o. E rövid krónika írója meglepően jól tájékozott az oszmán tábor ügyeiben, például megkülönböztette Ibrahim pasa és az anatóliaiak „nagy álló” seregét is, de mivel Verancsics maga ültette át latinra Giovio *Commentario* című művét, ez valószínűleg az itáliai történetíró hatása lehet. Noha íróját, vagy íróit ala-

fenyegették, az oszmán történetírók közül egyedül Kemálpasazádénál szerepel. Mivel ez az esemény – ha sor került rá – az oszmán sereg kellős közepén történt, s az oszmán krónikás szerint a vakmerő támadókkal mind egy szálíg végzett a szultán testőrsége, nyitott kérdések tűnik, hogy mikor és milyen módon jutott el a híre a magyar oldalra.¹¹

Végezetül meg kell említenünk, hogy léteznek más, rövidebb beszámolók is. A magyar udvarba eljutott első hírekről szólnak Burgio pápai nuncius és Mária királynő levelei. Igen gazdag anyag maradt fenn a velencei hírszerzés révén, így Giacomo Zaratino levele, aki Batthyány Ferenc horvát bán csapatában harcolt. A csatáról egy cseh és egy német forrás is közölt beszámolókat, s közülük a kevésbé ismert cseh szöveg rendkívül fontos mert az információk Schlick Albin környezetéből kerültek ki, aki Brodaricshoz hasonlóan, testvéreivel együtt, a második harcrendben harcolt.¹² (Érthetetlen, hogy a levélnek csupán egy része jelent meg magyarul 1889-ben, és a harc végéről, az azt követő menekülésről szóló nem kevésbé terjedelmes részt azóta sem fordították le.)¹³ Természetesen ezeknél is felmerül a félreértés, a torzítás, a félretájékoztatás lehetősége: például a török fogságból szökött hadifogoly, Jurko Vladonovics beszámolója szerint – amely számos hihető, sőt ellenőrizhető részletet is tartalmaz –, a csatát az első napi kudarc után, a beérkező erősítések segítségével, végül a magyarok nyerték meg. Mégis rendkívül hasznosnak kell tartanunk ezeket a kevésbé közismert forrásokat, mert segítségükkel több olyan vitatott részlet válik világosabbá, ami pusztán Brodarics, vagy az oszmán források alapján igen nehezen értelmezhető.¹⁴

Az oszmán krónikások forrásértéke tisztázottabbnak tűnik, mivel Marosi Endre és az ő nyomán járva Négyesi Lajos már többféleképpen is elkülönítette az írók „nézőpontjait,” így elég egyértelműen megállapítható, hogy közülük egyesek vagy a ruméliai hadtestnél tartózkodtak az események idején, vagy olyanoktól szerezték az információikat, akik ott voltak, míg mások egészen más szemszögből, valószínűleg a szultán környezetéből származó információk alapján örökítettek meg az eseményt.¹⁵

Ám az oszmán leírások között is akad egy, a fentebb említett Ibrahim Pecsevi XVII. századi krónikája, melyet – talán kései volta miatt – az utóbbi évtizedekben nem tartottak szükségesnek közreadni más művek magyar fordításaival együtt, holott szerzőjéről tudni lehet, hogy több őse is ott harcolt a határvidéki harcosokból álló oszmán előhadban a mohácsi síkon. Talán ennek köszönhetően örökített meg egy Kjátib Mohammed Záim

pos vizsgálat alá vetette a kutatás, a korai idők forrásait mindeddig nem sikerült feltárni. (Bessenyei, 1981. 127–147. o.)

¹¹ Verancsics: *Katona*, 1979. 60. o., *Kemálpasazáde*: Mohácsnéme. In: Mohács emlékezete. (Szerk.: *Katona Tamás*.) Budapest, 1979. 345. o.

¹² Burgio levele, 1526. szeptember 5.: *Katona*, 1979. 242–244. o.; Mária királyné levele, 1526. szeptember 9.: *Acta Tomicianiana* VIII. 219–220. o.; Giacomo Zaratino levele, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, XLII. 1895. 647–648. hasáb; ismeretlen, állítólagos bécsi szemtanú beszámolója: *Neue Zeitung*... : *Katona*, 1979. 278–281.; egykori levél a mohácsi csatáról. *GG. [Gömöry Gusztáv]* közlése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1899.) 503–504. o.; a levél teljes szövege: *Höfler, Constantin*: *Frankische Studien*. I. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen. 11. k. Wien, 1853. 5–18. o.

¹³ Elgondolkodtató, hogy Gyalóky már 1926-ban kénytelen volt azt írni, hogy „nem szabad mellőznünk azokat a feljegyzéseket se, amelyeket más szemtanúk mondtak tollba, mert itt-ott mégis csak kiegészítik Brodarics, valamint az egykorú török történetírók hézagos előadását.” (*Gyalóky*, 1926. 223. o.)

¹⁴ Vettor Barbarigo és Zacaria Valaresso levele, 1526. szeptember 24.: *Sanuto*, XLIII. 1895. 82–83. hasáb

¹⁵ *Marosi*, 1976. 643–644. o.; *Négyesi*, 1994. 62–63. o.

művében is fellelhető, valószínűleg lokális török hagyományt Jahja pasa fia, Kücsük Báli bég szerepéről.¹⁶ Szerencsére Vámbéry Ármin 1860-ban megjelentetett fordítása után a csatára vonatkozó részeket Pecsevi új török kiadása után Hancz Erika 2003-ban készített szakdolgozatában újrafordította, és világosan elemezte Pecsevi módszertanát is.¹⁷ Pecsevi információinak érdekességét ezúttal az adja, hogy a mohácsi csatáról írva Giovio püspök több helyen is megemlékezett Báli bég tetteiről. Ez pedig talán később Istvánffy csatarekonstrukciójára is hatást gyakorolhatott, ő is név szerint említette Báli béget, igaz, mint a magyar tábor feldúlóját.¹⁸

II. A magyar hadvezetés

Az 1526-os hadjáratot és a mohácsi csatát vezénylő magyar vezetőkről már a kortársak sem nyilatkoztak túl kedvezően, s kudarcot okozó alkalmatlanságuk hangoztatása – Perjés Géza korábban idézett markáns ellenvéleményétől eltekintve – napjainkig visszatérő motívuma a történeti irodalomnak.¹⁹ A XIX. század nemzeti öröksége miatt nehéz volt értelmezni azt a tényt, hogy az ország 1526-ban a kortársak számára nyilvánvaló módon nélkülözötte a feladat nagyságához szükséges képzett, tapasztalt embereket, holott Brodarics egyáltalán nem tartotta szükségesnek titkolni vitairatában, hogy a vészhelyzetben a kormányzat külföldön is keresett parancsnokokat; ennek magyarázata oly egyszerű és kézenfekvő lehetett a maga korában, hogy azt a kancellár nem is találta szükségesnek taglalni.²⁰

Az országos katonai döntéseket ugyanaz a változó összetételű és létszámú testület, a királyi tanács hozta, ami békeidőben a külpolitikai vagy gazdasági ügyekkel is foglalkozott. Munkájában részt vettek főpapok és az ország világi bárói is, és a köznemesség is képviseltette benne magát, s Brodarics leírása szerint a tanács két legtekintélyesebb tagja

¹⁶ Pecsevi családjáról *Thúry József*: Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz. *Századok*, 24. (1892.) 398–399. o.; *Fodor Pál*: Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi. In: *Fodor Pál*: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemlről. Budapest, 2001. 216–219. o.; *Kjátib Mohamed Zaim*: Történetek gyűjteménye. In: Mohács emlékezete. (Szerk.: *Katona Tamás*.) Budapest, 1979. 425. o.; Kjátib Mohammed Záim és Ibrahim Pecsevi művének viszonyáról *Hancz*, 2003. 32–34. o.

¹⁷ Egyetlen megjelent magyar fordítása: *Vámbéry Ármin*: A mohácsi ütközet Pecsevi török író után. *Uj Magyar Múzeum*, 10. (1860.) 31–36. o.; *Hancz*, 2003. Melléklet, 8–15. o.

¹⁸ *Giovio*, 1550–1551. 2. k. 23. könyv, 14. o., 2. k. 40. könyv, 372. o.; *Sulicá*, 1907. 90. o.

¹⁹ Az elítélő véleményekről *B. Szabó János*: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” I. rész. A magyar királyság hadserege 1526-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004.) 448–450. o.; *Barta Gábor*: Az országút szélére vetett vita. *Magyar Tudomány*, 1980/2. 118–121. o.

²⁰ „a viszályokba elmerült urak annyira elszoktak volt már a bajnoki munkáktól, hogy az egy Frangepán Kristófon kívüli, ki minapi sérelmei miatt Ferdinánd főherceg szolgálatába állott, az egész hazában, a hadi dicsőségéről még csak 40 évvel előbb is Európaszerte híres magyar nemzet hazájában, nem találtott férfiú, a hadi dolgokban eléggé járatos, kire bizalommal lehetett volna ruházni a fővezérletet.” (*Horváth Mihály*: Magyarország történelme. 3. k. Pest, 1871. 404. o.) „Csodálatos és alig hihető, hogy a Hunyadiak korában oly harcias, kitűnő tapasztalt vezérekben gazdag országban, Mátyás halála után alig néhány évtized múlva, nem volt többé ember, a ki a hadvezetés mesterségét értette volna.” (*Rónai Horváth József*: Magyar hadi krónika. 1. k. Budapest, 1895. 352. o.) „Feltűnőnek és jellemzőnek tartom, hogy a harcfeállítás módját, legalább Brodarics előadása szerint, úgyszólván kizárólag idegenek szuggerálták. Ez felette szomorú bizonyítvány a magyar vezetőkre és egyúttal legbiztosabb jele a magyar hadügyben, a magyar hadrateremtéségekben és katonai vezetési képességben az utóbbi korszakban beállott nagy dekadenciának”. (*Doberdoi Bánlaky [Breit] József*: A magyar nemzet hadtörténelme. 12. k. Budapest, 1939. 245. o.) Brodarics: *Katona*, 1979. 17. o.

az esztergomi érsek és a király helyettese, a nádor, a haditanácsá változott gyülekezetben is a legfontosabb vezérek közé számított.²¹ A hadszíntér közelében a haditanács tapasztalt csapattisztekkel is kiegészült: tudjuk, hogy a döntések kialakításában részt vett Radics Bosics, a szerb sajkások kapitánya, és a lengyel gyalogság vezére, Gnoynsky is. Feltételezhető hát, hogy a többi, hozzájuk hasonló, alacsonyabb rangú tiszt – például az pápai zsoldosok két másik kapitánya – is hivatalos volt a tanácsba.²²

A királyi tanács tagjai közül azonban csak azok rendelkeztek bármiféle tényleges katonai tapasztalattal, akik hosszabb-rövidebb ideig a déli határ védelmében tevékenykedtek. 1526-ban ilyen volt az ország nádora, Báthori István, aki temesi ispánként és az alsó részek főkapitányaként több mint egy évtizedig állt a határvédelem legfontosabb posztján, így kortársai között tapasztalt katonának számított, de súlyos köszvénye miatt igen kétséges volt, hogy a szükséges pillanatokban egyáltalán lóra tud-e ülni. Kubinyi András úgy véli, ezért a bárók között a hasonló múlttal rendelkező Drágffy János országbíró, egykori temesi ispán nála alkalmasabb személy lehetett volna a magyar had vezetésére.²³

A tanács választása mégsem rá, hanem Báthori egykori fegyvertársára, a távoli szolgálati helyén tartózkodó Szapolyai János erdélyi vajdára esett. Ő az 1514-es parasztháborúban tanúsított magatartása és a oszmán birodalom határvidéke ellen vezetett vállalkozások révén a hazai viszonyok között elég nagy hírnévnek örvendett ugyan, de már egyes velencei diplomataék szemében ő sem számított olyan tapasztalt hadvezérnek, amit az ország európai hatalmi státusza megkövetelt volna.²⁴ Noha a vajda elvállalta a fővezérséget, de mivel távol volt, érkezéséig öccsét, Györgyöt tették meg az egyik fővezérnek. Közismert tény – nem kis részben az egymásnak is ellentmondó királyi parancsoknak köszönhetően –, hogy a vajdának nem sikerült csatlakoznia a főserceghez a csata napjáig.²⁵ Mellette azonban még két másik, külföldi szolgálatban álló személyt is felkértek a vezérletre, ami némileg jobban megvilágítja a magyar hadvezetés dilemmáit.

Mivel szervezett, intézményesített tisztképzés ebben az időszakban még nem csak hazánkban, de sehol másutt Európában sem létezett, a hadviseléshez szükséges ismereteket értelemszerűen mindenki elsősorban a gyakorlatban sajátíthatta el. Ezért is érdemel figyelmet Kubinyi András felvetése, mert ő a lengyel Gnoynsky révén lehetségesnek tartotta, hogy a magyar hadvezetés tudomást szerzett egy egykori szerb származású jani-

²¹ Brodarics: *Katona*, 1979. 32. o. A királyi tanácsról és a királyi udvarról *Kubinyi András*: A királyi tanács közneemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mátyusz Elemére Emlékkönyv.* (Szerk.: *H. Balázs Éva – Fügedy Erik – Maksay Ferenc.*) Budapest, 1984. 257–268. o.; *Kubinyi András*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: *Mohács. Tanulmányok ...* 59–99. o.; *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok*, 122. (1988.) 147–215. o.; *Kubinyi András*: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: *Kelet és Nyugat között. Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* (Szerk.: *Kosztó László.*) Szeged, 1995. 309–335. o.

²² Brodarics: *Katona*, 1979. 38. o.

²³ *Kubinyi András*: A mohácsi csata és előzményei. *Századok*, 115. (1981.) 101. o.

²⁴ Francesco Massaro jelentése szerint Szapolyai „igen értékes tábornok, de azért mégsem tud annyit, mint amennyit tudnia kellene egy ilyen ország tábornokának.” (Francesco Massaro titkár jelentése 1523-ból. *Balogh István*: *Velencei diplomataék Magyarországról, 1500–1526. Forrástanulmány.* Szeged, 1929. LVIII–LIX. o.) Szapolyai 1515-ös zsarnói kudarcra arra utal, hogy valószínűleg nem tűnt ki jelentősen a kor átlagából. Erről bővebben Fodor Pál készülő tanulmányában olvashatunk majd, mely a későbbi, Szülejmán szultán által írt hadjelentés alapján török oldalról is betekintést nyújt az események menetébe.

²⁵ Szapolyai ellentmondó instrukcióiról és távolmaradásáról: *Gyalóky*, 1926. 211., 241–245. o.

csár, Konsztantin Mihajlovics nyomtatásban cseh és lengyel nyelven is megjelent emlékiratairól, amely a törökök elleni sikeres harc érdekében tett javaslatokat tartalmazott.²⁶

E beszámolóban valóban komoly forrásértéke van a XV. századi oszmán hadviselés tekintetében. Mégsem hihetjük, hogy csak ilyen áttételes módon juthattak a benne foglalt ismeretek a magyar vezérek tudomására, hiszen a határvidéki harcok révén sokkal direk-
tebb úton is szerezhettek információkat az ellenség harcmódoráról, és tudjuk, hogy még
szökött magyar janicsár is akadt az informátorok között. Ráadásul a magyar hadvezérek
legalább Hunyadi János óta tudhatták, hogy miként lehet legyőzni az oszmán sereget,
melynek taktikája, a közhiedelemmel ellentétben, nem is különbözött mindenben közép-
európai ellenfeleitől.²⁷ Figyelemre méltó egybeesés, hogy amit 1444-ben Várnánál Hu-
nyadinak majdnem sikerült véghez vinnie, az a XV. század második felében működő
cseh zsoldosvezér, Čenovi Vlaček hadi értekezésében szinte szó szerint szerepel a köz-
ép-európai viszonyokhoz alkalmazva: „ha az ellenségnek svájci vagy más német gyalog-
gosai vannak a hadseregében, melyek zárt rendet tartanak, akkor csak a lovasság ellen
vonuljunk ... hogy a gyalogságtól elűzzük ... akkor azt tehetjük a gyalogsággal, amit
akarunk.”²⁸ Ám ezt sokáig sokkal könnyebb volt elgondolni, mint a szinte mindig jelentős
túlerőben lévő oszmán hadak ellenében kivitelezni. (Aligha véletlen, hogy csak a XVII.
század végére jutottak el oda az európai hadseregek, hogy ezt rendre el is tudták érni.)²⁹

Így az, hogy a szerb renegát javaslatai felmerülni látszottak a magyar haditanácsban –
például a király biztonságának szem előtt tartásáról, amit a szerencsétlen kimenetelű
várnai csatában elhunyt I. Ulászló sorsával is igazolt az emlékirat írója – sokkal inkább
arra utalhatott, hogy a magyar vezetők gyakorlati úton szerzett tapasztalatai mennyire
egybevághattak az egykori hadifogolyéval.³⁰ Az ex-janicsár legfontosabb javaslata
ugyanis éppen az volt, hogy a keresztények szabaduljanak meg nehéz fegyverzetüktől,
mert az oszmánok könnyűlovasságával eladdig csak a hozzájuk hasonló fegyverzetű ta-
tárok tudták eredményesen felvenni a harcot. Mint az a tanulmány első részéből kiderült,
részben valószínűleg a határvidék védelmében szerzett tapasztalatok, részben az anyagi
nehézségek miatt 1526-ban a magyar hadsereg lovasságának jelentős része könnyűlova-
sokból állt, ám egy ilyen komoly strukturális egybeesést nyilvánvaló módon nem tulaj-
doníthatunk pusztán Konsztantin Mihajlovics hatásának.³¹ Ezért talán célszerűbb úgy

²⁶ Kubinyi, 1981. o. 102–103. o.; Mihajlović, *Konstantin: Memoirs of a Janissary*. (Transl. by Stolz, Benjamin.) Ann Harbor, 1975. 166–173. o.

²⁷ A „sajátos” legyőzhetetlen oszmán taktikát körbelengő hiedelmekről Ágoston Gábor: *Török sikerek és taktika a 15–16. században*. In: Magyar képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. (Szerk.: Rácz Árpád.) Budapest, 2000. 133–134. o.

²⁸ Magyar fordításban idézi Rázsó Gyula: *Mátyás zsoldoseregének hadművészetéről*. In: *Mátyás király, 1458–1490*. (Szerk.: Barta Gábor.) Budapest, 1990. 91. o.

²⁹ A oszmánok taktikájának európai recepciójáról: Parry, Vernon J.: „La Manière de Combattre.” In: *War, Technology and Society in the Middle East*. (Eds. Parry, Vernon J.–Yapp, M. E.) London, 1975. 218–256. o. Az európaiak számára rendelkezésre álló, sokrétű információról és felhasználásának korlátairól Ágoston Gábor: *Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a korajúrkori Európa információs központja*. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. (Szerk.: Hausner Gábor.) Budapest, 2005. 31–60. o.

³⁰ Tomori Pál levele, 1526. június 25.: *Katona*, 1979. 147. o.; Brodarics: *Katona*, 1979. 37–38. o., v. ö. Mihajlović, 1975. 167–169., 172–173. o.

³¹ Mihajlović, 1975. 171–173. o.; B. Szabó, 2004. 469–470. o.; Lazarus Schwendi 1576-ban kiadott emlékiratában külön kiemelte e kérdés fontosságát: „... hadügyünk manapság még rosszabbul áll mint egykor, mert a könnyűlovak, akiket elődeink még nagy számmal bírtak, mára már csaknem teljesen elfogytak. A német lovasok

közelíteni a korszak nem túl nagy számú katonai „szakirodalmához,” mint gyakorlatban és szóban átörökített tudásról készült „pillanatképekhez.”

Magyarországra Mátyás halála után hosszú, tartós békekorszak köszöntött be, amit rövidebb időszakokra ugyan meg-megszakítottak háborús események, de azok mérete nemhogy az éppen egyidejűleg zajló, nagyszabású itáliai hadjáratokét nem érte el, de még a Mátyás korabeli vállalkozásokéhoz sem volt fogható. Mivel a magyar nemesség nem áhítozott túlságosan külföldi hadi babérokra, hiába voltak a déli végek már akkor a nemesség „vitézlő oskolái,” az oszmán határvidéken folyó portyázó hadviselésben szerzett tapasztalatokat nem igen lehetett átváltani több tízezres seregek szervezésére, vezetésére, nagy nyílt csaták megvívására. A szultán környezetéből nem sokkal a mohácsi hadjárat előtt Magyarországra menekült előkelő szerb úr, Bakics Pál szava a haditanácsban valószínűleg azért nyomott sokat a latban, mert úgy tudták, hogy már „három nyílt ütközetben vett részt, amit Szulejmán az ellenséggel vívott.”³² Azaz már akkor jelentkezett az a tünet, amit Kelenik József a tizenöt éves háború birodalmi-német, francia, olasz fővezérei kapcsán felvázolt: a térség sajátos viszonyai miatt a helyi – osztrák–magyar–cseh – katonai elit nem rendelkezett, de nem is rendelkezhetett a nagy háborúk megvívásához szükséges tudással, több évtizedes tapasztalatokkal, amit sokáig a Habsburgok is a vezérek „importjával” igyekeztek ellensúlyozni.³³

Így válik csak érthetővé a magyar kormányzat kísérlete, hogy a kor európai háborúiban tapasztalatokat szerzett, Habsburg szolgálatában álló parancsnokokat, a Székesfehérvár 1491-es elfoglalását vezető veteránt, Niklas Salm grófot, illetve a horvát Frangepán Kristóf grófot igyekezett megnyerni serege vezéreinek.³⁴ Rossz egészségi állapotára való hivatkozással Salm kitért az igencsak kétes megtiszteltetés elől, Frangepán viszont elvállalta a feladatot. Az előző évben Jajca várának felmentésére vezetett sikeres vállalkozás parancsnokaként mutatott teljesítménye alapján tehetséges katonának kell tartanunk, az események menetébe mégsem tudott beleszólni, mert a speyeri birodalmi gyűlésről indulva ő sem jutott el a magyar táborba a csata napjáig.³⁵

pedig az üldözésben haszontalanok, arra teljességgel alkalmatlanok.” (*Kelenik József*: Lazarus von Schwendi emlékirata a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről. *Századok*, 139. évf. (2005.) 980–981. o.)

³² *Kelenik József*: Gondolkodó katonák és katonai gondolkodók a XVI. századi Magyarországon. In: A magyar katonai gondolkodás története. (Szerk.: *Acs Tibor*.) Budapest, 1995. 26. o. A ferrarai herceg ügyvivője, Giuliano Caprili már 1521-ben úgy látta, hogy a magyar királynak azért nincsenek tapasztalt kapitányai, mert nem gyakoroltatja őket háborúban. (*Fraknoi Vilmos*: Tomori Pál élete. *Századok*, 15. [1881.] 302. o.) Hasonlóan vélekedett Tubero ragusai történetíró is. (*Tubero, Ludovicus*: Hadtörténeti feljegyzések [Magyarország]. Szegedi Középkortörténeti könyvtár 4. Közreadja *Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet*. Szeged, 1994. 288–289. o.) Egy másik itáliai kortárs, Giovio utóbb még árnyaltabban fogalmazott: „Mátyás halála után, akitel vége lett a katonáskodásnak, hagyták, hogy megrontsa élet a tétlenség és a fősvénység, ... nem törődtek többé a fegyverekkel, lovakkal, sem a háborús dicsőséggel (ahogy annak a nemzetnek szokása volt), csak a rablással és a kapzsizással.”, s mivel a főurak és a nemesek elszoktak a nagyarányú háborútól, 1526-ban már csak a kisebb csetepaték és portyázások gyakorlatát ismerték. (*Jászay*, 1996. 88., 102. o.) Bakicsról Brodarics: *Katona*, 1979., 38. o.

³³ *Perjés Géza*: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). In: A magyar hadtörténelem évszázadai. (Szerk.: *Király Béla – Veszprémy László*.) Budapest, 2003. 109–112. o.; *Kelenik József*: Igaz képek a magyar múlt tarlójáról. Had-sereg és haditechnika a 16. század második felében. *Rubicon*, 6. (1995/5.) 16. o.

³⁴ Ferdinánd osztrák főherceg támogatta is sógora törekvéseit, I. *E. Kovács Péter*: Ferdinánd főherceg és Magyarország. *Történelmi Szemle*, 45. (2003.) 41. o.

³⁵ Frangepán 1526. szeptember elején még csak Zágrábban volt. (Frangepán Kristóf levele, 1526. szeptember 5. In: *Protestáns Szemle*, 36. (1927/1.) 24–26. o. Ferdinánd osztrák főherceg elképzelései szerint ő vezette

Mindennek fényében nagyon is érthető Tomori Pál óckodása a fővezéri poszt elfogadásától, hiszen ő maga pontosan fel tudta mérni, hogy korábban „olyan háborút, amilyen most őfelsége [a magyar király] előtt áll, még csak látni sem látott soha,” s a fentebb említett okok miatt épp a nádort és vajdát nevezte meg, mint nála alkalmasabb személyt, aki „jeles hadakban forgott, és vezérlésben Magyarország minden fiánál tapasztaltabb.”³⁶ Tomorival aligha csak az álszerénység mondatta ezt. Korábbi tevékenysége alapján inkább tehetséges huszártisztnek tarthatjuk, aki déli határvédelem kulcspozíciójába kerülve a végvidék újjászervezésében jól megállta a helyét. Bátor, rátermett határvidéki kapitányból pedig – amint arra már Kubinyi András rámutatott a fővezér kiválasztása kapcsán – azért több is akadt a magyar hadvezetés soraiban, bármennyire is nagyra tartották Tomori kvalitásait a kortársai.³⁷

Ami e korban igaz volt a vezérekre, hasonlóképpen igaz volt a közkatonákra is: természetesen nem létezett intézményesített kiképzés az ő számukra sem, így felbecsülhetetlen jelentősége volt az egyes katonák harci tapasztalatainak, és annak a harci hagyománynak, amit szűkebb környezetük őrzött és gyakorolt.³⁸ Jellemző módon az 1527-es isztambuli béketárgyalásokon Ibrahim nagyvezír azzal az indokkal utasította el a Szapolyai Jánossal és lengyel királlyal egy időben történő békekötés tervét, hogy „mi magunk már elzibbadnánk, lovaink, embereink már meg lennének fosztva a katonai utánpótlástól, mert az ilyen baráti Magyarországra nem mennénk át. Ha még Lengyelországot is hozzá tesszük, hol kellene hadakoznunk? Mert a hadviselés a gyakorlatból él, onnan nyeri az erejét, nem az embertömegeből. [kiemelés tőlem – B. Sz. J.]”³⁹ Ám míg a magyar király katonái jó esetben is legfeljebb csak az állandó határvidéki „kisháború” tapasztalataival bírtak, az 1510-es években, az oszmán hadak Szelim szultán véres ázsiai hadjárataiban a „nagyháború” iskoláját is kijárták.⁴⁰

Paradox módon épp ezek a hadjáratok szolgáltatottak érveket a magyar oldalon az oszmánok elleni harc híveinek, akik egyre azt hangoztatták: a véres perzsiái, egyiptomi, majd később az 1521-es nándorfehérvári és 1522-es rhodoszi harcokban az oszmánok seregének színe-virága veszett oda, ezért épp itt a lehetőség, hogy a magyarok eredmé-

volna az osztrák segélyhadat, egy 2000 fős cseh zsoldoskontingenst a magyar táborba, de ezeket a katonákat végül csak augusztus 25-ére sikerült felfogadni. (E. Kovács, 2003. 41. o.)

³⁶ Brodarics: *Katona*, 1979. 29. o.

³⁷ *Kubinyi*, 1981. 101–102. o. A ferrarai ügyvivő szerint 1521-ben egyedül Tomori volt járatos a hadművészetben a magyar vezérek között. (*Fraknoi*, 1881. 302. o.)

³⁸ *Showalter, Dennis E.*: Castle, Skill, and Training: The Evolution of Cohesion in European Armies from the Middle Ages to the Sixteenth Century. *The Journal of Military History*, 57. (1993.) 407–430. o.

³⁹ *Hurmuzaki, Eudoxiu*: Documente privitoare la Istoria Românilor. Vol II. Partea I. Bucuresti, 1891. 55. o. Nem vélekedtek erről másként Nyugat-Európában sem. Philippe de Comynes az 1465-ös monthléry csatáról írva fontosnak tartotta megemlíteni, hogy még az oly fényes, és akkor épp győztes burgundi sereg 1200 lovasának zöme is teljesen gyakorlatlan és rosszul felszerelt volt, s ennek okaként a korábbi 36 békeövet jelölte meg, amelyet a gentiek ellen vívott rövid, s nem túl jelentős hadjáratok szakítottak meg csupán (*Gillingham, John*: A rózsák háborúja. Budapest, 1985. 54. o.). A burgundi lovasságból tán ha 50 ember tudta, hogy kell a lándzsát szabályosan előre szegezni, és csupán 400 viselt mellvértet. (*Philippe de Comynes*: Mémoires. [Ed. *Joseph Calmette*.] Tom. 1. Paris, 1964. 27. o.)

⁴⁰ A XVI–XVII. századi határvidéki „kisháború” hatásairól *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700. Budapest, 2004. 180–183. o.

nyesen szállhassanak szembe a szultán „meggyengült” hadával.⁴¹ Ha az oszmán hadak veszteségeinek jelentőségét időnként – valószínűleg propaganda-célokból – túl is értékelték egyesek, a mai szemléelő számára meglepő módon a magyar hírszerzés mégis rendelkezhetett viszonylag pontos, helyszínen gyűjtött információkkal az ázsiai hadszínterek történéseiről, akár a „hadügyi forradalom” elmélete szempontjából kulcsfontosságú tüzfegyverek megnövekedett jelentőségéről is.⁴² Például a ferences Pécsváradi Gábor szentföldi zarándoklatát is felhasználta a magyar udvar, hogy információkat szerezzen az 1516–17-es oszmán–mameluk háborúról, az állítólag magyar származású mamelukok információira támaszkodó buzgó szerzetes fennmaradt tudósításában azonban nem tér ki túl részletesen katonai kérdésekre.⁴³ Az oszmán táborban ugyanekkor ott volt az egykori szőrényi bán, Bélay Barnabás, Ulászló király balszerencsés diplomatája, akit I. Szelim szultán furcsa körülmények között hurcolt magával perzsa és egyiptomi hadjáratára, s aki tapasztalt katonaként elég közelről követhette nyomon az eseményeket.⁴⁴ Hazatérve „minden veszedelmet megmonda az magyaroknak, ki rajtok következő vóna terek miatt,” a részletekről azonban mit sem tudunk.⁴⁵

A jelek szerint azonban a magyar hadvezetést elsősorban így sem az oszmánok valamiféle technikai fölénye, hanem sokkal inkább nyomasztó túlereje foglalkoztatta. Az ellenség fegyverzetéről, katonai tudásáról a magyar táborban sokan éppenséggel nem voltak valami nagy véleményvel, a tapasztaltabb határvidéki csapatok képviselői egyenesen úgy vélekedtek, hogy „tudják ők jól, hogy az ellenségnek rengeteg embere és hadiszer-

⁴¹ Az 1516–1517-es egyiptomi hadjáratról tudósító Pécsváradi Gábor ferences szerzetes informátorai szerint a hadjáratra indult 300 000-es hadból végül csak 60 000 ember maradt életben, épp ezért itt az ideje az oszmánok megtámadásának. (Pécsváradi Gábor levele Lendvai Bánffy János királyi főpohárnokmesternek, 1517-ben. In: *Pécsváradi Gábor*: Jeruzsálemi utazás. [Fordította és a jegyzeteket írta *Holl Béla*.] Magyar Ritkaságok. Budapest, 1983. 44. o.) 1523-ban Massaro velencei diplomata olyan véleményeket is hallott, hogy „a török nem fog többé Magyarországra jönni, mert nem igen bízik az általános támadásban, s már csak azért is, mert kevés harcosa van, miután nagy részük meghalt Perzsiában, Szíriában, Belgrád alatt és Rhodosz alatt részben betegségben, részben a harcok alatt, kb. 130 ezer ember.” (*Balogh István*: Velencei diplomaták Magyarországról, 1500–1526. Forrástanulmány. Szeged, 1929. LV. o.) 1526-ban is azzal érveltek a visszavonulás ellen a magyar haditanácsban, hogy „ama egész egykori erős és győzhetetlen török sereg először Belgrád alatt, aztán Rhodosz ostrománál elhullott.” (*Brodarics: Katona*, 1979. 30–31. o.) S ez volt az új magyar király, Szapolyai János egyik érve is, amikor a bajorokat akarta egy oszmán-ellenes szövetség számára megnyerni – ő már magát a mohácsi csatát is besorolta az szultáni hadat végzetesen meggyengítő események sorába. (*Barta Gábor*: A Sztambulba vezető út, 1526–28. [A török-magyar szövetség előzményei.] *Századok*, 115. [1981.] 158. o.); valószínűleg ennek, a tapasztalt katonák értékét nagyrabecsülő szemléletnek volt egy realistább megnyilvánulása, amikor a magyar király titkára, Gerendi Miklós súlyosnak minősítette az 1523-as száva-szentdemeteri csata hétésszáz főre becsülhető magyar veszteségét, míg az oszmánok természetesen a súlyos vereség után sem szűkölködtek emberanyagban. (*Acta Tomiciana*, VI. k. 319–320. o.)

⁴² Burgio beszámolója szerint például az 1523 július 3-i titkos tanácsülés alkalmával a magyar vezetés jóval realistábban értékelte az oszmánok veszteségeinek következményeit: „a török épp oly hatalmas, mint szerencsés, és noha Rhodosz elfoglalásánál és onnani visszatérésnél, és a pestistől nagy veszteségeket szenvedett, mégsem hiányzik az ereje” (idézi *Kubinyi András*: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagellok korban [1490–1526] In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. [Szerk.: *Zombori István*.] Budapest, 2004. 141. o.)

⁴³ *Pécsváradi*, 1983. 42–45. o.

⁴⁴ *Babinger, Franz*: Eine neudeckte ungarische Kerbinschrift aus Konstantinopel vom Jahre 1515. In: Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante II. München, 1966. 206–214. o.; *Tardy Lajos*: Régi magyar követjárások Keleten. Budapest, 1983. 74–78. o.; *Fodor Pál-Dávid Géza*: Magyar-török béketárgyalások 1512–1514-ben. *Történelmi Szemle*, 36. (1994.) 210–219. o.

⁴⁵ *Verancsics*, 1857. 14–15. o.

száma van, serege mégis harcképtelen és ártalmatlan, tán ha minden tizediknek, huszadiknak van valami fegyvere, amivel ártani képes”. (A harcot sürgetve utóbb még Tomori is hajlandó volt úgy nyilatkozni, hogy az általa említett nagy „tömeg zömében fegyvertelen és gyáva.”⁴⁶) A szembenálló erők nagyságrendje viszont jóval a csata előtt nyilvánvaló volt, mivel az oszmán táborból érkező szökevények már júniusban elég pontos információkkal látták el a kalocsai érseket: a kancellár szerint Tomori a döntő haditanácson arról tájékoztatta a résztvevőket, hogy a szultán nem kevesebb mint 300 nagyobb ágyúval vonul fel, s összességében 300 000 fős sereggel, de ebből a hatalmas tömegből „csak” 60 000 fő „a harcra alkalmasabb, válogatott rész.”⁴⁷ (Egy velencei kém szerint azonban a magyar oldalon is voltak akik tán realisabban – a szolgálkkal együtt is – „csak” 150–200 000 főre becsülték az oszmán hadak létszámát.)⁴⁸

III. Miért pont Mohács?

Ilyen hatalmas túlerővel szemben az összes rendelkezésre álló erő összevonása előtt megívott harc sokak szemében túlonúl kockázatosnak tűnt. Jelentősebb csapatok híján pedig sem a Dráva védelmére kirendelt nádor, sem a határvidéken tartózkodó Tomori nem tudott vagy akart komolyabb halogató harcokat vívni, így tulajdonképpen a mozgósítás lassúsága miatt csúszott ki az a lehetőség is a magyar hadvezetés kezéből, hogy az ország déli határán húzódó folyókra támaszkodva időt nyerjen a támadókkal szemben.⁴⁹

Az országos mozgósítás nehézsége szinte minden kutatónak szemet szúrt, s a magyar felkészülésről szóló leírások még a XX. században is jórészt Tomori jól ismert júliusi kifakadása szellemében íródtak: „Szent György vértanú ünnepén indult hadba Konstantinápolyból a császár felséged ellen; szinte minden héten írtam levelet felségednek, de felséged és az urak még a lovak lábát sem patkoltatták meg.” Szakály Ferenc a csata helyszínére kapcsán egyenesen úgy vélte: „A magyar sereg számára nyilvánvalóan hátrányos volt, hogy a csata a mohácsi mezőn zajlott le [...] azért mert nem előbb és

⁴⁶ Brodarics: *Katona*, 1979. 30., 34. o. Valószínűleg a határvidéki csetepaték alapján alakult ki ez a kép, és még sokáig tartotta magát keresztény országokban. Az 1596-os mezőkeresztesei csata egyik német túlélője a törökkel való harc megtapasztalása után azt írta: „Nekünk mindig azt mondták, hogy az ellenség meztelen, hitvány nép; ez igazán hazugság; derék, hosszúszakállú, fegyverképes, bátor férfias alakok, melyekhez hasonlótak Németországban keresni kell.” (Egykorú német tudósítás a mezőkeresztesei csatáról. *Gömöry Gusztáv* közlése. *Századok*, 26. [1892.] 556. o.)

⁴⁷ Brodarics vitairatának magyar fordításában a 60 000-es szám szerepel (Brodarics: *Katona*, 1979. 34. o.), a szöveg latin kiadásában viszont 70 000 (Brodarics, 1985. 45. o.), a kancellár egy korábbi levelében pedig még 80 000-et írt. (Acta Tomiciana, VIII. k. 244. o.)

⁴⁸ Antonio Boemio levele, 1526. november 12.: *Sanuto*, XLIII. 225. hasáb. Ezek a számok nem állnak távol több újabb becsléstől sem: különféle számítási módokat használva a teljes létszámot Gyalóky 75 000-re, Káldy-Nagy Gyula 60 000-re tette. (*Gyalóky*, 1926. 194–198. o.; *Káldy Nagy Gyula*: Szulejmán. Budapest, 1974. 72–83. o.) Perjés Géza viszont 150 000 főre becsülte a mohácsi csatában részt vevő szultáni sereget, igaz elképzelhetőnek tartotta, hogy a magyar oldalon is összegyűlt vagy 50–60 000 ember. (*Perjés Géza*: Mohács. Budapest, 1979. 44–61., 369–372. o.)

⁴⁹ A folyóvédelem esélyeiről, illetve annak elhanyagolásáról *Gyalóky*, 1926. 200–206. o.; *Bende Lajos*: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, 13. (1966.) 544–546. o.; *Nemes Imre*: Hozzászólás Perjés Géza „A mohácsi csata” című tanulmányához. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, 24. (1977.) 284–291. o.; *Marosi Endre*: Válasz Nemes Imrének. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, 24. (1977.) 284–291. o.; *Marosi Endre*: Mohács-komplexus? *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, 27. (1980.) 155–156. o.; *Kubinyi*, 1981. 96–101. o.; *Perjés Géza*: A mohácsi csata. (1526. augusztus 29.) In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk.: *Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc.*) Budapest, 1986. 198–202. o.

nem másutt került rá sor.” A kivétel e tekintetben is Perjés Géza volt, aki a sokat emlegetett belpolitikai zavarok mellett az ország stratégiai helyzetéből próbálta levezetni a mozgósítás nehézségeit, és az ebből fakadó helyzetben az udvar és a nemesség konfliktusát állította előtérbe a csatater kiválasztásánál. Érdekes módon ő, aki úttörő vizsgálatokat végzett a mezőgazdasági termelés, a népesség és a hadseregélelmezés összefüggéseiről, s a külföldi kutatókat is jócskán megelőzve komplex módon foglalkozott az oszmán hadigépezettel, azon belül is a logisztikai elemek fontosságával, a krónikus pénztelenség tudomásul vétele mellett nem nagyon kísérlete meg gondolatmenetének konzekvens alkalmazását a középkori Magyar Királyságra. A XVII–XIX. századi példák alapján biztos volt benne, hogy a hadakozás időszaka májustól novemberig tart – mint ahogy az oszmánoknál is – tehát a magyarok nyilván késve reagáltak az oszmán fenyegetésre 1526-ban, így mentésükre csak annyit lehet felhozni, hogy „a hadak igen nehezen és nagy rendtelenségben gyülekeztek össze, csakúgy, ahogyan a feudális széttagoltság korában más országokban is történni szokott. S ha a feudális hadkiegészítéssel szükségképpen vele járó nehézségekhez még azt a sok bajt hozzávesszük, amiben az ország szenvedett, akkor szinte csodálkoznunk kell, hogy a magyar hadsereg a mohácsi mezőn egyáltalán felsorakozott.”⁵⁰

A munkái nyomán kialakuló vitában épp egyik vitapartnerre jutott közelebb az ő gondolatmenetéhez. Kubinyi Andrásnak ugyanis sikerült a rég ismert forrásokhoz képest új adatokat felvonultatnia a magyar mozgósítás történetéről, melyek közül a legmegdöbbentőbb talán az, hogy a június 1-én kelt mozgósítási parancsot – melyben július 2-ra Tolnára rendelte a király az ország hadait – érthetetlennek tűnő módon késve kézbesítették, s ezzel lehetetlenné is vált a végrehajtása.⁵¹ Sőt az is világossá vált, hogy már 1521-ben is hasonlóképpen működött a magyar mozgósítás: nyilvánvaló adminisztrációs hibák történtek, miközben a szultán már Nándorfehérvárt ostromolta, s mire végül a csapatok összegyűltek, a vár már el is esett. Mindebből le is lehetett vonni a logikus következtetést: „a teljes magyar hadsereg, azaz a bandériumok és a nemesi felkelés augusztus vége előtti mozgósítása lehetetlen volt,” s ennek legfőbb okaként olyan körülményeket jelölt meg, mint a lovak tavaszi füveltetése, és a hadsereg élelmiszerszükségletének előteremtéséhez szükséges nyári aratás. Kubinyi azóta több alkalommal is írt e kérdéskörrel, és az esetlegességekről egyre inkább

⁵⁰ Tomori Pál levele, 1526. július: *Katona*, 1979. 150. o.; *Gyalóky*, 1926. 194–206. o.; *Bánlaky*, 1939. 132–135., 199–201. o.; *Bende*, 1966. 532–533. o.; *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. Budapest, 1975. 22–30. o.; *Perjés*, 1979. 97–98., 333–334., 347–351. o.; *Perjés*, 1986. 205–212. o.; v. ö. *Perjés Géza*: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1717) *Értekezések a Történeti Tudományok köréből*, Új sorozat 29. Budapest, 1963.; *Perjés Géza*: A oszmán birodalom európai háborúinak kérdései (1356–1699) *Haditörténelmi Közlemények*, Új folyam, 14. (1967.) 339–370. o. (Az első részben, a második teljes egészében újra megjelent *Perjés Géza*: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1999. 17–48., 223–252. o.). Meglepő, hogy épp Mohács kapcsán maradt el egy módszeresebb vizsgálat, mert az oszmánok elleni fellépés lehetőségeiről írva korábban Perjés már megjegyezte, hogy Zsigmond és Hunyadi korában „részben a hadszíntér messzesége, főleg azonban a késői hadba indulás miatt a keresztények hadjáratai az őszi időre estek, de nem egyszer áthúzódtak a télbe is. A késői indulás oka azonban minden bizonnyal nem az volt, mintha ki akarták volna használni a töröknek a téli hadviselésre való állítólagos alkalmatlanságát, hanem egyszerűen az, hogy a feudális anarchiával küzdő állami apparátus képtelen volt a hadsereget menetkésszé tenni.” (*Perjés*, 1999. 32. o.); később a Habsburgok fellépésének sikeretelenségét pedig azzal magyarázta, hogy a külföldi segélyhadak bevonása miatt a „katonai vezetésnek úgyszólván semmilyen befolyása sincs a hadsereg felállítására és mozgósítására, de még felvonulására sem [...] Ilyen körülmények között természetesen, hogy a hadsereg rendszerint későn áll össze és csak a hadjárati idő végére érkezik Magyarországra, a hadszíntérre.” (uo. 39. o., v. ö. uo. 52. o.)

⁵¹ *Kubinyi*, 1981. 96–100. o.; Burgio leveléből tudjuk, hogy a kincstárban még a parancsot kézbesítő futárok kiküldésére sem volt elég pénz (Burgio jelentése, 1526. június 19.: *Katona*, 1979. 215. o.)

magának a rendszernek a működésére koncentrált: Magyarországon nem működött külön hivatali apparátus a hadsereg élelmezésének megszervezésére, s nem voltak élelem- és takarmányraktárak sem, ezért nem lehetett a június végétől augusztus elejéig tartó aratási időszak előtt zökkenőmentesen biztosítani egy nagyobb sereg ellátását.⁵²

Ha végigvisszük Perjés és Kubinyi gondolatmenetét az oszmán-magyar összecsapások XV. századi történetén, kitűnik, hogy mindaz, ami 1521-ben és 1526-ban történt, nem egyszerűen a rendszer hibás működéséből, hanem a késő-középkori magyar és oszmán hadügy alapvető különbségeiből fakadt, amelyek korántsem csak a Jagellók „hanyatló” korához köthetők. Egy országos hadsereg összehívásának alapvető feltetele, hogy el tudják látni élelemmel, s ezzel már a XV–XVI. századi magyar hadvezetés is tisztában volt: 1456-ben például az országgyűlés úgy tervezte, hogy az oszmánok elleni hadjárat csak aratás után induljon el, mert az előző évben a Balkánon gyöngye volt a termés. Az oszmán szultánok hatalmasra duzzadt erőforrásaiknak köszönhetően viszont jóval kevésbé voltak gátolva a természeti tényezőktől, ráadásul élvezték a támadó fél előnyeit is. Ha megvolt a politikai döntés, akkor már a hadjárat előtti télen kezdetét vette az élelmiszerek begyűjtése, aminek mind az anyagi fedezetét, mind a szervezeti hátterét képes volt biztosítani a birodalom, s a raktárakban felhalmozott készleteknek köszönhetően késő nyár helyett már tavasszal hadba tudtak szállni.⁵³

Ezeket az előkészületeket ugyan nem lehetett eltitkolni, de a szultánnak oly számos ellensége volt, hogy a magyarok sokáig nem tudhatták pontosan, merre indul az oszmán sereg: hiába hozott hírt már 1525 decemberében Bakics Pál a készülő támadásról, más hírek alapján, 1526 februárjában Budán még ugyanúgy elképzelhetőnek tartottak egy itáliai vagy moldvai vállalkozást is, de a pápai követ még május 24-én is csak abban bízhatott, hogy 15–20 nap múlva már tisztán fog látni. Az országos mozgósítást Magyarországon így csak a tavasz végén volt érdemes megkezdeni.⁵⁴

A magyar védelmi előkészületek egy részét viszont az országgyűlésnek kellett elrendelni, amit rendszerint a szultán indulásával egyidőben, áprilius végén, május elején tartottak. Ha akkor a rendek megszavazták az adót a hadakozás költségeire, akkor az a legjobb esetben is csak két hónap múlva, azaz nagyjából június végén folyt be a kincstárba.⁵⁵ Hasonló volt a helyzet a külföldi segélyekkel is – az ország támogatóinak előbb

⁵² Kubinyi, 1981. 81. o.; Kubinyi András: Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990.) 66–73. o.; Kubinyi András: Városaink háborús terhei Mátyás alatt. In: Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő, Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. (Szerk.: Dominkovics Péter, Turbuló Éva.) Sopron, 1993. 155–167. o.; Kubinyi András: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. (Szerk.: Rácz Árpád.) Budapest, 2000. 75–86. o.; Kubinyi András: Főúri étrend tábori körülmények között 1521-ben. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. (Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György.) Budapest, 2002. 260. o.; Kubinyi András: Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. In: Az értelem bátorsága... 2005. 441–457. o.

⁵³ Elekes Lajos: Hunyadi. Budapest, 1952. 439. o. A magyarok mellett a német szakértők is számot vetettek a kérdéssel, amikor a birodalmi segélyről tárgyaltak az 1520-as években. (Török Pál: A mohácsi vész diplomáciai előzményei. In: Mohács Emlékkönyv, 1526. [Szerk.: Lukinich Imre.] Budapest, 1926. 156., 166. o.) Az oszmán hadellátási szisztémáról az elmúlt évtizedekben számos munka született. (Például Finkel, Caroline: *The Administration of Warfare. The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606.* Wien, 1988.; Murphey, Rhoads: *Ottoman Warfare, 1500–1700.* London, 1999. 35–103. o.)

⁵⁴ Burgio jelentései, 1526. január 18., február 15., május 24.: *Katona*, 1979. 181–184., 188., 206. o.

⁵⁵ Az adószedés technikai kérdéseiről: *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adóaljstroma és az Ernuszt féle megyei adószámadás. In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából.* (Szerk.: Madarász Lajos.)

meg kellett győződnie az oszmán támadás bekövetkeztéről, csak azután folyósították a segélyeket: a pápa és a bíborosok pénze így június 13-án jutott el Budára, a német birodalmi gyűlés csak augusztus 26-án delegálta követeit a Magyarországgal való tárgyalásra, s az angol király adománya is csak augusztusban indult útnak.⁵⁶ Mivel az oszmán támadás hírére a végvárat is készütségbe kellett helyezni, ha korábban volt is némi pénz a kincstárban, azt elsősorban az Adriai-tengertől Moldváig húzódó határ védelmére költötték, hiszen harcselekményekre a határ bármelyik pontján számítani kellett.⁵⁷ Ezért aztán csak júniusban kezdődött az országos hadikészületek szervezése, a katonák fegyverbe szóllítása, a külföldi zsoldosok felfogadása.⁵⁸

Mindebből logikusan következik, hogy II. Lajos 1521-ben miért csak augusztus 8-án, 1526-ban pedig július 20-án tudott elindulni Budáról. Ez természetesen a magyar hadszervezet rugalmatlanságára utal, de kevésbé közismert, de ezek az időpontok jól illeszkednek a magyar királyok hadrakelésének sorába. Íme néhány kiragadott, de jól dokumentált példa: Zsigmond király 1389-ben, 1390-ben és 1391-ben is augusztus közepe és szeptember közepe között kelt útra Budáról, 1396-ban július közepén Nagyváradról indult a Orsovához, a nikápolyi hadjáratra induló csapatok gyülekezőhelyére. I. Ulászló 1443-ban július 22-én, 1444-ben pedig július 25-én hagyta el Budát, 1464-ben Mátyás július 30-án még Budán volt, miközben a szultán Jajcát ostromolta, s csak augusztus má-

Veszprém, 1984. 123–124., 161–163. o.; az adószedés problémáiról Zsigmond alatt *Mályusz Elemér*: A négy Tallóci fivér. *Történelmi Szemle*, 23. évf. (1980.) 553. o.; Hunyadi idején *Elekes*, 1952. 185–189., 365., 438–442. o.; 1521–1522-ben *Kubinyi András*: A Szávaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. *Hadttörténelmi Közlemények*, 25. (1978.) 200–201. o. Az adószedés 1526-ban sem ment zökkenőmentesen, mert az 1525 nyarán a hatvani országgyűlésen kivetett 1 forintos adónak állítólag még a fele sem folyt be a következő év tavaszáig, ezért az akkor kivetett fél forintos adó befizetésének határidejét 1526. november 11-ben határozták meg. (1526. évi 38. és 39. tc. Corpus Iuris Hungarici. [Szerk.: *Márkus Dezső*.] I. k. Budapest, 1899. 852–853. o.)

⁵⁶ A sokféle hír azonban gyakran kioltotta egymást, így a Granadában tartózkodó V. Károly még 1526 július 27-én sem volt bizonyos az oszmán támadásban. (*Török*, 1926. 175. o.) Az 1526. évi pápai segélyről *Armer Edgár*: Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vészt megelőző években, 1521–1526. Budapest, é. n. 96. o. A pápai és velencei segélyek jelentőségéről *E. Kovács Péter*: A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490) In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. (Szerk.: *Zombori István*.) Budapest, 1996. 107. o.; *E. Kovács Péter*: Magyarország és Nápoly politikai kapcsolata a Mátyás-korban. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. (Szerk.: *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György*.) Budapest, 2002. 230. o.; *Jászay Magda*: Velence és Magyarország. Egy szomszédtság küzdelmes története. Budapest, 1990. 148–160., 168–169., 194–212. o. A német és angol segélyről *Kosáry Domokos*: Magyarország külpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk.: *Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc*.) Budapest, 1986. 125. o. A külföldi késlekedésben és érdektelenségben paradox módon a magyar ellenállás addigi hatékonysága is közrejátszhatott: *De Vries, Kelly*: The Lack of Western Military Response to the Ottoman Expansion of Eastern Europe from Nicopolis to Mohacs. *Journal of Military History*, 63. évf. (1999.) 539–560. o.

⁵⁷ A végvárra készült kiadások 1526 május 24. és június 30. között: Fragmentum Libri rationarii super erogationibus aulae Regis Hungariae Ludovicus II. de anno 1526. In: *Engel, Johann Christian*: Monumenta Ungarica. Viennae, 1809. 185–236. o.

⁵⁸ Mindez nem csak az 1526. évben volt jellemző. 1471 tavaszán híre ment, hogy az oszmánok Nándorfehérvár ostromára készülnek. Az első ismert országos mozgósítási parancs május 25-én kelt, de Mátyás még június végén is csak készülődött Nándorfehérvár ostromának elhárítására. (*Szakály Ferenc*: Adalékok Szabács felépítéséhez: az 1471. évi törökellenes mozgósítás. In: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. [Szerk.: *Kovács Gyöngyi*.] Budapest, 2004. 480–481. o.) Források híján egyelőre nem dönthető el, hogy vajon mekkora szerepe volt a pápai pénzen felfogadott külföldi zsoldosoknak Hunyadi 1443–1444-es hadjárataiban, de a hadjárat indulásához előbb nekik is meg kellett érkezniük Magyarországra (v. ö. *Elekes*, 1952. 178–182. o.).

sodik felében ért Futakra, a magyar csapatok gyülekezőhelyére.⁵⁹ Ennek eredményeképpen a hadjáratok, várostromok valóban gyakran elhúzódtak, akár a következő év januárjáig is, s nyomát sem találjuk a téli hadjáratoktól való későbbi ódzkodásnak.⁶⁰

Más hadszíntéren a kései indulásnak valószínűleg kisebb volt a jelentősége: Mátyás 1474-ben, amikor Sziléziát hatalmas lengyel–cseh támadás fenyegette, augusztus elején még Morvaországban volt, és csak szeptember 19-én érkezett meg a táborául kiszemelt Boroszlóba, ahová a támadó lengyel hadak is csak októberben jutottak el.⁶¹ A déli hadszíntéren azonban a magyar sereg késedelmes felvonulása mindig komoly gondokat okozott, Nándorfehérvár elvesztése 1521-ben sem volt elszigetelt. Így került – szinte a magyar had szeme láttára – az oszmánok kezére Szendrő, a szerb deszpoták székhelye 1439-ben, és Jajcát, a bosnyák királyok székhelyét is zavartalanul ostromolhatta a szultán 1463-ban. Bár azt a várat Mátyás még az év telén elfoglalta az oszmánoktól, nem rajta múltott, hogy 1464-ben nem került ismét II. Mehmed kezébe. (Hunyadi János és a keresztések nélkül Nándorfehérvár már 1456 nyarán elesett volna, hiszen a külföldi segédcsapatokkal megerősített királyi had csak ősz elejére tudott a térségben megjelenni.) Úgy tűnik, ha össze is gyűlt az országos sereg szeptemberre, még egy felmentésre váró kulcsvár miatt sem kockáztatták az összecsapást az oszmánok fő erőivel. Ilyen keretek között a végvári rendszer csak azért tudta időnként feltartóztatni az oszmán támadásokat, mert a XIV–XV. századi ostromtechnikák mellett még nem végződött minden várostrom a támadók sikerével – még akkor sem ha nem érkezett felmentő sereg. (Nándorfehérvár: 1440, Jajca: 1464)⁶²

A Magyar Királyság logisztikai és mozgósítási rendszere tehát már a XV. században azt eredményezte, amit Perjés csak a XVI–XVII. századra nézve fogalmazott meg: „a hadjáratok dinamikája egészen sajátosan alakul. Miután a török és a keresztény hadsereg, hogy úgy mondjuk, állandó fáziskülönbséggel működik, azaz a hadszíntéren korán megjelenő török és a későn odaérő keresztény hadsereg ritkán találkozik össze, nyílt csatára ritkán kerül sor, és a török zavartalanul foglalhatja el a várakat, aminek következményeként országgrésznyi területek kerülnek egy-egy alkalommal birtokába.”^{63 1}

1526-ra azonban a végvárrendszer a legfenyegetettebb irányban, a Duna mentén, felmorzsolódott. A magyar kormányzatnak nem sikerült az elvesztett Nándorfehérvár helyét egy másik vár megerősítésével betöltenie, az oszmán támadás útjába eső kisebb vá-

⁵⁹ Engel Pál: A török–magyar háborúk első évei (1389–1392) In: *Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogott tanulmányok.* Budapest, 2003. 558., 563., 565. o.; *Veszprémy László: A nikápolyi hadjárat. Iskolakultúra,* (1997/3.) 53. o.; *Elekes Lajos: Hunyadi.* Budapest, 1952. 191. o.; *Engel Pál: A szegedi eskü és a váradi béke.* Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. In: *Engel,* 2003. 206. o.; *E. Kovács Péter: Jajca 1464. évi ostroma.* In: *Az értelem bátorsága...* 2005. 414. o.

⁶⁰ V. ö. *Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora.* Budapest, 2002. 378–398. o.

⁶¹ *Gyalókey Jenő: A boroszlói hadjárat 1474-ben. Hadtörténelmi Közlemények,* 41. évf. (1940.) 3–7. o.

⁶² *Pór Antal – Schönherr Gyula: Az Anjou ház örökösei. A magyar nemzet története. III. k.* Budapest, 1895. 621–622. o.; *E. Kovács,* 2005. Ennek a rendszernek az ismeretében lehet csak realisan értékelni Hunyadi és V. László szerepét is 1456-ban. V. ö. *Elekes,* 1952. 476. o.; *Mályusz,* 1980. 566–567. o.

⁶³ *Perjés,* 1999. 39. o. Bár a kései táborba szállásból fakadó problémával sokan tisztában voltak, és – feltehetően kisebb seregek esetében – akadtak is időről időre kivételes esetek, igazából csak a keresztény hatalmak előre eltervezett, támadó fellépése révén remélték kiküszöbölni az oszmánokkal szemben fennálló hátrányt. (*Török,* 1926. 165–166. o., *Barta Gábor: A sztambulba vezető út. Századok,* 118. évf. [1981.] 158. o.) Ezen a helyzeten csak az európai hatalmak felzárkózása változtatott, de Mohács után még százötven évnek kellett eltelni, hogy a „hadügyi forradalom” folyamatainak következtében megszűnjön az oszmánok nyomtasztó anyagi és logisztikai fölénye.

rak, Pétervárad és Újlak pedig a védők hősie harca ellenére is csak ideig óráig tudták lassítani 1526 nyarán Szülejmán támadását.⁶⁴ Bekövetkezett tehát az, amit Zsigmond király óta — Hunyadi János kivételével — rendre megpróbáltak kerülni a magyar vezérek: csatát kellett vállalniuk, ha nem akarták Budáig engedni a szultánt, még hozzá számukra alapvetően kedvezőtlen – túl korai – időpontban, amikor még nem tudták erőiket teljes mértékben összpontosítani. Brodarics kancellár 1526. augusztus 6-i leveléből kitűnik, hogy a budai udvarban pontosan érzékelték, milyen időzavarban vannak, s nagyon is jól tudták, hogy „húsz vagy akár harminc napon belül aligha lehetséges, hogy akkora seregünk lesz, hogy a biztos vereség kilátása nélkül megütközhesünk az ellenséggel.”⁶⁵

Azon elképzeléseket, melyek II. Lajos környezetében felmerültek, hogy tárgyalásokkal, vagy az oszmán had előli kitéréssel (például Szlavónia irányában), esetleg az ország belső területeinek feláldozása révén időt nyerjenek, amíg vagy összegyűlik nagyobb erő a harchoz, vagy a szultán fordul vissza magától különféle nehézségek miatt, sem az oszmán had előrenyomulása, sem az egybegyűlt magyar sereg állapota nem tette már lehetővé.⁶⁶

A pápai nuncius szerint maga Tomori volt az, aki – az ellenállás reménytelenségét látva – július végén már akár adófizetés árán is a békekötést sürgette a budai udvarban.⁶⁷ Egy nemrégiben hozzáférhetővé vált török defter szerint a muszlim időszámítás szerint Zil-kade hó 9. napján (Papp Sándor számítása szerint 1526. augusztus 17-én), mindössze tizenkét nappal a csata előtt, talán történt is még valamiféle kísérlet a végzetesnek tűnő harc elkerülésére, amikor „a budai király követe” megjelent a szultán táborában. A magyar üzenet tartamát egyelőre nem ismerjük, de úgy tűnik, az a szultán magatartásán már érdemben nem változtatott.⁶⁸

Számolni kellett azzal is, hogy az oszmán támadás által közvetlenül érintett térségek birtokosai – akik a későbbi korok példái alapján valószínűsíthetőleg jóval nagyobb

⁶⁴ Szakály Ferenc: The Hungarian–Croatian Border Defense System and Its Collapse. In: From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary. (Eds. Bak, János M., Király, Béla K.) War and Society in Eastern Central Europe. Vol. III. New York, 1982. 141–158. o.; Szakály Ferenc: A magyar végvárrendszer összeomlása. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. (Szerk.: Rácz Árpád.) Budapest, 2000. 87–91. o.; Perjés, 1979. 344–345. o. Nándorfehérvár pótlásának terveiről Kubinyi, 1981. 203–207. o.

⁶⁵ A rendelkezésre álló információk alapján Burgio is úgy értékelte a helyzetet, hogy „ha a király még csak egy lépést vonul vissza, Budát már elvesztette.” (Burgio jelentése, 1526. aug. 25.: *Katona*, 1979. 241. o.); Brodarics István levele, 1526. augusztus 6.: *Katona*, 1979. 50. o.

⁶⁶ A király környezetének véleményét saját visszaemlékezése szerint maga Brodarics ismertette a haditanácsban: „kisebb veszedelmet szenved el Magyarország, ha az ellenség Mohácstól Pozsonyig az egészet beszángulja, és tüzzel-vassal pusztítja, mintha a sereg, melyben ott a király és a főemberek, nemesek, katonák tömege, egyetlen ütközetben elpusztul, ezek ugyanis elesvén, mibe vetheti aztán reményét az ország?” (Brodarics: *Katona*, 1979. 33. o.) A király szlavóniai tervéről Burgio jelentése, 1526. aug. 5.: *Katona*, 1979. 232–233. o.

⁶⁷ Burgio levele, 1526. július 26.: *Katona*, 229. o.; Tomori már korábban is a háború elkerülése érdekében tevékenykedett (Burgio levele, 1526. március 5.: *Katona*, 1979. 189. o.), talán nem is eredménytelenül. A szultáni táborban 1526 júniusában mindenesetre már azt híresztelték, hogy II. Lajos évi tízezer márká ezüst fizetésért ígerte, de a szultán elutasította az ajánlatát. (Tomori Pál levele, 1526. június 25.: *Katona*, 1979. 148. o.)

⁶⁸ Papp Sándor: Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig) In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. (Szerk.: Zombori István.) Budapest, 2004. 69–70. o. A szultáni napló nem említi ezen a napon követ érkezését, de arról ír, hogy a Zil-kade hó 10. napján „Budáról egy pribék jött ide, és ezt hozta hírrül: „Amint a Dráván átkeltek, az ötödik állomáson találkozni fogtok a gonosz királlyal” (*Katona*, 1979. 302. o.)

számban voltak jelen a táborban, mint más vidékek nemessége – egzisztenciájuk védelmében nyilván a harcot sürgették. A Velencébe írt levelek szerint nagy jelentősége volt ugyanis annak, hogy rég nem gyűlt össze ilyen hatalmas magyar hadsereg, így a táborban sok tapasztalatlan embert elkápráztatott az erő látszata. Ezt a tömeget természetesen élemezni kellett, s Kubinyi András szerint ellátási problémák is mutatkozhattak, ami nem kedvezett további a várakozásnak. Egy velencei kém utóbb még azt is állította, hogy sokan katonáik szeptemberi zsoldját akarták megtakarítani, s azt sem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy a pápai pénzen júniusban felfogadott zsoldosok valóban csak három hónapra voltak kifizetve. Ugyanakkor a visszavonulás, az ellenséges könnyűlovasság támadásainak kitéve, igen veszélyesnek tűnt, könnyen valódi harc nélkül a sereg felbomlásához vezethetett volna.⁶⁹

A határvidéki csapatok tisztikara, s végül maga Tomori is a harc felvállalása mellett állt ki, s úgy tűnt, ha akaratum nem teljesül, akár még belvillongásokra is sor kerülhet az ellenség torkában. Azok után, hogy az elégedetlenkedőket sikerült lecsillapítani, és a határvidéki csapatok táborát közvetlenül a király tábora mellé vonták vissza, már az is eldőlt, hogy a csatára Mohácsnál kerül sor.⁷⁰ Úgy tűnik hát, hogy a harc vállalása Mohács közelében nem csupán egy gondosan – vagy épp tévesen – meghozott taktikai döntés eredménye volt, mint azt több történetíró is feltételezi, hanem egyfajta kompromisszum a csapatok beérkezésének reményében a hadszíntérre vonulását szándékosan is halogató király, a hadsereg ütőképességét megőrizni és kihasználni kívánó vezérek, és az ország területéből semmit feladni nem kívánó katonaság között. Ennek a 600 lakosú mezővárosnak a térsége ráadásul, logisztikai szempontból, potenciálisan alkalmas volt egy nagyobb hadsereg ellátására is.⁷¹

IV. Támadni vagy védekezni?

Perjés Géza a saját haditerv rekonstrukciója útján mégis arra a következtetésre jutott, hogy talán a harctér kiválasztása volt a magyar vezetés egyik legjobb húzása ebben a hadjáratban. Vele ellentétben azonban úgy vélem, hogy érdemes alaposabban megvizsgálni a Perjés által sokat kritizált Brodarics idevágó információit is, aki szerint a csata

⁶⁹ A saját erőkről kialakult hamis képzetekről Jacomo Zaratino levele, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, XLII. 647. hasáb, Frangepán Kristóf levele, 1526. szeptember 29.: *Sanuto*, XLIII. 122. hasáb.; az élelmezésről Kubinyi, 2005. 454., 457. o.; a feladat nagyságáról *Sebők Ferenc*: *Hadseregek Európában és Magyarországon a kései középkorban*. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica CXIII. 2001. 76–79. o.; Antonio Boemio levele, 1526. november 12.: *Sanuto*, XLIII. 225. hasáb.; Burgio levele, 1526. július 26.: *Katona*, 1979. 228. o. Mohács nem állna egyedül a hadtörténelemben, ha részben a további zsoldfizetéshez szükséges anyagi források hiánya sürgette volna a harcot, hiszen például 1522-ben és 1525-ben Itáliában így került sor a bicoccai és a páviai csatára is. (*Black, Jeremy*: *European Warfare, 1494–1660*. London and New York, 2002. 75–76. o.) A visszavonulás kockázatáról Brodarics: *Katona*, 1979. 36. o.

⁷⁰ Brodarics: *Katona*, 1979. 30–36. o.

⁷¹ V. ö. *Gyalóky*, 1926. 203–204. o.; *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. (Sorsdöntő történelmi napok 2.) Budapest, 1975. 30–31. o.; Rázsó Gyula könyvismertetése Szakály Ferenc könyvéről: *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, 23. (1976.) 163. o.; *Perjés*, 1986. 222–224.; 233. o.; *Csendes László – Rázsó Gyula*: A mohácsi csata. MDCXXVI. In: Mohács, 1526–1976. (Szerk.: *Hunyadi Károly*.) Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, 1977. (Minikönyv.) 36., 70–71. o. A logisztikai szempontokhoz *Kosztó László*: Az Árpád-kori halászfalutól a püspöki mezővárosig. In: *Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára*. (Szerk.: *Ódor Imre*.) Mohács, 1993. 11–48. o.; *Kubinyi*, 2002. 260. o.

előtti három nap nem csak előcsatározásokkal telt, hanem tanácskozásokkal is, melyen azt vitatták meg „miképpen és hol legyen az összecsapás az ellenséggel, milyen legyen a hadrend, hol helyezkedjék el benne a király, hol a lovasság, hol a gyalogság, hová kell állítani a bombavetőket.”⁷²

Minderről azonban nem csak tanakodtak. Szülejmán szultán naplója szerint augusztus 26-án vasárnap a magyar sereg az oszmánokra várva hadrendben állt a tábora előtt. Brodarics szerint a király a következő napon is hadrendbe állította seregét, ami azt kell, hogy jelentse, hogy az oszmánok elővédje sikeresen meg tudta akadályozni, hogy a magyarok kikémleljék a főszereg mozgását, így a magyar hadvezetés nem nagyon tudta, hogy a szultán hadai mikor fogják elérni őket. (Valószínűleg az oszmánok is olyan óvatosan haladtak előre, amire a drávai átkelés után a magyarok nem számítottak.⁷³) Mind ezt azért fontos hangsúlyozni, mert ezek szerint a magyar vezérek már a csata előtti napokban is valamiféle terv szerint rendezték az erőiket, s ez egyben némi lehetőséget is nyújtott a rendkívül heterogén összetételű sereg összetartásának javítására. Azonban épp a pontos hírek hiánya miatt még augusztus 29-én sem lehettek igazán biztosak, hogy aznap minden kétséget kizárólag sor kerül a csatára. Ebből pedig az következik, hogy az előző napi tanácskozáson elhatározott, de a csata miatt már végre nem hajtott változtatások nem jelentik feltétlenül a hadvezetés teljes inkompetenciájának bizonyítékát, másfelől pedig azt, hogy amikor augusztus 29-én délután néhányan a főemberek közül a csata helyett a táborba való visszatérésre tettek javaslatot, talán csak az előző napok gyakorlatait kívánták megismételni.⁷⁴

Brodarics leírása szerint két fő probléma kötötte le a vezérek figyelmét. Az első az volt, hogy mi legyen a király szerepe a csatában, hogyan óvják meg az eljövendő kockázatos helyzetekben a biztonságát, a másik viszont az, hogy miként tudnák elhárítani, hogy a többszörös túlerőben lévő ellenség – amely ráadásul nagyrészt igen könnyen manőverező lovas tömegekből állt –, átkarolja, hátba támadja a jóval kisebb létszámú magyar sereget. A felmerült megoldások klasszikusnak tekinthetők: a gyalogság lengyel származású kapitánya, Gnoynsky azt javasolta, hogy a rendelkezésükre álló nagyszámú szekérből formáljanak szekérvárat, s annak fedezékéből vegyék fel a harcot. Ez volt az a javaslat, aminek végrehajtására – bár az utolsó pillanatban elfogadták – nem maradt idő. Helyette a csata napján a magyar sereg, szintén a kancellár által megnevezett külföldi parancsnokok tanácsára, szándékosan, minél szélesebb arcvonalon állt fel, hogy ily módon vegye elejét a bekerítésnek.⁷⁵

⁷² Perjés, 1986. 219–226., 233–235. o. A másik végletes álláspont szerint a Tomoriéknak egyáltalán nem is volt haditerve: Bende, 1966. 565. o.; Brodarics: *Katona*, 1979. 37. o.

⁷³ Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 303. o.; Brodarics: *Katona*, 1979. 36. o. Nem lehet tehát komolyan venni annak az állítólagos német szemtanúnak a közlését, aki egy bécsi újság szerint azt állította „olyan ügyetlenül vezették a hadat / soha meg nem szemlélték / soha csatarendet nem állítottak / hogy legalább kipróbálják / komoly dologban mihez tartják magukat,” de amit a hírek hiányáról közöl, mégis közel járhat a valósághoz, még ha hozzáfűzött magyarázatai ezúttal is kifejezetten rosszindulatúak. (Newe Zeitung...: *Katona*, 1979. 278–279. o.) Oszmán források alapján Giovio is azt állította, hogy az oszmán portyázók szinte elvágták a külvilágtól a magyarokat. (Giovio, 1531. I. k. 8. o.; Giovio, 1551–1552. 2. rész, 23. könyv, 14. o.; ennek há-Kohen által átdolgozott változata magyar fordításban Kohn, 1880. 346. o.)

⁷⁴ Brodarics: *Katona*, 1979. 41–42. o. A csata előtti utolsó haditanács lesújtó értékelése *Gyalókönyv*, 1926. 220. o.

⁷⁵ Brodarics: *Katona*, 1979. 38. o.

Amikor i. e. 53-ban Crassus római légiói a fölényben lévő párthus lovassággal kerültek szembe, a római haditanács hasonló alternatívákat mérlegelt: az egyik római főtiszt, Cassius minél szélesebb harcrend felvételét javasolta, Crassus azonban biztonságosabbnak ítélte, hogy a sereg a nehézsúlyosságból felállított négyszögben foglaljon állást. A párthus íjászok „tüzérségi” fölénye, és az ellencsapásokra alkalmas római könnyűcsapatok gyöngesége azonban végül kilátástalanná tette a védekező harcokat ebben a felállásban.⁷⁶ A rómaiak elhíresült kudarca Carrhae-nál figyelemre méltó tanulságokat hordoz magában. Perjés Géza is épp amiatt vonta kétségbe Brodarics tudósítását, hogy ez a terv nem számolt az ellenség ágyúival: „aligha akadhatott valaki, akinek az agyában ilyen gondolat felmerült. A szekértábor a török nagyszámú tüzérsége ugyanis egykettőre szétlővi, másrészt az abba való bezárkózás éppen attól fosztotta volna meg a magyar sereget, ami a legfőbb erőssége volt: a páncélos lovasság rohamának erejétől.”⁷⁷

Nem szabad azonban megfeledkezni a javaslattevő személyéről: Gnoynsky lengyel háttérének jelentőségére már Kubinyi András felhívta a figyelmet. A lengyel taktika fejlődésére a XV–XVI. században a cseh huszita hatások nyomták rá a bélyegüket, így a táborverésben járatos lengyel tiszt olyan továbbfejlesztett, élő huszita hagyományt képviselt, ami még sokáig meghatározó volt a lengyel hadseregben. Ennek megfelelően a nyomasztó ellenséges lovassági fölényvel szemben a löfegyverekkel felszerelt gyalogság mindaddig sikeresen tudott védekezni a szekerek oltalmában, amíg a szekérvár belsejében ugrásra készen álló lengyel lovasság az alkalmasnak ítélt pillanatban, a megnyitott szekérvárból megsemmisítő ellencsapást mért a támadókra. A kor legjelesebb lengyel hadvezére, Tarnowski hetman alig pár évvel Mohács után, 1531-ben ezzel a módszerrel aratott nagy győzelmet Obertyn-nél a túlerőben lévő moldvai hadak felett. A szekérvár tehát még a löfegyverek elterjedése után sem szorult ki a gyakorlatból, nem lehet hát egyszerűen Brodarics „félreértésének” tulajdonítani egy ilyen tervet, ami a lengyel példák szerint sem zárta ki kategorikusan a lovasság hatékony alkalmazását. Aligha véletlen, hogy a kancellár szerint több tiszt, így a két szerb vezér, Radics Bosics és Bakics Pál is helyeselte Gnoynsky elgondolását. (Az ellenséges lovasság nyilvánvaló fölénye miatt később még a XV. század híres katonai teoretikusa, Lazarus Schwendi is javasolta a keresztény hadaknak a szekérvár alkalmazását az oszmánok elleni hadviselésben.)⁷⁸

A bekerítéstől való aggodalom tehát sokkal inkább dominálhatott a tanácskozáson, mint a szultán tüzérségétől való félelem. Brodarics szerint egyértelműen ez motiválta az augusztus 29-i harcrend kialakítását is, amikor a rendelkezésre álló csapatok zömét szélesen elnyújtott arcvonalon, az első vonalban helyezték el. Ez fontos szerepet játszhatott abban a döntésben is, hogy – miután a magyarok felfedezték a bal szárnyukat átkaroló hadmozdulatot – Tomori nem akarta megbontani vagy megrövidíteni az arcvonalát, és

⁷⁶ *Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok.* (Ford.: Máthé Elek.) Budapest, 2001. 808–822. o. A tüzérségi fölény birtokában azonban nagyon sikeresen védekeztek hasonló formációban. Jó példa erre a XVII–XVIII. századi orosz hadak tevékenysége a lovassági fölényben lévő tatárok vagy a törökök ellenében. (Parry, 1975. 238. o.)

⁷⁷ *Perjés, 1986. 222. o.* Hozzá hasonló véleményt vallott a kérdésről Gyalóky Jenő és Bánlaki is. (Gyalóky, 1926. 220. o.; Bánlaky, 1939. 230–231. o.)

⁷⁸ *Kubinyi, 1981.; Wimmer, Jan: Historia piechoty polskiej do roku 1864.* Warszawa, 1978. 105–107. o.; *Spierski, Zdzisław: Kampania obertynska 1531 roku.* Warszawa, 1962.; *Dworzaczek, Wolodzimierz: Hetman Jan Tarnowski.* Warszawa, 1985. 36–47. o. A szekerek alkalmazásának Perjés Géza által reálisabbnak vélt Istvánffy-féle verziója – miszerint csak a szárnyak fedezésére használták volna őket – szintén gyakorlatban volt a lengyeleknél a törökök ellenében, még 1634-ben is. (Perjés, 1986. 222. o.; *Istvánffy: 1724.* 79. o.; v. ö. *Brzezinski, Richard: Polish Armies, 1569–1696.* 2. k. 1988. 20–21., 47. o.); Parry, 1975. 222–223. o.

inkább a hadrenden kívül álló egyetlen tartalékát, a király személyes testőrségét küldte az ellenség felderítésére.⁷⁹

Perjés Géza a saját harcrend rekonstrukciója alapján úgy vélekedett, hogy amennyiben „a második lépcső kiterjedése jóval keskenyebb volt, mint az első – s az szinte kétségtelen –, már akkor is látható, hogy a magyar fővezérlet nem számított hosszú küzdelemre, főleg pedig nem arra, hogy állva várja be a török rohamát. Ennek a harcrendnek ugyanis semmi tartása, ellenálló ereje nem volt, és a második harcrend rövidege miatt a bármelyik szárnyát érő vereséget a csatarend teljes összeomlása követte volna. Viszont egy mindent egy lapra feltevő, kétségbeesett rohamra a legalkalmasabb.”⁸⁰ Mivel Perjés korunk azon kevés történésze közé tartozott, aki katonatiszti képzést is kapott, érdemesnek tűnik állítását több más katona-hadtörténész véleményével ütköztetni.

Hozzá hasonlóan Gyalókey Jenő tüzérezredes is úgy vélekedett 1926-ban: „azon hogy a magyar sereg támadni akart és támadott is, nem lehet csodálkozni, tudva azt, hogy az elbizakodott többség valósággal kierőszakolta a harcot. Akkoriban a fő és döntő fegyvernem a lovasság volt. Ennek harcmódjához igazodott az egész taktika. Már pedig a lovasságnak csak egy harcmódja van: a támadás.”⁸¹ Viszont meglepő módon 1901-ben Szurmay Sándor alezredes, 1939-ben pedig Bánlaky József altábornagy ugyanazon rendelkezésére álló adatok alapján mégis Perjésétől egészen eltérő következtetésre jutott.

Szurmay szerint „a magyarok harczfelállása, illetőleg csatarendje inkább megfelelt volna a védőleges magatartásnak, mint a ténylegesen bekövetkezett támadólagos előrenyomulásnak, a mennyiben az első harcsorokban felállított gyalogság és tüzérség inkább a török támadás feltartóztatására, a szárnyakon lévő lovasság pedig az oldalaknak [sic!] fenyegető török lovas csapatok ellen való megvédésére lett volna hivatva és képesítve, mint az első lökem keresztülvitelére.” Bánlaky mindezt azzal egészítette ki, hogy „a magyarok augusztus 28-án este Tomori becslése szerint is körülbelül háromszoros túlerővel állottak szemben. Ez, nemkülönben az a körülmény, hogy a seregnek mintegy fele gyalogságból állott, némileg érthetővé teszi, hogy a magyar hadvezetőség úgy stratégiaileg, mint taktikailag várakozott, defenzív álláspontra helyezkedett. Ámde a tisztán védelmi magatartás homlokegyenest ellenkezett egyrészt a seregnek legfőbb és legfontosabb alkotórészét képező lovasságnak ősidőktől fogva a jelenkorig szokásos harcmódjával [...] A harczfelállásnak alkalmazott módja ugyan rám azt a benyomást teszi, illetve azt a meggyőződést érleli meg bennem, hogy a magyar hadvezetőség a mohácsi csatát eredetileg ellentámadással kapcsolatos védelem formájában akarta megvívni. Ennek az elgondolásnak megfelelően helyezte el összes védelmi eszközeit, a tüzérséget és a gyalogságot majdnem teljes egészében az állítólagos biztonság kedvéért meglehetősen széjjelhúzott első vonalba [...]. Ez az első vonal, illetve harccsoport arra volt hivatva, hogy az ellenség első támadását felfogva és kivédve, alkalmat adjon a második harcvonalnak, illetve harccsoportnak a támadólagos módon való közbevágásra.”⁸²

⁷⁹ Brodaries: *Katona*, 1979. 38., 41. o. Tomori döntésének hasonló értelmezése: *Rónai Horváth*, 1895. 358. o.; v. ö. *Perjés*, 1986. 233. o.

⁸⁰ *Perjés*, 1986. 226. o. Lényegében ezt a véleményt támogatja Csenedes és Rázsó közös írása is. (*Csenedes – Rázsó*, 1977. 70–71., 87. o.)

⁸¹ Szerinte azonban „Tomori a képzelhető legszerencsétlenebb módot hajtotta végre a támadást.” (*Gyalókey*, 1926. 220. o.)

⁸² *Szurmay Sándor*: A mohácsi hadjárat 1526-ban. *Ludovika Akadémia Közleményei*, 28. (1901.) 60. o. Itt hívom fel a figyelmet arra a sajtóhibára, ami Papp László 1960-ban íródott tanulmányában bukkan fel, mely

Ezek az egymásnak ellentmondó vélemények már azért is meglepőek, mert a négy író közül három tulajdonképpen hasonlóan rekonstruálta a magyar csatarendet. Abban mindenki egyetértett, hogy a csatarend második vonala, melyet Brodarics „helytállónak” nevezett, főképp nehézlovasságból állt, és kisebb létszámú lehetett, mint a szélesen elnyújtott első vonal. Gyalókey azonban a kancellár leírására hivatkozva kétségbe vonta az addigi nézeteket – így Szurmayét is –, és azt állította, hogy a magyar sereg első vonalában nem képeztek külön gyalogos centrumot, hanem csupán két szárnyra osztották azt, amelyekben a gyalogosok előtt a könnyűlovasság állt fel. Ezt az elgondolást azonban az oszmán krónikákra és – konkrét források megjelölése nélkül – az általuk vélt XVI. századbeli szokásokra hivatkozva mind Bánlaky, mind Perjés elvetette. Hiába utalt rá már Gyalókey, hogy mennyire megtévesztőek ezek a krónikák – a török oldalon, nyilvánvaló módon, a lesállásba vonuló Báli bég ellen küldött udvari huszárokat is külön seregtestnek vélték –, ez a fontos információ azonban lábjegyzetbe került és talán emiatt sikkadt el, míg az elmúlt évtizedben Négyesi Lajos ismételtelen fel nem hívta rá a figyelmet.⁸³

Abban bizonyosan igaza volt hadtörténészeinknek, így Gyalókeynak és Perjés Gézának is, hogy Tomoriék tudhatták, egyetlen nap alatt aligha tud felvonulni ellenük az egész oszmán sereg, így bizonyára csak a ruméliaiakkal való összecsapásra számítottak. Erre utal a két fővezér érvelése a csata előtti utolsó, hevenyészett haditanácson. Ez a tudás – vagy feltételezés – pedig döntő módon meghatározhatta a magyarok viselkedését augusztus 29-én.⁸⁴

Brodarics nem ad pontos csatarend-leírást művében, a gyalogság esetében csak a második vonal szárnyait biztosító katonákról ejt szót, a lovasságról szólva pedig csupán egy homályos utalást tesz arra, hogy a második vonal ezernél is több nehézlovasán kívül a többi nehézlovas az első vonalban „szóródott szét”, ami elég kevés támpont a rekonstrukciókhoz. Leírásából nehezen értelmezhető a 85 ágyú helye is, melyek szerinte „közvetlenül az első sorok mögött helyezkedtek el.”⁸⁵ Istvánffy szerint viszont az ágyúkat „alkalmas helyen” az első és második csatasor közé állították. Csakhogy ez a hely az utókor kutatói számára csöppet sem tűnt alkalmasnak. Brodaricstól eltérően ugyanis már Istvánffy is azt állította, a haditanácsban voltak, akik teljesen logikusan úgy vélték, hogy „az ágyúkat mindjárt a csatasorok elé kellene állítani, hogy még mielőtt kézítésre kerülne

szerint ez a cikk a Ludovika Akadémia *Értesítőjében* jelent volna meg. A tévedés szívósan él tovább a hazai szakirodalomban, Papp Lászlónak azzal a feltételezésével együtt, hogy Szurmay a tábor vízszükséglete miatt helyezte térképén a magyarok táborait a Béga-patak közelébe, amire azonban *nem* történik utalás Szurmay említett írásában (*Papp László: A mohácsi csatater kutatása. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 5. [1960.] Pécs, 1961. 207. o.); *Bánlaky*, 1939. 239–240. o.

⁸³ *Gyalókey*, 1926. 221–222. o., 228. o., 190. j.; *Bánlaky*, 1939. 240–244. o.; *Perjés*, 1986., 224–225. o. Az utóbbi két szerzővel értett egyet *Marosi Endre: A mohácsi csatater helymeghatározásához. Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam., 23. (1976.) 632–633. o., pedig Papp László is ismételtelen felhívta Gyalókey igazára a figyelmet. (*Papp*, 1960. 221. o., 47. j.); *Négyesi Lajos: A mohácsi csata. Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994.) 63–64. o. A késő középkori európai taktikáról *Contamine, Philippe: War in the Middle Ages*. (Transl. *Jones, Michael*.) Oxford and Cambridge, 1984. 228–237. o.

⁸⁴ Brodarics: *Katona*, 1979. 42. o.

⁸⁵ Brodarics: *Katona*, 1979. 39. o. Az ágyúk egy része nem is került tüzelőállásba, mert nem végeztek időben a kirakodásukkal. Gyalókey szerint talán erre utalhatott Frangepán Kristóf embere, aki szerint csak 53 ágyút zsákmányoltak a törökök. (Hyeronimo di Zara levele, 1526. október 26.: *Sanuto*, XLIII. 277. hasábj.; *Gyalókey*, 1926. 222. o.)

sor, kilőhessék őket, nem annyira az ellenség megrémítésére, hanem inkább azért, hogy megsebesítve és harcképtelenné téve a támadókat, veszteségeket okozzanak nekik.”⁸⁶

Akad azonban néhány további adat, amely Gyalókey óta jobbra elkerülte a kutatók figyelmét. Egy velencei kém, Antonio Boemo tudósítása szerint a magyar sereg élén a könnyűlovasság állt, mögötte a gyalogság, s legvégül a nehézlovasság – a szövegből azonban nem eldönthető, hogy még az első vonalon belül vagy talán már magában a második vonalban. Ugyanakkor Paolo Giovio sajátos magyarázatot kínált a nehézlovasság „szétszórására” is: leírása szerint ugyanis Tomori, hogy arcvonalát megnyújtsa, katonáiból négyszögeket formált, és a gyalogos zászlóaljokat a lovasság egységei közé állította. Az ilyen vegyes csatarend a XVI. század folyamán vált szokásossá a keresztény hadaknál, ha az oszmánokkal kerültek szembe, mert az ellenfél lovassága rendszerint túlerőben volt, és ha ezért a saját lovasság támadása esetleg sikertelen maradt, a gyalogos egységek közé húzódva, azok védelmében volt idejük sorai újra rendezésére. (Ferdí leírása arra utal, hogy így folyhatott a küzdelem a magyar balszárny és az anatóliaiak között.)⁸⁷

A csata cseh szemtanúja szerint a harc kezdetén a gyalogság még az ágyúk közelében foglalt állást, s ezt támogatja egy másik névtelen, állítólagos bécsi szemtanú is, aki szerint a táborba érkező landsknechteket is az ágyúkhöz osztották be.⁸⁸ Mindebből csak annyi következtetést vonhatunk le, hogy az ágyúkat a gyalogság közelében, annak tagoldását követve helyezhették el, de pontos helyüket a csatarendben aligha tudjuk megállapítani. Nem tarthatjuk elképzelhetetlennek, hogy a magyar ágyúk esetleg egy kisebb dombháton voltak elhelyezve, ami mégis biztosíthatta a kilövést a csatarend első sorai felett, de az is lehetséges, hogy a harc kezdetén az ágyúk előtt álló könnyűlovasság már nem is volt a helyén, amikor az ágyúkat elsütötték – legalábbis Brodarics leírása megenyedi ezt a feltevést.⁸⁹

A magyar könnyűlovasok augusztus 29-én már reggeltől csatároztak az oszmán elővéddel, a „csarkadzikkal,” tehát egy részük mindenképpen az első vonalban kapott helyet. Szerepük azonban méltatlanul feledésbe merült, hiszen a szakirodalom a magyar oldalon mind a mai napig csak a nehézlovasságot tartja a csata egyetlen fontos tényezőjének. Ez főként az oszmán krónikák szemléletére vezethető vissza, bár más forrásokban egyértelműen leírták, hogy az élen álló magyar könnyűlovasság támadása nyitotta meg a csatát.⁹⁰ Az oszmán történetírók ugyanis több ízben írtak a páncélba burkolt, feltartóztat-

⁸⁶ Istvánffy: *Katona*, 1979. 113.

⁸⁷ Antonio Boemo levele, 1526. november 12.: *Sanuto*, XLIII. 225. hasáb; *Giovio*, 1531. K 1. (idézi Parry, 1975, 221. o. és *Sulicā*, 1907. 102. o.). A vegyes felállás előnyeiről *Kelenik József*: A mezőkeresztesi csata. In: *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái.* (Szerk.: *Hermann Róbert.*) Budapest, 2003. 121. o.; Parry, 1975. 223–233. o.; Ferdí: *Katona*, 1979. 381. o.

⁸⁸ Egykorú levél a mohácsi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1899.) 505. o.; *Newe Zeitung... Katona*, 1979. 280. o.

⁸⁹ Már Istvánffy is a maga elgondolásai szerint értelmezte a kancellár rövid leírását, s könnyen lehet, hogy az általa néven nem nevezett személyek valójában a történetíró rosszállásának adtak hangot, hiszen utóbb több történetész is úgy vélte, hogy az Istvánffy által megjelölt helyről az ágyúk épp belelőttek volna az első vonal katonáiba. (Istvánffy: *Katona*, 1979. 113. o., *Gyalókey*, 1926. 222. o., *Bánlaky*, 1939. 244–245. o., *Perjés*, 1986. 226. o.) „Signo belli dato viriliter cum hoste concurrere hii, qui in prima acie erant, bombarde quoque nostre omnes fuerunt emisse, parvo tamne hostium damno” (*Brodarics*, 1985. 53. o.) „Megadatván a csatálat, bátran az ellenségre rontottak azok akik az első sorokban álltak, valamennyi ágyúnkat is kilőtték” (*Brodarics: Katona*, 1979. 42. o.).

⁹⁰ Jacomo Zarafino levele, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, XLII. 647. hasáb; *Newe Zeitung... Katona*, 1979. 279. o. *Giovio*, 1551–1552. 2. rész, 23. könyv, 15. o.; *B. Szabó*, 2004. 445. o. Gyalókey még írt róla, de

hatatlan magyar nehézlovasság miatti aggodalmakról, s ilyenek írták le az egész magyar lovasságot, az illusztrátorok pedig páncélosok tömegét festették a kéziratokba, mintha könnyűlovassága nem is lett volna a keresztényeknek. Ez a beállítás azonban épp annyira valószerűtlen, mint a miniatúrák páncélosai jellegzetes huszárpajzsral a kezükben.⁹¹ A legjobb példa erre Dzselaádzade Musztafa közismert és plasztikusnak tűnő leírása a magyar támadásról: „a hadsereg centruma, körülbelül 60 000 vastestű s lovastul együtt acélba bújt átkozott – kik a csatasorba úgy voltak elrendezve, hogy minden lovas mellett jobbról és balról két puskás gyalogos állott – az iszlámnak győzedelmes seregére rohant. Minden feslett erkölcsű gyaur a lándzsáját egyenesen magasra tartotta volt, mikor azonban felénk rohantak, egyszerre lebocsátották, s a ló nyakára hajolva vágattak.”⁹² Ha az utolsó mondatban a krónikás a valóságot írta le, akkor a támadók nem lehettek nehézlovakok, hiszen azokat többek között épp az különböztethette meg a huszároktól, hogy lándzsát szegezve is egyenesen ültek a nyeregben, melleleg az általuk használt magas kápájú nyergekben bajos is lett volna előrehajolni.⁹³ (Egyelőre nem zárható ki persze az sem, hogy ez esetben is valamiféle krónikás szófordulatról van szó csupán. Épp ilyen bizonytalanok tűnik a lovasok két oldalán álló puskás gyalogosok említése is, noha az elképzelhetőnek tűnik, hogy a gyalogosok és lovasok egységei valóban egymás mellett sorakozhattak az első vonalban.)

A gyalogságra vonatkozó adatok a korabeli lengyel gyalogság taktikájára utalnak: 1512-ben Łopuszna-nál a lovasság előtt, az 1514-es orszai csatában pedig a lovas csapatok közti „résekben” állt fel a gyalogság és a tábori tüzérség. A lengyel sereg mindkét csatát védelemben kezdte, s csak azután ment át ellentámadásba, hogy az egyik esetben tatárok, a másikban pedig az oroszok rohama összeomlott az ágyúk és a puskások tüzeiben: a lengyel lovasság egyik feladata Orszánál épp az volt, hogy a löfegyverek közelébe csalogassa az ellenséget.⁹⁴ (A tanulmány első részében már említett Jajca melletti ütközetben Frangepán Kristóf is hasonló módon járt el.)

A vegyes csatarend másik lehetséges magyarázata a hadsereg szervezetében is kereshető. A vezérek és a nagyobb kísérettel érkezett urak elhelyezkedéséből ugyanis valószínűleg következtetni lehet a csapatok elhelyezkedésére és a két vonal létszámára is, mivel az urak feltehetően a csatában is ugyanazokat a lovas és gyalogos katonákat vezényelheték, akikkel táborba szálltak. Azaz a király és a főpapok – jelentős részben nehézlovakokból álló – kísérete, valamint a kis létszámú cseh kontingens alkothatta a második vonalat, gyalogságuk pedig az oldalvédeket, míg Tomori, Perényi, Szapolyai, Batthyány

az ő nyomán – bármiféle hivatkozás nélkül – csak Bende emelte ki többször a könnyűlovasság jelenlétét tanulmányában (Bende, 1966. 551. o.), Sebők Ferenc viszont egészen odáig jutott a hagyományos szemlélettel, hogy épp a magyar könnyűlovasság gyöngéségét nevezte meg a vereség egyik fő okaként. (Sebők Ferenc: Új szempontok a mohácsi csata megítéléséhez. In: „Magyaroknak eleiről.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. [Szerk.: Piti Ferenc.] Szeged, 2000. 470. o.) A Velencébe befutó hírek közül több is kifejezetten utalt a könnyűlovasság szerepére: *Sanuto*, XLII. 647. hasáb, XLIII. 225. hasáb.; *Giovio*, 1551–1552. 2. rész, 23. könyv, 15. o.

⁹¹ *Fehér Géza*: A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban. Budapest, 1982. 4., 14., 16., 17., 27., 63. tábla.

⁹² *Dzselaádzade Musztafa*: Az országok és az utak felsorolása. In: Mohács emlékezete. (Szerk.: *Katona Tamás*.) Budapest, 1979. 408. o.

⁹³ *Tubero*: i. m. 165. o.

⁹⁴ *Wimmer*, 1978. 104. o.

vitézeit alighanem az első vonalban kell keresni.⁹⁵ Mivel Brodarics csak a gyalogság kisebb részéről ejt szót a második vonal és tábor kapcsán, egyértelműnek tűnik, hogy a gyalogság zömét, így a négyezer cseh és lengyel zsoldost valamint a Szerecsen János vezette kétezer Dráva-melléki íjászt is az első vonalban állíthatták fel.⁹⁶

Ennek a magyar csatarendnek talán a legérdekesebb vonása az, hogy szinte pontos tükröképét mutatja a XVI. századból ismert oszmán csatarendnek. Az első vonalban ott is két szárny volt, de azok túlnyomórészt lovasságból álltak, ennek megfelelően elsősorban támadó feladatuk volt. Az első vonal közepén, vagy e mögött, a második vonalban kaptak helyet a szultán elit gyalogosai, a janicsárok. Ők általában tábori ágyúkkal és mesterséges akadályokkal is megerősített védelmi állásban foglaltak helyet, így ők alkották az igazi „helytálló” csapattestet: ha a szárnyak lovassága kudarcot vallott és menekült, ők voltak azok, akik helyben maradva biztosították a csatarend szilárdságát. Ha ott volt a harcban, akkor mögöttük állt a szultán személyes testőreivel, mellette pedig az udvari lovasság egységei sorakoztak fel.⁹⁷ Ezzel szemben a magyarok is két szárnyra bontották az arcvonalukat, s a lovasság zöme mellett az első vonalba összpontosították szinte minden védekezésre alkalmas katonájukat, míg a király körül, a második vonalban a támadásra – ez esetben inkább ellentámadásra – leginkább alkalmas lovasság sorakozott fel, s ennek szárnyait kisebb gyalogos és könnyűlovas egységekkel biztosították.

Mindezek alapján úgy tűnik, Gyalókay és Perjés valóban nem vetett számot azzal, hogy Brodarics szerint a sereg közel fele gyalogos volt, s a késő-középkori katonai elmélet az ő esetükben különösen nem javallotta a támadó fellépést, sem azzal, hogy ez a 12–13 000 ember nagyjából valószínűleg nem is volt felszerelve és begyakorolva erre.⁹⁸ Így Bánlaky véleménye a magyar hadvezetés terveiről jóval logikusabbnak tűnik, mint az övék: a magyar vezérek seregük csapatnemi adottságainak megfelelő módon, löfegyverek tüzejére is számítva, olyan csatrendet alakítottak, amit kellőképpen rugalmasnak vélték arra, hogy – a könnyűlovasságot is felhasználva – aktívan védekezzenek, ám ha lehetőség teremtődik rá, támadólag is fel tudjon majd lépni.

⁹⁵ Burgio beszámolója szerint 10 000 lovas volt az első támadóhullámban. (Burgio levele, 1526. szeptember 5.: *Katona*, 1979. 343. o.)

⁹⁶ A XVI. század közepén készült Fugger-krónika meg is őrzött egy igen figyelemre méltó, ritkán publikált ábrázolást a csatáról, melynek forrásai ismeretlenek, de mivel a magyarországi ügyekben igen járatos kereskedődinasztia számára készült a munka, korántsem lehet kizárni, hogy festője esetleg olyan plusz információkat is megőrizhett, amelyekkel mi már nem rendelkezünk. Jelenlegi ismereteink alapján összességében mégsem tarthatjuk megbízhatónak. (Bayern–Ungarn Tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Oberhausmuseum. Passau. [Hrsg. von Wolfgang Jahn, Christian Lankes, Wolfgang Petz, Evamaria Brockhoff.] Augsburg, 2001. 5.15. tétel, 259–260. o.) Remek hír-hálózatoknak köszönhetően valószínűleg a Fuggerek értesültek elsőként a vereségről, még 1526. augusztus 31-én. (Sulicá, 1907. 97. o.)

⁹⁷ *Jovii (Giovio), Paolo*: Opera, Lettere (idézi Parry, 1975. 218–219. o.). Kis Péter leírása in: Zay Ferenc: János király árulatlása. *Kis Péter*: Magyarázat. (Bánffy György) Második János török császárhoz menetele... (A kötet összeállította Bessenyei József.) Régi Magyar Könyvtár. Források 2. (Szerk.: Kőszeghy Péter.) Budapest, 1993. 67–70. o.; Ágoston, 2000. 133. o.; Ágoston Gábor: Ottoman Warfare in Europe 1453–1826. In: *European Warfare 1453–1815*. (Ed. Jeremy Black.) London, 1999. 126–127. o

⁹⁸ *Rogers, Clifford J.*: The Offensive/Defensive in Medieval Strategy. In: XXII. Kongress der Internationalen Kommission für Militärgeschichte. [Acta 22.] Wien, 1997. 158–171. o.; *B. Szabó*, 2004. 470–474. o.

V. Az oszmán hadsereg felvonulása

Paradox módon az oszmán hadvezetés számára is csapatainak óriási létszáma okozta az egyik legnagyobb problémát. A szökevények szerint az oszmán táborban azt híresztelték, hogy a szultán 300 000 emberrel vonul hadba, de ha a sereg nem is volt olyan nagy, mint amilyennek lefestették, még így is elképesztő nagyságrendű haderő vonult Magyarország ellen. Az utókor kutatói sokszor szkeptikusak voltak, amikor az oszmán történé írók 300 ágyút emlegettek, holott a szökött hadifoglyok hírei szerint a szultán 600 különféle kisebb ágyút vitt magával, s az isztanbuli ágyúöntődek tevékenysége alapján egyik adatot sem tarthatjuk elképzelhetetlennek, hiszen 1522 és 1526 között egyedül ott 625 kis és 355 nagy zarbuzán típusú ágyú készült.

Tomori informátorai szerint a hatalmas embertömegben a szultánnak „csak” 11 000 janicsárja volt, s tulajdonképpen ezt is hiteles adatnak tekinthetjük, hiszen az Isztambulban állomásozó udvari hadakban 1527-ben valóban 7886 janicsár és 3553 kiképzés alatt álló újonc, azaz 11 439 fő szerepelt a zsoldlistán. Az azonban már egyáltalán nem valószínű, hogy mindannyian részt is vettek volna a 1526-os hadjáraton. Az oszmán és a magyar lövészek tűzerejének összehasonlítása szempontjából sem elhanyagolható adat, hogy az 1541-es budai hadjáratra csak 6362 janicsár kísérte el a szultánt. (Figyelemre méltó, hogy Verancsics titokzatos eredetű szövege szerint a szultán Mohácsnál ugyan 400 tarackkal, de csak 6000 janicsárral vonult a csatába.)⁹⁹

Ha a kiváló logisztikai háttérnek köszönhetően az ellátás nem is akadozott, a sok kilométer hosszú menetoszlop nagyon sebezhetővé tette a felvonuló hadat.¹⁰⁰ Épp ezért „mivel a csapatok és seregek összeszorulása és a jószágok tolongása miatt rendkívül sok baj és kár lehetett volna,” Ibrahim nagyvezér már Szófiánál elvált a szultántól, „hogy az egész ruméliai sereggel, a magas udvar némely szolgálival és egy csapat tüfenkcsivel egy nappal előbb járjon.”¹⁰¹ Ez igen komoly erősítés volt: 1000 udvari zsoldos lovassal, 2000 janicsárral és nem kevesebb mint 100 ágyúval egészítették ki a nagyvezír seregtestét. Miután Ibrahim megostromolta a magyar végvárakat, a szultán további 1000 janicsárt küldött veszteségei pótlására, s Dzelalzáde Musztafa szerint a csata napjára a janicsárok létszámát már 4000-re, az ágyúk számát pedig 150-re emelték a ruméliai seregnél. Azaz a szultán nagyjából 5000 fős udvari lovasságának legalább ötöde, és a hadjáraton részt vevő janicsároknak feltehetően a fele a ruméliai vilajet katonaságával tartott. Pedig az önmagában is elég jelentős erőt képviselt: egy 1527-es kimutatás szerint a ruméliai vilajet 27 szandzsákja több mint 10 688 timáros szpáhít és 26 720 kísérő lovast állított ki. Ha ebből leszámítjuk a csata napján a válogatott akindzsikkal együtt kikülönített szendrői és boszniai katonaságot – amit 7-10 000 főre becsülhetünk –, akkor az derül ki, hogy a

⁹⁹ Tomori Pál levele, 1526. június 25.: *Katona*, 1979. 147. o.; *Káldy-Nagy Gyula*: A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulójára. (Szerk.: *Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc*.) Budapest, 1986. 186. o.; *Idris Bostan*: A szultáni ágyúöntő műhelyben (Tophane-i Amire) folyó tevékenység a 16. század elején. *Aetas*, 18. (2003/2.) 15. o. Az 1541-es hadjáratról: *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. XI. Leiden, 2002. 323–324. o.; Verancsics: *Katona*, 1979. 60. o.

¹⁰⁰ Perjés Géza számításai szerint – aki 150 000 főre becsülte az oszmán hadat – mivel három nap, három éjjel keltek át a dunai hadihídon a menetoszlop hossza 270–330 km lehetett. (*Perjés*, 1979. 54–61. o.)

¹⁰¹ Dzelalzáde: *Katona*, 1979. 395. o.; *Ferdi*: A törvényhozó Szulejmán szultán története. In: Mohács emlékezete. (Szerk.: *Katona Tamás*.) Budapest, 1979. 371. o.

nagyvezír a mellé adott udvari zsoldosok mellett még vagy 30 000 szpáhit és dzsebelit vihetett harcba. (Ezt az adatot azonban a különféle okokból távolmaradók miatt természetesen nem árt óvatosan kezelni.)¹⁰²

Ezt az igen ütőképes, de az egész seregnél mégis sokkal mozgékonyabb seregtestet eleve arra szánták, hogy szükség esetén képes legyen gyorsan szembeszállni az ellenséggel – mert harcra már Tomori Karasica parti megerősített táboránál is számítottak.¹⁰³ A sereg elővédje már augusztus 22-én átkelt Dráván, és harcba is keveredett Tomori katonáival (a magyar ágyúk tüzelése egészen a szultáni táborig hallatszott), ám a rossz időjárás és a rossz utak miatt az egész sereg málháját mégis csak augusztus 27-ére sikerült átszállítani a folyón. Ekkor már kialakult az a menetrend, ami szerint az oszmán csapatok a mohácsi mezőn is megjelentek: legelől Báli és Hüsrev bég haladt a boszniai és szendrői szandzsák katonaságával, őket a ruméliai bégek katonái, majd Ibrahim nagyvezír kísérete követte. A ruméliai seregtest immár nem távoldott el egy napnyi járásra a szultántól, vasárnap ikindi idején (délután kettő és öt között) megérkezett a kiszemelt táborhelyre, ahová a szultán csak jóval később, az esti ima idején jutott el hadinépével.¹⁰⁴

Augusztus 28-án, kedden, az oszmán sereg pihenőt tartott, és azt is kihirdették, hogy következő nap csata lesz. Másnap reggel egy arra alkalmas mezőn Ibrahim nagyvezír saját zászlaja két oldalán harcrendbe állította a ruméliai szandzsákok katonaságát, és miután maga a szultán megszemlélte a hadat, a rendet tartva lassan megindult a magyarok felé. (Ibrahim Pecsevi szerint az elővéd, Báli szendrői bég, már nem sokkal ezután elvált a ruméliaiaktól egy mindmáig azonosíthatatlan „Puszu Kilisze” [leshely templom?] nevű helyen, és balra fordulva, a magyar sereget titokban megkerülve, Bácsfalunál igyekezett leshelyet foglalni.) A ruméliaiak nyomában az – elméletileg több mint 24 000 lovast számláló – anatóliai hadtest haladt, őket pedig a udvari zsoldos lovasság és a janicsárok 7–8000 főre tehető „maradék” követte.¹⁰⁵

A nagyvezír a kora délutáni órákban – a török terminológia szerint a két ima között – érkezett csapatával a magyarok elé. A krónikások szerint miután az oszmán parancsnokok megszemlélték a felsorakozott magyar sereget, rögtönzött haditanácsot tartottak,

¹⁰² FodorPál – Dávid Géza: Az oszmán timár birtokos haderő nagysága és összetétele a XVII. század második felében. *Hadttörténelmi Közlemények*, 117. (2004.), 502., 504. o. A XVII. század elején író Ajni Ali szerint is Rumélia csupán 33 000 katonát állított ki (uo.). A távolmaradókról Káldy-Nagy, 1986. 181. o. A boszniai szandzsák 3000 lovasáról FodorPál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991. 164. o.; Dávid – Fodor, 2004. 491. o. A szendrői szandzsák 4–5000 lovasáról Vámbéry, 1860. 31. o., Hancz, 2003. Melléklet, 11. o., a szendrői szandzsák egyéb katonaságáról Kubinyi, 1978. 215. o., 138. j. Istvánffy 7000 főben adta meg a két szandzsák katonaságának erejét, amit nem járhatott messze a valóságtól. (Katona, 1979. 116. o.)

¹⁰³ Ferdi: Katona, 1979. 371. o.; Szülejmán naplója: Katona, 1979. 298. o.; a második győzelmi jelentés: Katona, 1979. 323. o.

¹⁰⁴ Szülejmán naplója: Katona, 1979. 302–303. o.; Vámbéry, 1860. 32. o. A Pecsevi szövegének nyomtatott, modern török kiadását használó Hancz fordításában viszont az áll, hogy a mohácsi síkság felé tartva Hüsrev bég csapata az utóvéd feladatát látta el. (Hancz, 2003. Mellékletek 11. o.)

¹⁰⁵ Dzsélálzáde: Katona, 1979. 404. o.; Vámbéry, 1860. 31–32. o.; Hancz, 2003. Mellékletek, 11. o.; Szülejmán naplója: Katona, 1979. 303. o. Gyalóky kérésére Pecsevi egyik rendelkezésére álló kéziratát Fekete Lajos turkológus megvizsgálta, és a torzult névalakból ő valószínűsítette a Bácsfalu elnevezést. (Gyalóky, 1926. 224. o., 163. j.) Hancz Erika a torzult névalakot Bácskalocsának olvasta. (Hancz, 2003. Mellékletek, 16. j.); a 24 000 fő az anatóliai vilajet összes szpáhitját magába foglalta volna, de Káldy-Nagy Gyula felhívta rá a figyelmet, hogy a szpáhit tizede eleve otthon maradhatott, és mint az az 1583. évi ruméliai mozgósításból kiderül, csak a szpáhit kétharmadát küldték volna az iráni hadszíntérre, hogy [Rumélia] ne maradjon teljesen őrízetlenül. (Káldy-Nagy, 1986. 181. o.; Dávid – Fodor, 2004. 492. o.)

ahol Báli bég tanácsára úgy döntöttek, hogy nem támadnak menetből a magyarokra, inkább megállapodnak és táborot vernek, hogy az önmagában is több tízezres létszámú ruméliai hadtest málhája ne akadályozza majd őket a harcban. (Kemálpasazáde egyenesen arra utalt, hogy a szultán érkezésére számítva már magának I. Szülejmánnak kezdtek meg ekkor a sátorverést.) Valójában a nagyvezírnek semmi oka nem volt rá, hogy pusztán a saját csapataival még aznap kockázatos harcot kezdeményezzen a magyarokkal, mielőtt a többi seregtest is felvonulna. Mindenesetre Ibrahim pasa „a hadrendező [szandzsák] bégeknek meghagyta, hogy hadosztályaikat ne engedjék eloszlani, hanem várjanak az ütközet kezdetére” s bizonyára úgy vélte, hogy ezzel betöltötte feladatát: „védőpajzsul szolgált a hadsereg centrumának”¹⁰⁶

A ruméliai hadtesthez kikülönített tüzerek és janicsárok a lovasság fedezete alatt foglalták el állásaikat – ha nem így lett volna, később a kancellár az ágyúk felé tartva aligha látta volna az első támadás harcainak nyomait.¹⁰⁷ A névtelen bécsi szemtanú és a menekülők beszámolója alapján Mária királyné is úgy tudta, hogy ezt az állást mesterséges akadály, föld és sövényánc védelmezte, s több, Velencébe érkező jelentés is említi, hogy mind a magyar tüzérség, mind az oszmán ágyúk előtt volt valamiféle „stechado” (kerítés?). A horvát bán egyik katonája, Giacomo Zaratino szerint a tüzérségi állás egy olasz mérföld, azaz nagyjából másfél-két kilométer széles volt. Ha Gyalóky Jenő előlőtöltő ágyúkkal szerzett tapasztalatai alapján elfogadjuk, hogy a kezelhetőség legalább tíz lépés, azaz 7,5 méteres távolságot követelt meg az ágyúk között, akkor a 150 kisebb méretű zarbuzánt – amik az európai kategóriák szerint a 3–6 fontos tábori ágyúknak felelhetnek meg – több mint 1100 méter szélességben tudták felállítani. Ezt a nagyságrendet támasztja alá Barton angol követ 1596-os jelentése is, miszerint a mezőkeresztesi csatában a szultáni tábor előtt álló, összeláncolt tábori ágyúk 20 lábnyira, azaz kb. 6 méterre voltak egymástól. (Az 1516-os egyiptomi hadjáratra is egy 533 kulacs – azaz 975,39 méter – hosszú láncokat vittek magukkal az ágyúk összekötésére, ami nagyjából megfelel Barton adatának.)¹⁰⁸

Kápolnai Pauer István, a mohácsi hadjárat egyik első hazai feldolgozója szintén tíz lépéssel számolt, de ő azt is feltételezte, hogy a janicsárok hármásával, ötösével kitöltötték ezt az ágyúk közti teret, ami így több mint egy kilométeres védővonalat eredményezett volna. (Ha pusztán Dzselaálzáde Musztafa közlésére hagyatkozva számolunk, azaz hogy a szultán gyalogos elitsapata kilenc sorban állt fel, akkor hozzávetőleg 500 méter széles lehetett a janicsárok arcvonala.) Ibrahim pasa janicsárjai minden bizonnyal az ágyúk mögött sorakoztak fel, ezt a felállást valószínűsíti Kemálpasazáde egyik utalása,

¹⁰⁶ Kemálpasazáde: *Katona*, 1979. 335. o.; Szultáni fethnáme, 324. o.; az anatóliaiakról *Dávid – Fodor*, 2004. 500. o. Az e tanulmányban szereplő adatokkal vág egybe Kocsi bég sokat idézett emlékirata is. (*Thúry*, 1896. 411–412. o.)

¹⁰⁷ Brodarics: *Katona*, 1979. 42. o.; *Gyalóky*, 1926. 230.; *Marosi*, 1976. 639–640. o. Ezt erősíti Dzselaálzáde Musztafa leírása is, aki szerint Ibrahim pasa zászlajától balra a hatodik szandzsáknál végződött az ágyúszekerek sora, azaz a nagyvezír zászlaja valahol a harcrend közepén állt. (Dzselaálzáde: *Katona*, 1979. 408. o.)

¹⁰⁸ *Neue Zeitung*. . . : *Katona*, 1979. 279. o.; Mária királyné levele, 1526. szeptember 9.: *Acta Tomiciana VIII*. 219–220. o.; a stechado-ról *Vetor Barbarigo* és *Zacaria Valaresso* levele, 1526. szept. 24.: *Sanuto*, XLIII. 83. hasáb.; *Kis Péter* leírásában is az szerepel, hogy a janicsárok a hozzájuk beosztott tábor tüzérséggel együtt el szokták sáncolni magukat. (*Kis*, 1993. 69. o.) *Agoston Gábor*: Párhuzamok és eltérések az oszmán és európai tüzérség fejlődésében. *Történelmi Szemle*, 34. (1992.) 193. o.; *Gyalóky*, 1926. 222. o., 151. j.; Barton adattáról *Kropf Lajos*: Egervára eleste és a keresztesi csata 1596-ban (angol jelentések nyomán). *Századok*, 29. (1895.) 603. o.; *Boston*, 2003. 11. o.

valamint a csatában másutt részt vevő janicsárok hadrendjéről írva Lufti pasa, több oszmán miniatúra és a janicsárok XVI. századi hadi szokásaira vonatkozó adatok is.¹⁰⁹ A szokások szerint a janicsárok és az ágyúk előtt kaphattak volna helyet a ruméliai sereghez tartozó egyéb gyalogosok (azabok, martalosok), az oszmán források azonban külön nem említik részvételüket a csatában.¹¹⁰

A ruméliai lovasság csatarendjének szélességére – mivel nem tudjuk, hogy ténylegesen hányan voltak, sem azt, hogy hány vonalban, sem azt, hogy vonalanként hány soros mélységben álltak fel, ha volt egyáltalán ilyen szabályos tagolódás – csak a fentebbinél is bizonytalanabb becslést lehet tenni. Mivel Dzselaázade Musztafa beszámolt róla, hogy a csata reggelén Ibrahim pasa zászlaja két oldalán sorakoztatta fel a szandzsákok katonaságát, s tudjuk, hogy 1527-ben 27 szandzsák létezett a ruméliai vilájetben, így eltekintve a szendrői és boszniai katonaságtól, 12–13 szandzsáknyi szpáhi juthatott a nagyvezír mindkét oldalára. Ugyancsak Dzselaázadétól tudjuk azt is, hogy csata közben a baloldali hatodik szandzsáknál, az ágyúállások végénél törtek át a magyarok. Azaz körülbelül a szpáhi lovasság fele férhetett el az ágyúállások szélességében, így a lovasság teljes arcvonalának szélességét 2–3 kilométerre becsülhetjük. (Noha az egyes szandzsákok igen eltérő számú lovaszt küldtek hadba, ekkora lovas tömeg mindenképpen csak igen széles helyen tudott felsorakozni.) Az is csak valószínűsíthető, hogy a szpáhik legalább két vonalban sorakoztak fel: miután a magyarok megfutamították a ruméliaiak első vonalát, úgy tűnik, hogy a hátrébb álló ágyúszekerekkel egy vonalban újabb lovascsapatokkal találták magukat szembe. Az azonban természetesen némileg módosíthatott a csatarenden, hogy a szultáni napló szerint, a délutáni magyar támadás idején – valószínűleg a táborverés miatt –, „a ruméliai hadtest még szét volt szóródva”.¹¹¹

A csatarend mögött – nem tudni mekkora távolságban –, a tábori szolgák és a többi hadinépség különböző csapatokban a tábor felütésével foglalatostkodtak” mialatt Ibrahim pasa utasította Báli és Hűszrev béget, hogy a vezetésük alatt lévő, nagyszámú „akindzsiból kiválasztván a legvitézebbeket, legerőteljesebbeket, s akiknek a legjobb lovaik vannak, ezekkel foglaljanak állást a csataterül kiszemelt síkságra egyik szélén.” Legkésőbb ekkor csatlakozott Hűszrev boszniai szandzsákbég csapata is Báli bég katonáihoz – Brodarics szerint elmúlt már délután két óra, amikor a magyarok, a török lándzsahegyek révén, felfedezték ezt a csapattestet. A helyzet összességében annyira nyugodtnak tűnhetett, hogy Ibrahim pasa úgy vélte: a délutáni ima idején elmehet megszemlélni Báli és Hűszrev lesállításait. Ám ekkor váratlanul megindult a magyar támadás...¹¹²

¹⁰⁹ Jacomo Zaratino levele, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, XLII. 646. hasáb.; *Gyalóky*, 1926. 222. o., 151. j.; *Kápolnai Pauer István: A mohácsi hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1889.) 448. o. A török miniatúrákról *Fehér*, 1982. 74–77. o. és 15., 16.b., 17. tábla.; *Kemápasazáde: Katona*, 1979. 341. o.; *Lufti: Az Oszmán-ház története*. In: *Mohács emlékezete*. (Szerk.: *Katona Tamás*.) Budapest, 1979. 362. o.

¹¹⁰ A Paolo Gioivo és a Kis Péter által leírt csatarendben is a janicsárok sáncai előtt a többi gyalogos alakulat, az azabok, martalosok állásai húzódtak. (*Parry*, 1975. 218–219. o.; *Kis*, 1993. 69. o.); az oszmán források is ugyanezt állítják: *Káldi-Nagy*, 1986. 183. o., 76. j. Brodaricsnak vannak olyan homályos szöveghelei, amelyek feltételezhetővé teszik részvételüket a harcban (*Katona*, 1979. 39., 44–45. o.). Bár az oszmán források e hadjárat kapcsán nem említik a többi gyalogos egységet, az mindenképpen elgondolkodtató, hogy Pétervárad 1526. évi ostromának közel másfélszer oszmán áldozata között csupán 60 janicsár volt. (Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 296–298. o.)

¹¹¹ *Fodor – Dávid*, 2004. 483., 502. o.; Dzselaázade: *Katona*, 1979. 408. o.; Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o.

¹¹² Brodarics: *Katona*, 1979. 40–41. o.; Dzselaázade: *Katona*, 1979. 407. o.; *Kemápasazáde: Katona*, 1979. 335–336. o. A nagyvezír eltávozásának oka egyelőre ismeretlen. Négyesi Lajos magyarázata, miszerint pusztán egy korábban kiadott parancsát kívánta volna személyesen módosítani, nem tűnik meggyőzőnek (*Négyesi*, 1994. 70. o.).

A délután közepére a ruméliai hadtest már legalább egy-két órája tevékenykedett, ám sem a lovasságát nem érte semmiféle támadás, miközben több feltételezés szerint leereszkedett az esőzések miatt állítólag igen nehezen járható mohácsi tereplépcsőn – holt Perjés Géza szerint Tomori ezt a pillanatot várta egész nap –, sem a jóval nehezebben mozgó gyalogság, tüzérség és mátha érkezése nem sarkallta cselekvésre a magyar sereget. Ehelyett II. Lajos katonái épp akkor indultak meg, amikor már az egész ruméliai hadtest leküzdötte volna a terep nehézségeit és kezdte elfoglalni táborhelyét, és a parancsnoka épp távol volt. Bármennyire tapasztalatlan hadvezér volt is Ibrahim pasa, veterán tisztjeitől körülvéve aligha engedhetett volna meg magának ennyi óvatlanságot, ha korábban bármilyen jelét tapasztalták volna a magyarok támadó szándékának. Az oszmán hadvezetés azonban eléggé biztos lehetett benne, hogy ő diktálja az események menetét: a szultáni napló szerint „azt határozták el, hogy majd reggel kezdődjön el a harc.” Valószínűleg emiatt nem is provokálták a magyarokat: a kancellár arról számolt be, hogy a csata előtt az oszmánok visszafogták a csarkadzsi tevékenységét. (Ez egyébként logikusan következhetett abból, hogy az elővédet alkotó szendrői katonaságot az átkaroló hadmozdulat miatt kivonták a harcból.)¹¹³

VI. A csata¹¹⁴

1526. augusztus 29-én az oszmán csarkadzsi már reggeltől nyugtalanították a magyarokat, Brodarics leírása szerint a magyar hadvezetés legfeljebb csak találgatni tudta az ellenfél szándékát.¹¹⁵ Délután két óra után azonban némileg megváltozott a helyzet: a magyar jobbszárnyon túl feltűnt egy ellenséges hadoszlop. Tomori úgy vélekedett, hogy „ezek vagy táborunkat megtámadni, vagy minket bekeríteni jönnek” és a király őrzésére rendelt lovasokat rendelte ki, hogy derítsék ki mi történik pontosan, és ha lehet akadályozzák meg az ellenség tervét.¹¹⁶ E döntés utóbb később közrejátszott a király halálában, de Tomorit akkor az motiválhatta, hogy a király személyes testőrségén kívül valószínűleg nem volt más mozgósítható tartaléka, és nem akarta megbontani saját csatarendjét az ellenség szeme láttára. A Ráskay Gáspár vezette csapat azonban alig néhány száz udvari huszárt számlálhatott, így esélyük sem volt Báli és Hüszrev bég katonáival szemben, bármennyire is vitézül harcoltak a túlerővel.¹¹⁷

Délután négy óra tájban már sokak számára bizonyosnak látszott, hogy az oszmánok aznap nem fognak támadni, ezért Brodarics szerint több meg nem nevezett főember azt

¹¹³ Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o.; *Perjés*, 1986. 223., 233–235. o.; v. ö. *Papp*, 1960. 222. o., *Kubinyi*, 1981. 104. o.; *Négyesi*, 1994. 64–67. o.

¹¹⁴ A csata lefolyásáról számos különféle rekonstrukció született, melyeket e helyen nem ismertetek, mert nem tartom őket összemérhetőnek, hiszen mint az a következő fejezetből kiderül, még abban is eltér a kutatók véleménye, hogy hol történtek az események.

¹¹⁵ Brodarics, *Katona*, 1979. 41. o.; Jacomo Zaratino levele, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, XLII. 647. hasáb; Hyeronimo di Zara levele, 1526. október 26.: *Sanuto*, XLIII. 276. hasáb. Az ismeretlen bécsi szemtanú szerint „csatarendbe álltunk nyolc óra tájt / akkor a törökök is megmutatták egy kicsit magukat / ... / és mi elkezdtünk tüzelni / ahol csak érthetük a törököt / és így lövöldöztünk és csatároztunk nyolc órától délután négy óráig.” (Newe Zeitung...: *Katona*, 1979. 279. o.)

¹¹⁶ Brodarics: *Katona*, 1979. 41.

¹¹⁷ Istvánffy: *Katona*, 1979. 116. o. Ráskay csapatának erejéről: *Kubinyi*, 1981. 103. o.; v. ö. *Négyesi*, 1994. 71. o. A magyar oldalon e harc részleteiről is csak Istvánffynál közöl adatokat. (uo.); Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o.

javasolta a királynak, hogy térjenek vissza a táborba. A fővezérek azonban hevesen tiltakoztak ez ellen, mert úgy vélték „a csatát semmiképpen sem szabad elhalasztani, hogy kevésbé veszedelmes most az ellenséges csapatok egy részével megvívni, mint holnap az egész sereggel”.¹¹⁸ Ez arra utal, hogy Tomoriék valamelyest tisztában voltak az oszmánok felvonulásának menetrendjével, és tudták hogy valószínűleg még nem áll szemben velük az egész oszmán sereg. A fővezérek, hírforrásaik alapján, okkal hihették, hogy ha elhalasztják a harcot, és bevárják Szülejmán másnapi támadását, akkor legalább háromszoros túlerővel kell majd küzdeniük, és a jelek arra utaltak, hogy addigra már be is fogják keríteni a sereget, ha viszont aznap ők lépnek fel támadóként, még kiprovokálhatják a csatát, amíg a szembenálló erők valamelyest kiegyensúlyozottak.¹¹⁹

Délután négy óra körül a király kiadta a támadási parancsot, megfújták a trombitákat, megszólaltatták a dobokat, és eldőrdültek a magyar ágyúk is. A korábbi szokások szerint most is egy lövést adtak le a harc kezdetén, de azok nem tettek kárt az ellenségben. Vagy a tüzekek mérték be rosszul a célt, vagy, ami még valószínűbb, a ruméliai lovasság, elővigyázatosságból, eleve lőtávolon kívül állapodott meg előttük. Ha Giacomo Zaratino adata helyes, miszerint egy olasz mérföldre, azaz nagyjából másfél kilométerre álltak a ruméliaiak a magyaroktól, akkor ez a távolság már is önmagában kizárja, hogy az ágyúk érdemben beleszólhattak volna a harcba, hiszen a tábori tüzéség maximális lőtávolsága még a XIX. században sem sokkal haladta meg a másfél kilométert.¹²⁰

A támadást, Batthyány Ferenc horvát bán vezetésével, a jobbszárny könnyűlovassága kezdte meg. Ha volt is ebben a támadó hullámban némi nehézlovasság (például a bán bandériuma.), a Velencébe befutó beszámolók a könnyűlovasság túlsúlyát egyértelműsítik. Brodarics korábban már idézett leírása szerint a magyar támadás kezdetével szinte egy időben hatalmas ellenséges tömeg ereszkedett le a magyarokkal szemben lévő dombokról, s Szülejmán naplója alapján valószínűsíthető, hogy az valójában a ruméliai lovasság volt.¹²¹

Nem tudjuk, hogy az első vonal lovasságának mekkora részét vetették ekkor harcba, de a velük szemben álló, hasonló könnyűfegyverzetű oszmán lovasok elméletileg többszörös létszámfölényben voltak. Ennek ellenére a horvát bán akciója meglepően sikeres lett: a hadmozdulat láttán ugyan az oszmánok is elsütötték ágyúikat és a lovasságuk is

¹¹⁸ Brodarics: *Katona*, 1979. 42. o.

¹¹⁹ V. ö. *Perjés*, 1986. 233. o.

¹²⁰ A magyar támadás időpontjáról: *Gyalókey*, 1926. 227. o., 179. j. Az 1490-es kassai csatában „a harcra kész soroknak megadták a csatajelet, heves rohammal előrerobogtak és a frontok előrenyomulásával egyidejűleg mindkét oldalon feldőrdögtek a rézágyúk.” (*Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei.* [Ford.: *Kulcsár Péter.*] Budapest, 1995. 951. o.) Ha ezek a lövések célba találtak, az komoly lélektani hatást válthatott ki: 1474-ben Boroszlónál a lengyelek utána már nem is vállakoztak Hunyadi Mátyás megerősített állásainak megtámadására. (*Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege.* Budapest, 1925. 167., 170. o.; *Gyalókey Jenő: A boroszlói hadjárat 1474-ben. Hadtörténelmi Közlemények*, 41. évf., [1940.] 16. o.) A magyar ágyúk tevékenységéről Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o.; Dzsélálzáde: *Katona*, 1979. 407. o.; Kemálpaszáde: *Katona*, 1979. 355. o.; a lőtávolságról *Gyalókey*, 1926. 227. o., 196. j., *Csikány Tamás: Honvédtüzéség az 1848–49-es szabadságharcban.* Budapest, 2000. 11–13. o.

¹²¹ Brodarics: *Katona*, 1979. 42. o.; Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o. *Gyalókey* ezt a seregtestet bármiféle adat nélkül azért vélte az anatóliai hadtestnek, mert koncepciója szerint a ruméliaiak akkor már rég a síkságon álltak a magyarokkal szemben, s azt feltételezte, hogy a helyükön maradvá várták be a magyar rohamot. (*Gyalókey*, 1926. 227., 230. o.) Papp, akinek a koncepciójába szintén nem fért bele ez a részlet, egyszerűen elmaradt seregrésznek, a tüzéség bal oldalvédjének minősítette a lejtőn leereszkedő csapattestet (*Papp*, 1960. 223. o.).

előrenyomult, de Batthyány vitézei végül kemény harcban megfutamították a ruméliaiakat, akik menekülés közben kénytelenek voltak kétfelé válni a saját összeláncolt ágyúik előtt, mivel abba az irányba, a felsorakozott janicsárok felé, nem hátrálhattak tovább. Az ellenség lövései ellenére az üldözők szintén eljutottak az ágyúig, de az oszmán krónikások szerint azokon ők sem tudtak áttörni, inkább kitértek előttük és a tüzéség végeinél álló szpáhikra vetették magukat. Dszelálzáde Musztafa szerint a fentebb már említett helyen, Ibrahim pasa zászlájának bal oldalán, a hatodik szandzsáknál sikerült áttörniük a ruméliaiakon (Kemálpaszáde viszont azt állítja, hogy több helyen is átjutottak a vonalikon), s így egy részük eljutott egészen a ruméliaiak táboráig, és „az előttük talált eszközöket zsákmányul ejtették, s a műszülmánok közül igen sok embert levágtak.”¹²²

Addigra azonban meglehetősen megritkulhatott és szétzilálódhatott a bán katonasága, a ruméliaiak vonalai és a tábor között pedig újabb veszélyek vártak rájuk. Ibrahim pasa seregének egy része ugyan már menekült, a futók vitték a vereség hírére a szultánnak, a szpáhik másik része azonban idővel újrendezte sorait, s körbefogta a horvát bán legmerészebb harcosait. Hosszabb távon számítani lehetett rá, hogy ha elmarad az erősítés, az oszmán túlerő előbb-utóbb győzedelmeskedik. (Valószínűleg ez volt az egyik bekerítő hadmozdulat, ami később arra indította a krónikásokat, hogy leírják a határvidéki Báli bég Ibrahim pasának szóló tanácsát a sorok megnyitásáról.)¹²³

Nem tudni, hogy a magyar vezérek vártak-e ekkora sikert az első rohamtól. Az eredmények láttán Tomori mindenesetre hátraküldte a királyhoz Báthori Andrást, hogy a tartalékban álló nehézlovasságot is harcba vessék. Mire azonban a második vonal nehézlovassága csatlakozott a küzdőkhoz, már megkezdődött a magyar jobbszárny bomlása. Istvánffy úgy vélte, a futás oka az volt, hogy addigra már eljutott a tábor elleni támadás híre a küzdőkhoz, s emiatt kezdtek sokan meghátrálni a jobbszárnyról. Báli és Hüszev bégek ugyanis, az eredeti paranccsal ellentétben, nem maradtak tétlenek, hanem a megváltozott helyzethez alkalmazkodva a maguk módján mégis beavatkoztak a küzdelemben: első lépésként megtámadták és kifosztották a magyar tábort.¹²⁴

Jurko Vladonovics szerint viszont a futás oka az volt, hogy a foglyok ejtése, a gazdátlan lovak befogása, a halottak kifosztása elvonta a támadók figyelmét a harctól, s emiatt készületlenül érte őket az oszmánok löfegyvereinek tüze. Ezt a közlést utóbb egyes történészek úgy interpretálták, hogy a zsákmányolás volt az ami megtörte a jobbszárny támadásának lendületét, sőt mi több, végzetes idővesztést okozott a magyaroknak.¹²⁵ A

¹²² Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o. Az ágyúszekerekig tartó előrenyomulásról, és a ruméliaiak sorainak áttöréséről Dszelálzáde Musztafa számolt be a legrészletesebben, de a nyitó ütközetről ő épp csak annyit ír, hogy „a csataterén lévő csarkadzsik pedig errefelé a hadrendhez húzódtak vissza, és így a csatater nyílt és szabad volt.” (*Katona*, 1979. 408. o.); Kemálpaszáde: *Katona*, 1979. 341. o.; Lufti: *Katona*, 1979. 362. o.

¹²³ Dszelálzáde: *Katona*, 1979. 408. o. Hasonló események történhettek itt is, mint 1596-ban Mezőkeresztesnél, ahol a diadalittas keresztény had épp a szultán táborába való behatolás után veszítette el a csatát. És az utólagos értékelés is hasonlóan alakult. (*Lénárt Sándor József*: „Őszi ködben múlt remények.” Mezőkeresztes, 1596. H. n., 2000. 197–199., 208–212. o.; *Kelenik*, 2003. 123–124. o.)

¹²⁴ Istvánffy több részlet is elmesél a táborban folyó küzdelemről, amely csak nála maradt fenn. (*Katona*, 1979. 116. o.) Kemálpaszáde szerint Báli parancsa úgy szólt, hogy „foglaljanak állást a csataterül kiszemelt síkság egyik szélén; onnan csak távolról szemléljék az ütközetet, a harcban ne elegegyedjenek bele” (*Katona*, 1979. 335. o.); Istvánffy magyarázatával egyetértve: *Csendes – Rázsó*, 1977. 79. o.

¹²⁵ Vektor Barbarigo és Zacaria Valaresso levele, 1526. szeptember 24.: *Sanuto*, XLIII 83. hasáb; *Csendes – Rázsó*, 1977. 75. o.; *Perjés*, 1986. 237. o.

dalmát szökevény által említett jelenség azonban e korban elég általános volt, szinte hozzátartozott a csatateri szokásokhoz, s időnként valóban komoly szerepe volt egy-egy vereségben, de ezúttal talán nem ennek kell a legnagyobb jelentőséget tulajdonítanunk. Hiszen amit Vladonovics az ellenség tűzfegyvereinek hatásáról ír, azt maga Brodarics és a velenceiek kémje, Antonio Boemo és a harcokban részt vevő Jacomo Zaratino is megerősítette, ők is az oszmán tüzérség hatásával magyarázták a katonák megfutamodását.¹²⁶

Jacomo Zaratino szerint a magyar támadás szerencsés időpontban kezdődött, mert az oszmán források állításával szemben a török ágyúk még nem voltak tüzelésre készen, és az első lövéseket csak a nehézlovasság közeledtekor tudták leadni. Bár egyes beszámolóknak – amelyeket a német újságok, Burgio báró és Mária királyné örökített meg – kiemelt szerepet kapott a pusztító ágyútűz, Brodarics elég egyértelműen leírta, hogy a lövések nem sok kárt tudtak tenni a magyarokban, így aztán a hazai kutatók hajlottak rá, hogy teljesen lebecsüljék az ágyúk jelentőségét.¹²⁷

Igaz ugyan, hogy Magyarország semmivel sem maradt el más európai hatalmak mögött a lőfegyverek alkalmazása terén – az oszmánok épp a magyarok közvetítésével sajátították el a XV. században az összeláncolt ágyúszekerek használatát –, és az ország váraiban is számos ágyút vettek leltárba, 1526-ban mégis az volt a helyzet, hogy a magyar sereg jelentős része a szó szoros értelmében aligha „szagolt puskaport”.¹²⁸ Abban, hogy sem a felkelő nemesek, sem a fegyverbe szólított parasztlak nem voltak még hozzászokva a tüzérség működését kísérő jelenségekhez sem, nincs semmi meglepő. Amikor 1519-ben, az országgyűlésen részt vevő nemesek szinte ostrom alá vették a budai várat, Tomori Pálnak elég volt katonái elszántságát megmutatnia, s néhány ágyúval a levegőbe lönie, a támadók máris hanyatt-homlok menekültek a kapu előtt.¹²⁹ Hasonlóan zajlott az 1514-es parasztháború egyik epizódja is, amikor Sitkei Gotthárd, Pápa és Somló parancsnoka szétkergetett az Észak-Dunántúlon egy kisebb paraszthadat.¹³⁰ Tapasztalt katonáktól azonban nem várni ilyen viselkedést. Csakhogy figyelembe kell venni azt is, hogy Mohácsnál a horvát bán lovasainak egyszerre 150 ágyú dőrejét, füstjét kellett elviselniük – Frangepán Kristóf embere egyenesen azt írta a velenceieknek, hogy „a világ az

¹²⁶ Brodarics: *Katona*, 1979. 43.; Antonio Boemo levele, 1526. november 12.: *Sanuto*, XLIII. 226. hasáb.; Jacomo Zaratino levele, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, XLII. 647. hasáb.

¹²⁷ Jacomo Zaratino levele, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, XLII. 647. hasáb. Brodarics beszámolt róla, hogy Tomorinak állítólag volt valami titkos megállapodása az oszmán sereg renegát, keresztény származású tüzéreivel, így nem kizárható, hogy az ágyúk „ártalmatlanságában” ennek is része volt. (*Katona*, 1979. 36. o.) A tüzérség szerepéről *Gyalóky*, 1926. 239–240. o. (a kérdés régebbi irodalmának áttekintésével.); *Papp*, 1960. 214. o.; *Négyesi*, 1994. 72. o.

¹²⁸ A végvárok tüzérségi felszereléséről *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon a kezdetektől 1711-ig. *Haditörténelmi Közlemények*, 27. (1926.). 160–161. o.; *Veszprémi László*: A hadtudomány megszületése Magyarországon. Az Anjou- és luxemburgi királyok kora, 1301–1458. In: *A magyar hadtörténelem évszázadai*. (Szerk.: *Király Béla* – *Veszprémi László*.) Budapest, 2003. 35–37. o.; *Ágoston Gábor*: A tűzfegyverek elterjedése a muszlim világban. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. (Szerk.: *Tusor Péter*.) Budapest, 1998. 179–181., 184. o.

¹²⁹ *Fraknoi*, 1881. 304. o.; *Szabó Dezső*: A magyar országgyűlések története. Budapest, 1909. 39. o.

¹³⁰ Istvánffy szerint „ravaszul, de jószágon, hogy minél kevesebb vér folyjon, nem vasgolyókkal, hanem szalmával, zöld füvel vagy ócska ronggyal és hasonló értéktelen holmival töltötte meg, s amikor mindkét fél kölcsönösen egymás látótávolságába ért, kilövette rájuk. Erre olyan nagy rémület fogta el a félnéket, s az ágyúk szokatlan hangjától úgy megijedtek, bár azoknak csak dőrejük és füstjük volt, hogy anélkül hogy összeaptak volna, fegyvereiket eldobva, s megmenekülésük minden üdvét csak a futásba és a lábukba helyezve, rúttal megfutottak.” (*Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. [Ford.: *Juhász László*.] Budapest, 1962. 68–69. o.)

óta sem látott akkora lóporfüstöt.” Az arányok érzékeltetésre érdemes felidézni, hogy 1526 előtt több kisebb végvárban alig-alig akadt ágyú, s az egyik legjelentősebb – és kiemelkedően jól felszerelt – magyar végvárban, Jajcán is csupán 16 nagyobb, 3 kisebb ágyú és 4 tarack, valamint 28 működőképes szakállas puska volt 1493-ban.¹³¹ Azaz, ha a végvidéki harcokban használtak is löfegyvereket, olyan mértékű vizuális- és hanghatásokat valószínűleg még nem nagyon tapasztaltak sem a vitézek, sem lovaik, mint amit akkor az oszmán ágyúk közelében kellett elviselniük. (Brodarics leírásából kiderül, hogy „az ágyúk ereje és füstje” még a kevésbé mozgékony nehézlovasságot is meghátrálásra tudta kényszeríteni.¹³²)

Többek között itt lehet talán megragadni a „nagy háborúban” szerzett tapasztalatok hiányát. A helyzetből szinte törvényszerűen következett tehát a menekülés: mielőtt a Habsburg Birodalom állandó hadseregében regularizálták volna a könnyűlovasságot, még a XVI–XVII. században is gyakori jelenség volt, hogy az ilyen, nagy egyéni szabadsághoz szokott, mozgékony lovasok habozás nélkül kivonták magukat a veszélyesnek ítélt helyzetekből. Az első menekülő hullámban lehetett az ismeretlen bécsi szemtanú és közülük kerülhettek ki azok is, akik elsőként vitték el a vereség hírért a budai udvarba, hiszen Burgio szeptember 5-én írt levelében még semmit sem tud Brodarics sorsáról, és csupán egyetlen magyar rohamról ír, aminek a végén a „a rengeteg ellenséges ágyú látása a mieinket megdöbbsentette, és valósággal megbénította,” és szerinte „az egész csata nem tartott egy egész óráig.”¹³³

A magyar vezérek a második vonal nehézlovasságát vagy az ágyúállások, vagy a ruméliaiak szárnyai ellen kívánták bevetni – Dzselaálzáde Musztafa ugyanis azt írja, hogy a magyarok megkísérelték bekeríteni a ruméliaiakat – ám egy részük így is a török ágyúk elé került. Igen nehezen értelmezhető Brodarics közlése, miszerint a király serege az ágyúktól alig tíz lépésre küzdött, mivel szót sem ejt arról, hogy vajon – ahogy a „közvélekedés” tartja – az ellenség folyamatos tüzelése, vagy esetleg a ruméliai lovassággal, a janicsárokkal, vagy valami más csapattal vívott közelharc miatt nem jutottak közelebb. (A kancellár művének tájleíró részletéből ugyanis kiderül, hogy az oszmán seregből a janicsárokon kívül mások is voltak Földvár tájékán.¹³⁴)

¹³¹ A jajcai ágyúkról *Thallóczy Lajos*: Jajcza (bánság és vár) története (1450–1527). (Az okleveleket szerkesztette *Horváth Sándor*.) Monumenta Hungariae Historica. I. Diplomataria XL. Budapest, 1915. CLIX. o. A magyarországi várak felszereléséről: *Iványi*, 1926. 160–161. o.

¹³² A velencei kém szerint egyértelműen a magyar jobbszárny könnyűlovassága futott meg. (Antonio Boemio jelentése, 1526. november 12.: *Sanuto*, XLIII. 226. hasáb.); Brodarics: *Katona*, 1979. 44. o.; v. ö. *Perjés*, 1986. 236. o.

¹³³ A könnyűlovasság természetéről és viselkedéséről *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 2002. 216–217. o.; Hyeronimo di Zara levele, 1526. október 26.: *Sanuto*, XLIII. 276. hasáb. A zsákmányolásról Vetur Barbarigo és Zacaria Valaresso levele, 1526. szeptember 24.: *Sanuto*, XLIII. 83. hasáb., v. ö. *Gyalóky*, 1926. 232. o.; *Csendes – Rázsó*, 1976. 75. o.; *Perjés*, 1986. 237. o. A menekülésről Burgio levele, 1526. szeptember 5.: *Katona*, 1979. 243. o.; *Newe Zeitung*...: *Katona*, 1979. 279. o. Mivel a hírközlő ebben az esetben állítólag egy bécsi ember volt, Marosi Endre arra a következtetésre jutott, hogy egy német gyalogos zsoldos beszámolója maradt volna fenn ebben a formában, s ez forrásként felhasználható a csata végóráinak rekonstrukciójához (*Marosi*, 1980. 158. o., *Marosi*, 2003. 64. o.), amit azonban a Zeitung hírforrása a harc időtartamáról és a tábor állapotáról közölt, ellentmond ennek.

¹³⁴ Brodarics: *Katona*, 1979. 39., 44–45. o. A janicsárok sáncai előtt a Paolo Gioivo és a Kis Péter által leírt csatarendben is a többi gyalogos alakulat, az azabok, martalosok állásai húzódtak. (*Parry*, 1975. 218–219. o.; *Kis*, 1993. 69. o.). Brodarics információt talán Jurko Vladonovics beszámolója egészítheti ki, aki szerint a könnyűlovasság után a fegyveresek – azaz a nehézlovasság – a gyalogsággal együtt olyan nagy erővel támadott

A tüzérségi tűz hatásai miatt végül a nehézlovak is kénytelenek voltak egy védet-
tebb völgybe hátrálni – az oszmán krónikás szerint a Duna partján maradt csapatokig,
azaz a Perényi vezette balszárnyig –, ám akkor már annak a csapatnak egy része is me-
nekülni kezdett. A cseh szemtanú szerint még kétszer újították meg a támadást,
Brodarics viszont már csak egy újabb rohamot említ, majd áttér a menekülés leírására,
így jó okunk van feltételezni, hogy a második támadás azért nem szerepel leírásában
mert akkor már, sok más társával együtt, elhagyta a csatateret. Úgy tűnik, hogy számára
a harc ezzel be is fejeződött – szerinte a csata körülbelül másfél óráig tartott –, ám a harc
a valóságban még korántsem ért véget, a második vonal csapatainak egy része ugyanis, a
balszárny katonaságával együtt, tovább küzdött. (Az időrend szempontjából fontos, hogy
a futók már feldúlt, kiraboltság állapotban találták a tábor, ám Báli és Hűszrev katonái nem
akadtak az útjukba.¹³⁵)

A magyar jobbszárnyon valószínűleg a gyalogság tarthatott ki a legtovább. Lehet,
hogy támadásuk a lovassággal egy időben kezdődött, ám erre sehol nincs utalás,
Dzselálzáde szövegében csupán annyi áll: „a csatasorban úgy voltak elrendezve, hogy
minden lovas mellett jobbról és balról két puskás gyalog állott.” Így nem tarthatjuk ki-
zártnak, hogy támadásuk csak később, az első magyar sikerek után indult meg, és csak
annyi biztos, hogy a csata során feladták védekező pozíciójukat, és az ellenség ágyúi elé
kerültek, amit több kortárs is alapvető hibaként értékelte.¹³⁶ Nem szabad azonban figyel-
men kívül hagyni, hogy a ruméliaiak centrumában, az ágyúszekerek védelmében felálló
janicsárokkal – vagy más gyalogoscsoportokkal – szemben leginkább a gyalogságnak volt
esélye a sikerre, lehetséges tehát, hogy épp azért vezényelték őket előre, mert látszott,
hogy a lovasság nem bír az ottani ellenállással.

Harcukról azonban keveset tudni, csupán a pusztulásukról árulnak el egy keveset az
oszmán krónikák. A magyarországi török hagyományokat is ismerő Kjátib Mohammed
Záim megemlíti, hogy a ruméliaiakat már-már végveszély fenyegette, amikor megérke-
zett az ellenség hátába küldött Báli bég csapata, és lemészárolta a magyar király gyalog-
ságát.¹³⁷ Ezt a momentumot a régebbi szakirodalom a csata egyik kulcsmozzanatának
tartotta, ám az újabb kutatók közül még azok sem tulajdonítottak neki nagyobb jelentő-
séget, akik egyetértenek azzal, hogy megtörtént. Gyalókay vont a kétségbe elsőként a ko-
rábbi értelmezéseket, mivel az isztanbuli előkelőségek írásából szinte teljesen kimaradt
ez a mozzanat, ezért ő azt állította, hogy a török szöveg nyilván csak a tábor és az ágyúk
védelmére hátrahagyott gyalogságra vonatkozik – holott több, általa is idézet forrás vilá-
gosan rögzítette: az oszmán lovasság a ruméliaiak ellen harcoló gyalogságot kerítette

a jobbszárnyon, hogy egészen a sáncoknak szorították a kívül álló oszmán erőket, s ott nagy veszteségeket
okoztak a csapdába került ellenségnek, mert az állásokon belül állók nem tudtak segíteni bajtársaiknak. Ha itt
már nem a menekülő szpáhi lovasságról esik szó, hanem esetleg a sáncok előtt elhelyezett gyalogságról, az ért-
hetővé tehetné a magyar nehézlovasság támadásának irányát is. (Vetor Barbarigo és Zacaria Valaresso levele,
1526. szeptember 24.: *Sanuto*, XLII. 83. hasáb.)

¹³⁵ Brodarics, *Katona*, 1979. 44–45. o.; *Gyalókay*, 1926. 234. o.

¹³⁶ A gyalogságról Dzselálzáde: *Katona*, 1979. 408. o. Egykorú levél a mohácsi csatáról: *Hadtörténelmi Köz-
lemények*, 2. (1899.) 505. o.; Vetor Barbarigo és Zacaria Valaresso, 1526. szeptember 24.: *Sanuto*, XLIII. 83. ha-
sáb; Hyeronimo di Zara levele, 1526. október 26.: *Sanuto*, XLIII. 276. hasáb. Azt, hogy a gyalogság valószínűleg
nem vett részt a jobbszárny első rohamában, már Gyalókay felismerte. (*Gyalókay*, 1926. 230. o., 212. j.)

¹³⁷ Brodarics: *Katona*, 1979. 44. o.; Kjátib Mohammed Záim: *Katona*, 1979. 425. o.

be.¹³⁸ Kifejezetten hangsúlyos ez a részlet Ibrahim Pecsevi Magyarországon íródott krónikájában is. Az ő ősei ott harcoltak Báli bég csapatában Mohácsnál, így elképzelhető, hogy a családi emlékezet is megőrzött valamit az eseményekről.¹³⁹ (Ez lehetett az a másik bekerítő hadmozdulat, ami később arra készítette a krónikásokat, hogy leírják a határvidéki Báli bégek Ibrahim pasának szóló tanácsát a sorok megnyitásáról.¹⁴⁰)

Időközben újabb oszmán csapatok kapcsolódtak be a harcba: valószínűleg második-ként a mentben is második helyet elfoglaló anatóliai hadtest érkezett meg a csatába az oszmánok jobbszárnyán.¹⁴¹ Az újabb ellenséges csapattest érkezése aktivizálta a Perényi vezette magyar balszárnyat is. Megrohanták az anatóliaiakat, és ismételt támadásaikkal Lufti pasa szerint az ázsiai szpáhik egy részét sikerült is legyőzniük, ám végül visszanyomattak, s csatlakoztak a második vonal lovasságához.¹⁴² A cseh szemtanú viszont úgy kommentálta az akkor kialakult helyzetet, hogy „a törökök három seregben harcoltak, a király támadása ugyan mind a két első harcvonalat szétűzte, s lovasaival utánuk nyomulva bennök igen nagy kárt tett és sokakat megölt, de ez a harcot nem döntötte el.” Idővel megérkeztek a harctérre a szultán udvari zsoldos hadai is a ruméliaiak jobb oldalán, mire a magyar sereg maradéka ismét támadásba lendült (A cseh beszámoló szerint Tomori akkor még életben volt és a roham előtt a király menekülését javasolta).¹⁴³

A szultáni napló szerint „a janicsárok hadosztálya összesen háromszor-négyszer támadta meg puskatűzzel, és igyekezett visszaszorítani az alávaló gyaurokat”. Eközben történhetett meg a csatának az a fontos momentuma, amit különféle megközelítésben – igaz, teljesen összemossa a jobbszárny támadásának leírásával – a cseh szemtanú, Verancsics gyűjteményének ismeretlen szerzője és Heltai is említ,¹⁴⁴ de amiről Istvánffy ír a legbőségebben: „A török testőrlovasság, mely [Istvánffy rekonstrukciója szerint] a csatát megnyitotta, hátat fordítani kényszerült, s hanyatt-homok rohanva, a janicsárokra zúdultak, akik a tartalék csatasorban várakoztak, úgyhogy közülük igen sokat a nagy erővel száguldó lovak összetiportak, mialatt a mieink nagy bátorsággal és erővel hátukba vol-

¹³⁸ *Gyalóky*, 1926. 237. o., 247. j.

¹³⁹ *Gyalóky*, 1926. 237. o. (a 246. jegyzetben a korábbi irodalom hivatkozásaiival); *Bende*, 1966. 562. o.; *Murosi*, 1976. 645. o.; *Csendes – Ráczó*, 1977. 79. o.; *Perjés*, 1986. 238. o.; *Hancz*, 2003. 40. o.

¹⁴⁰ A csata eseményeit realistábban leíró szultáni napló ugyan világossá teszi, hogy sosem volt szó színlelt megfutamodásról (Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o.), de az oszmán krónikaíróknak éppúgy kapóra jött ez a magyarázat, mint a veszteseknek – csakúgy, mint a mezőkeresztesi csata esetében. (*Lénárt*, 2000. 208–212. o.)

¹⁴¹ Dzselaázade: *Katona*, 1979. 409. o.; Kemálpaszáde: *Katona*, 1979. 343. o.

¹⁴² Lufti: *Katona*, 1979. 362. o.; Ferdi: *Katona*, 1979. 381. o.

¹⁴³ Dzselaázade: *Katona*, 1979. 409. o. Lufti pasa előadása több ponton is tévesnek, vagy félreérthetőnek tűnik a csata eseményeit illetően, így az a részlet sem tűnik teljesen hitelesnek, hogy Lajos király hada „a középpontra, Szulejmán szultán állására rohant, de az ágyútelepen nem tudott áthatolni, mert az iszlám padisahja előtt 12 000 puskás, nyilas és alabárdos állt több sorban, ezek előtt pedig az ágyúk egymáshoz voltak kötve láncokkal” (*Katona*, 1979. 362. o.), hiszen a szultánt csak a janicsárok egy része oltalmazta, és csata közben valószínűleg a tüzéség felállításra sem juthatott idő. Egykorú levél a mohácsi csatáról: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1899.) 505. o.

¹⁴⁴ Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o. A cseh szemtanú: a király harmadszor is támadásba indult, „a törökök azonban a támadás elől a gyalogság felé kitértek, nem akarván a páncélos lovagokkal megütözni.” (Egykorú levél a mohácsi csatáról: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. [1899.] 505. o.); „Az magyarok közel hárman szintén az császárig mininek, kiket az terek, kik az császárt őrzik vala, kegyetlen halállal megölének (Verancsics: *Katona*, 1979. 60. o.); „Mindazonáltal erősen vív a deréksereg a törökök ellen. De hogy a az jancsárokknak sergére érének, és azok sűrén kezdének lönyi, meglankadának a magyarok, mert szántalanok kezdének hullani az lövések miatt, és úgy kezdének hátra futni.” (*Heltai*, 1981. 452. o.)

tak. És az első csatasor, a lovasság megfutamítása után, már a janicsárokat is kimozdította helyükből, s már nem messze harcoltak attól a helytől, ahol Szülejmán állott, a király odafutásával pedig mindjobban felújult a harc, de meg a szultán testőrei közül is néhányat, kiket zulakokak neveznek, ugyanott lekaszaboltak.”¹⁴⁵

A testőrlovasság jelenléte önmagában még nem zárna ki, hogy ez az esemény valóban a Verancsics névtelenje és az Istvánffy által megadott időpontban, még a jobbszárny támadása alkalmával történt, hiszen Ibrahim mellett is voltak udvari zsoldos lovasok, ám az oszmán krónikások szerint Szülejmán akkor még nem tartózkodott a harctéren. Mivel ebben a leírásban nem kapnak kulcsszerepet az ágyúk, vélhetőleg mégis inkább azt az eseményt beszéli el, amit az oszmán krónikások közül csak Kemálpaszáde említ. Szerinte hiába lőtték a janicsárok halomra „a tigristermészetű, dühös ellenséget”, azok egy része mégis áttört rajtuk, és három páncélos „ijesztő módon termett” a szultán előtt.¹⁴⁶ A két szöveg közti egybeesések nyilvánvalóak, így mégis inkább a csata vége felé történhetett az, hogy a magyar vezérek, megmaradt erőiket koncentrálna, egy lapra tettek fel mindent, vagyis hogy a szultán és kísérete elleni támadással döntésre vigyék a dolgot. Ezt a rohamot próbálták meg feltartóztatni a janicsárok, ám néhány támadó mégis eljutott a szultán féltve őrzött személyéig.

Ezután már a cseh szemtanú is elmenekült a harcból, ám Dzselaázáde Musztafa és Lufti pasa szerint a második vonal lovasságának egy része kitért a szultán hada elől, az anatóliaiak ellen fordult, s oldalba támadta őket. Miután visszaverték őket, a csapat a végsőikig küzdve újból támadott. Ezek az utolsó hadmozdulatok teszik érthetővé azt, hogy miért szorultak a menekülők közül sokan a magyar balszárnyhoz közeli Dunába, illetve annak mocsaras árterébe.¹⁴⁷ A magyar balszárny gyalogságának tevékenysége nem ismert ebből az időszakból, a források hallgatnak róla, hogy részt vett volna az anatóliaiak elleni támadásokban. A horvát bán katonája, Giacomo Zaratino ugyan azt állítja, hogy az oszmán lovasság „minden oldalról körbevette és darabokra vágta szegény gyalogokat” – ami egybeesik a jobbszárny gyalogságának sorsáról tudósító oszmán forrásokkal –, viszont ugyancsak ő azt állította, hogy a külföldi zsoldosok, „bataglione”-t formálva, visszavonulás közben még jó ideig eredményesen ellenálltak a rohamoknak, míg a janicsárok puskatüze nem végzett velük is. Ha pedig nem Báli és Hüsrev bég lovasai pusztították el őket, akkor ezek a csapatok talán a magyar balszárnyra lehettek beosztva. A szultáni napló leírása mindenesetre a harc végén nagy mézárhlást sejtet, valószínűleg akkor kerülhetett bekerítésbe, majd fogóságba a másnap kivégzett hadifoglyok nagy része is.¹⁴⁸ Noha Szülejmán a velencei Signoria-nak írt levelében mindössze két órára tette a csata időtartamát, a harcok még eltarthattak sötétedésig, s a szultán még akkor sem volt benne biztos, hogy immár vége: „a győztes szultán csaknem éjfélíg lóháton maradt összes szolgálival,” s azután ugyan leszállhattak lovaikról, „de reggelig kezükben tartották a kantárszárat; sem a főbkek, sem a köz-

¹⁴⁵ Istvánffy: *Katona*, 1979. 115–116. o.

¹⁴⁶ Kemépasazáde: *Katona*, 1979. 345. o.

¹⁴⁷ Szülejmán első győzelmi jelentése: *Katona*, 1979. 319. o.; Kemálpaszáde: *Katona*, 1979. 348–349. o.; Ferdi: *Katona*, 1979. 382. o.

¹⁴⁸ Dzselaázáde: *Katona*, 1979. 411–412. o.; Lufti: *Katona*, 1979. 363. o.; Jacomo Zaratino levele, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, XLII. 647. hasáb.; Szülejmán naplója szerint „az iszlám népe visszafordította a gonoszokat, s mikor már nem volt erejük újabb támadásra, úgy aprította őket, mint a kutyát. Olyan heves harc és öldöklés volt, hogy nem lehet leírni.” (*Katona*, 1979. 304. o.)

emberek közül senkinek sem volt szabad a málházhoz menni,” azaz a csata éjszakáján az egész oszmán sereg tulajdonképpen nem is vert táborot.¹⁴⁹

Mivel a gyalogság ellenállása sokáig lekötötte az oszmán lovasságot, majd eleredt az eső, a futókat sokáig nem üldözték. (Az állítólagos bécsi szemtanú szerint az alig egy órai harc után hátat fordítóknak arra is maradt idejük, hogy a tábor védő szekerek sorát megbontsák, s azokkal meneküljenek.)¹⁵⁰ A korabeli viszonyokhoz képest a magyar veszteségek így is szokatlanul nagyok lehettek: Brodarics úgy becsülte, hogy a királyon és számos főúron kívül még vagy 500 tekintélyes nemes, legalább 3–4000 lovag, a magára hagyottan végsőkig védekező gyalogságból pedig vagy 10 000 ember veszett oda, ami a meghaladta a magyar sereg létszámának ötven százalékát. A kancellár által összeállított veszteséglista bizonyára tartalmazta a szultán táborában kivégzett, körülbelül 1500–2000 foglyot is, de a tábori személyzet, a harctér közvetlen közelében tartózkodók veszteségeit valószínűleg nem. Márpedig ha hitelesnek fogadjuk el a 24 000 eltemetett magyar holttestről szóló oszmán adatot, akkor abba a hadsereget kísérő nagyszámú civil veszteségeit is bele kell kalkulálnunk.¹⁵¹

VII. A csatater topográfiájáról

Noha nem tartozik a legszorosabban e tanulmány témájához, mégis foglalkozni kell a csatater topográfiájával is, mert az – mint azt a többi kutató gondolatmenete is mutatja – jelentősen befolyásolhatta az események menetét. Bár ez a téma hagyományosan a hazai szakírók kedvenc terepe, nem valószínű, hogy ebben a sajátos kirakós játékban lenne olyan megoldás, amibe a források minden puzzle-darabkáját elhelyezhetjük.

A múlt század végén induló, tudományos igényű hadtörténetírás kezdetben egyszerűen figyelmen kívül hagyta Brodarics tájleírásának több részletét, mert a mai Sátorhely és Földvár település azonosságát feltételezte, és alapvetően a tájat már nem ismerő Istvánffy történeti képét vitte tovább a csatáról, így az egymás mögött húzódo széles, párhuzamos magyar és török vonalak helyét a Mohácstól délre eső síkság legnagyobb nyílt, egybefüggő térségén a Béga és a Borza patak medre közé helyezte.¹⁵²

Az 1920-as években azonban gyökeres fordulat történt, a kutatók elkezdtek tüzetesebben foglalkozni Brodarics szövegével. Gergely Endre már 1924-ben felvetette, hogy Földvár falvát nem a korábban feltételezett helyen, hanem a síkságot övező tereplépcső környékén kellene keresni, s Gyalóky Jenő már erre az elgondolásra építette az 1926-os Mohács

¹⁴⁹ Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o.; Szülejmán levele Velencének, 1526. szeptember 29. után: *Sanuto*, XLIII. 52. hasáb.

¹⁵⁰ Brodarics: *Katona*, 1979. 44–46. o.; *Neue Zeitung...*: *Katona*, 1979. 279. o.; Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 305. o. A felkelő nemesek egy része ugyanis feltehetően szekéren érkezett a táborba, bár az 1523. évi 20. tc. tiltotta ezt. (Corpus Iuris Hungarici. [Szerk.: Márkus Dezső.] I. k. Budapest, 1899. 814–815. o.)

¹⁵¹ A veszteségekről Burgio jelentése, 1526. szeptember 5.: *Katona*, 1979. 242. o.; Brodarics: *Katona*, 1979. 46. o. A Brodarics által összeállított veszteséglista: *Acta Tomiciana* VIII. 249. Érdekes módon a kancellár a velencei kénnek csak 8000 magyar halotról beszélt. (*Sanuto*, XLIII. 226. hasáb). Brodarics adataiban nem szokás kételkedni, de vajon honnan tudhatta a kancellár, hogy valójában hány ezren pusztultak el, vagy menekültek meg a közkatonák közül, ha a sereg többé nem verődött össze? A kivégzésekről Brodarics: *Katona*, 1979. 45. o.; Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 305. o.

¹⁵² A régebbi irodalom áttekintése a térképvázlatok reprodukcióival: *Papp*, 1960. 197–253. o.

emlékkönyvben megjelent tanulmányát. Ő arra az akkor újszerű felismerésre jutott, hogy az oszmán hadsereg állásainak a Mohácsi mezőt környező tereplépcső tövében – az újabb irodalomban Szélestalpúnak nevezett völgy tájékán – kellett lenniük, így a magyar had felételezett helye a Béga pataktól délebbre, a Borza patak északi oldalára „csúszott”.¹⁵³

Az 1950-es évek végén újra indultak a kutatások, s hála egy lelkes és óriási helyismerettel rendelkező helytörténész, Szücs József megfigyeléseinek, előkerült az első két tömegsír.¹⁵⁴ Az azokat feltáró régész, Papp László Gyalókyéhoz hasonló elképzeléssel vágott neki, hogy régészeti módszerekkel véglegesítse a csatatér topográfiáját, csak épp az ő elgondolásban a Szélestalpú völgy és Majs község között feltárt – az általa a középkori Mersével azonosított – faluhely kapta a kulcsszerepet.¹⁵⁵ A Brodarics által a török tűzéréség állásaként leírt Földvár falu helymeghatározása – tulajdonképpen a kancellár állításának elvetése – miatt Bende Lajos már 1966-ban bírálta Papp elgondolásait, s az elpusztult középkori falvak esetében Paptól eltérő elnevezési hipotéziseket felállítva, a török tűzéréség állásait ismét a Szélestalpú völgy környékére lokalizálta, de a magyar hadsereg állásait már a Borza pataktól délre, nagyjából a völgygel szemben feltételezte – alig két-három kilométerre a Mohácsi síkságot övező tereplépcsőtől.¹⁵⁶

Ehhez hasonló elképzelés jutott érvényre az 1975-ös terepbejárás résztvevő kutatók munkáiban is, akik a korábbi szerzőktől eltérően szintén jelentős terepakadálnak vélték a Borzát, és felhívták a figyelmet, hogy Brodarics sehol sem említi, hogy át kellett volna kelniük egy patakon. Rázsó Gyula és Csendes László közösen írt munkája nem törekedett egészen pontos meghatározásra, a készítőik beérték azzal, hogy Földvár tekintetében a Szélestalpú völgy környékét a forrásokkal összeegyeztethetőnek és további kutatásra különösen alkalmasnak találták. Perjés Géza sem mellékelte topográfiailag pontos csatavázlatot a munkáihoz, ám amennyire a méretarányokból meg lehet ítélni, ő minden eddigénél délebbre helyezte a magyar állásokat, a Mohácsra vezető országút bal oldalán az általa feltételezett magyar gyalogos centrumot állítva szembe a Szélestalpú völgygel. A földrajzi szempontokat a legaprólékosabban figyelembe vevő tanulmány talán Marosi Endréé volt, aki nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy nagyjából a Bende és Perjés által megjelölt helyen, a Borza déli partján olyan terepdomborulatot talált, ami az északi oldalról elzárta a kilátást. Véleménye szerint a magyarok ezt figyelembe véve rendezték el soraikat, s mivel a Bende által javasolt helyről a terepen végzett vizsgálat nyomán kimutatta, hogy onnan a síkságot övező tereplépcsőnek épp csak a tetejét lehetett látni; szerinte a magyarok még délebbre, a mai Udvar község és egy régebbi Borza-ág közötti

¹⁵³ Gyalóky Jenő: Földvár. *Hadtörténelmi Közlemények*, 27. (1926.) 291–293. o. Gyalóky a szultáni naplónak a következő szűkszavú közlésére alapította elképzeléseit: „...az egész győzedelmes hadsereg lóra ülve megindult, s ... ikindi előtt megérkezett a mohácsi mezőre, a haszontalan gyaurok tábora elé.” (Katona, 1979. 303. o.) Ezt a szövegrészletet a lehető legszűkebben értelmezve, saját gondolatmenetében kizárt minden lehetőséget, ami a tereplépcső tetejének is szerepet juttathatott volna. (Gyalóky, 1926. 215. o., 223. o., 157. j., 225. o., 175. j., 230. o., 210. j.)

¹⁵⁴ Kiss Béla: A mohácsi csata. Mohács, 1978. 3. o.; Kiss Béla: A mohácsi csata. Mohács, 1996. 71. o.

¹⁵⁵ Papp, 1960.; Papp László: Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 7 (1962). Pécs, 1963. 199–221. o.; Papp László: A mohácsi csatatér. *Műemlékvédelem*, 10. (1966/2.) 100–102. o.; Papp, László: Forschungen auf dem Schlachtfeld zu Mohács 1964–1968. (Szerk.: Castiglione László – Salamon Ágnes.) Zehn Jahre Archäologische Forschung. Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének Közleményei I. (1970.) 161. o.

¹⁵⁶ Bende, 1966. 532–567. o.

területről nyomultak az országút irányába, nagyjából a mai Dályok községig terjesztve ki arcvonalukat. (Újabbán egyedül Veress D. Csaba foglalt állást amellelt, hogy ezeket az elképzeléseket gyökeresen felül kell vizsgálni, mivel ő, a Brodaricsnál szereplő távolságokra építve, jóval északabbra, Nyárad térségébe helyezte el a maga csatarekonstrukcióját.)¹⁵⁷

Időközben, a környéken végzett ásások révén, a térség középkori településhálózatát a Kárpát-medencében egyedülálló részletességgel tárták fel, s így a síkságot övező tereplépcső környékén több olyan egykori település nyomára is rábukkantak, ami talán azonosítható az egykori Földvárral. Csataérkutatói módszerekkel legutóbb Négyesi Lajos jutott arra a következtetésre, hogy a keresett település egy, a mai Majstól északkeletre fekvő településfolttal azonosítható. Ez lényegében megerősítette a helybéli amatőr kutató, Szücs József feltevését, aki erről a helyről már évtizedek óta gyűjtött a csatahoz köthető tárgyakat.¹⁵⁸ Szücs elképzeléseire végül azonban egy másik helyi kutató, Kiss Béla építette fel saját – ellentmondásoktól nem mentes – elgondolását, aki e településfolt közelébe, a Borza két partjára helyezte Ibrahim pasa csapatait, arra alapozva feltételezését, hogy az 1960-ban e helytől északabbra feltárt tömegsírok eredetileg a magyar tüzérség állásai lehettek.¹⁵⁹

Papp és Négyesi kivételével több kutató is abból indult ki, hogy az ágyúk Földvár faul előtt, a szultán hadseregének centrumában álltak, mivel Brodarics azt állította, hogy a szultán maga is ott volt, és az oszmán források szerint a szultán udvari hadai álltak a csatarend centrumában. Az oszmán források szerint viszont ezek az állások a ruméliai hadtesthez kikülönített tüzérség állásai voltak, és Ibrahim pasa seregtestének centrumában álltak. Ezekre az ellentmondásra már Gyalókey rájött: a menetidők elemzéséből kikövetkeztette, hogy ha a tüzérség többi része a török menetoszlop végén haladt, akkor az augusztus 29-én már aligha juthatott aktív szerephez harcban, mégsem tudta elfogadni el ezt az eredményt. Szerinte mindennek ellenére „azt kell azonban hinnünk, hogy a ruméliai hadtesttel az egész tüzérség levonult a Földvár mellett kiszemelt állásba, mert később már aligha lett volna rá ideje,” hiszen a keresztény források szerint az ellenség ágyúi megerősített állásokban álltak, „s az ilyen munka [...] hosszú ideig tart, s legkésőbb délután 4 órára készen kellett lennie. Alkalmasint már délfele hozzáfogtak.” Az általa konstruált oszmán csatarend és az oszmán források különbségét azzal korrigálta,

¹⁵⁷ *Csendes – Rázsó*, 1977. 39–53. o.; *Perjés*, 1986. 213–219. o.; *Marosi*, 1976. 632–639. o. Marosi állításait fotókkal is alátámasztotta, melyek feltehetően az 1975. augusztus 14–15-i terepbejárások alkalmával készültek. Az 1976-os tanulmány 2. fotóján jól látható, hogy akkor a Borza déli partján fekvő terület kukoricával volt beültetve, ami jelentősen befolyásolhatta a terepre való rálátást, hiszen ez a növény augusztus közepére elérheti a másfél-két méteres magasságot is, nem csoda hát, hogy még egy teherautó platójáról – tehát nagyjából egy lovas szemmagasságából – sem volt túl jó a kilátás. Legújabb írásában már Marosi is határozottan kiterjeszti a ruméliaiak vonalát Majs előteréig. (*Marosi*, 2003. 61. o.); *Veress D. Csaba*: Várak Baranyában. Budapest, 1992. 44–47. o.

¹⁵⁸ *Marosi*, 1986. 345., 347. o.; *Négyesi*, 1994. 67–70. o.; *Kiss*, 1978. 9–10. o.

¹⁵⁹ *Kiss*, 1996. 71–78., 89. o. Ez a gondolat Stephan Gerlach naplófeljegyzésére támaszkodik, akinek kálauzai 1573-ban megmutattak azokat az árkokat, „ahol az ágyúk álltak, és ahová a halottakat eltemették,” ami akár igaz is lehetett, de az utazó egy szóval sem említette, hogy az árkok a magyar ágyúk állásai lettek volna. (Stephan Gerlach naplója. In: Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. (Fordította és a bevezető tanulmányt írta *Kovács József László*.) Budapest, 1986. 121. o.) Emellett a régészeti feltárások semmilyen mértékben nem tudták megerősíteni, hogy a nagyjából észak-déli irányban húzódó tömegsírok gödrei eredetileg más funkcióra készültek volna. (*Maráz Borbála*: Újabb tömegsírok a mohácsi csatatéren. In: Mohács emlékezete. 3. átdolgozott kiadás. Budapest, 1987. 277–278. o.; *Maráz Borbála*: A mohácsi csata régészeti emlékei. In: Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. Mohács, 1993. 55. o.)

hogy „Szolakzade téved, amidőn a tüzéséget Ibrahimtól *balra* keresi.” Csakhogy így nem csak a XVII. századi oszmán történetírónak kellett volna „tévednie”, hanem Dzselaálzáde Musztafanak is, akinek idevágó szövegét Thúry fordítása nyomán hosszasan közli Gyalókay, az idézett részletből mégis kimaradt a Thúrynál még megtalálható „balra” szócska.¹⁶⁰

Mint láttuk, Dzselaálzáde leírásából az is kiderül, hogy a ruméliai lovasság már az előző táborhely közelében szétbontakozott és harcrendben érkezett a csatatérre, ami pedig azt kellene, hogy jelentse, hogy a mohácsi síkságot övező tereplépcső akkoriban talán mégsem jelentett leküzdhetetlen akadályt, és még a síkságra vezető utak jelentősége is kisebb lehetett a csatára készülő oszmán sereg számára, mint ahogy azt többen is feltételezték.¹⁶¹ Mivel a harc folyamán az oszmánok jobbszárnyán megjelent Behram pasa anatóliai hadteste, majd a ruméliaiak jobb oldalán a szultán udvari hadai is felvonultak a centrumba, s így az oszmánok csatarendje igencsak szélessé válhatott, az egyik lehetséges következtetés az, hogy Ibrahim pasa a balszárnyal és a tüzéség felével – Papp és Négyesi elgondolásának megfelelően – valahol Majs környékén vonult fel.

Négyesi Lajos egyik fontos érve a majsi völgy mellett az, hogy a vidék vízben gazdag, így inkább alkalmas a táborozáshoz, mint a Szélestalpu völgy környéke. De azt is kérdésesnek kell tartanunk, hogy a terület akármelyik csermelye, patakja ki tudta-e elégíteni számottevő mértékben a környéken táborozó seregek vízszükségleteit – mint ahogyan azt Papp László a magyar tábor kapcsán feltételezte.¹⁶² Nem tudhatjuk, hogy 1526 augusztusában milyen vízhozamokkal rendelkeztek ezek a vízfolyások, de tekintettel arra, hogy egyetlen ló napi vízadagja 18–20 liter, s lovak tízezerszámra voltak mindkét fél táborában, ráadásul a törököknél a katonaság is vizet ivott, aligha hagyatkozhattak pusztán azokra.¹⁶³

Ettől eltekintve Ibrahim pasa táborának helye nem merült fel kérdésként az újabb publikációkban, holott annak számottevő területet kellett elfoglalni. A XVII. század közepén Zrínyi Miklós egy korabeli német hadtudományi munka alapján egy 18 000 gyalogusból és 6000 lovasból álló sereg táborának területét 4560x1800 lábban, azaz nagyjából 1425x562 méterben adta meg.¹⁶⁴ Ennél a hasonló létszámú magyar sereg két tábora csak nagyobb lehetett, mert katonák több mint 50 %-a lovas volt, s így jóval több helyet igényelt. Ha az oszmánokat tekintjük, a feltételezhető létszám alapján önmagában a

¹⁶⁰ Papp, 1960. 225. o.; Négyesi, 1994. 64–71. o.; Csendes László és Rázsó Gyula közös írásában is találni rá utalást, hogy az ágyúk esetleg az oszmánok balszárnyán is lehettek. (Csendes – Rázsó, 1976. 46. o.); Gyalókay, 1926. 223. o., 160. j., 225. o., 175. j., 230. o., 210. j., 232. o., 228. j.; Thúry, 1896. 163. o. Konceptióját azonban nem a források, hanem a korabeli hadtörténeti irodalom, például Jähns történeti atlaszának oszmánokra vonatkozó része határozta meg: „Márpedig az akkori szokás szerint az ágyúk a harc vonal közepét foglalták el, míg számaikat hatalmas lovastömegek fedezték” (Hadtörténelmi Közlemények, 27. (1926.) 291. o.)

¹⁶¹ Papp, 1960. 216. o.; Bende, 1966. 534. o.; Marosi, 1976. 631–640. o.; Perjés, 1986. 219. o., 71. j.; Négyesi, 1994. 64. o.

¹⁶² Négyesi, 1994. 66. o.; Papp, 1960. 204., 207. o.

¹⁶³ Sebők Ferenc: Hadseregek Európában és Magyarországon a kései középkorban. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica CXIII. 2001. 76. o. A törökök vízvívási szokásairól beszámol: Kis, 1993. 76–77. o.; Tubero, 1994. 43. o.

¹⁶⁴ Korábban, a 1241-es muhi csata kapcsán, Zrínyi Miklós adatai alapján, Négyesi Lajos végzett számításokat, s ezek szerint egy húszeszes lovassereg tábora 2 560 000 m² helyet igényel, ami egy 1600x1600 méteres tábornak felel meg (Négyesi Lajos: A muhi csata, 1241. április 11. Hadtörténelmi Közlemények, 110. (1997.) 308. o.) Az 1438-as erdélyi parasztfelkelés kapcsán Demény Lajosnak egy katonai szakértő azt állította, hogy a Bábolna-hegy tetjén lévő 7–8 hektáros fennsík 5–6000 ember számára jelenthet alkalmas táborhelyet. (Demény Lajos: Parasztfelkelés Erdélyben. Budapest, 1987. 121–123. o. és Demény Lajos szíves szóbeli közlése.)

ruméliai hadtest táborának is nagyobbak kellett lennie ennél, így korántsem férhetett el akárhol. Gyalókey szerint: „a ruméliai hadtest »táborának« el kellett Földvár és a magaslat töve között férnie, mert a meredek lejtőre nem állíhatták, arról pedig seholy sincs szó, hogy a felső terrazon lett volna.”¹⁶⁵ Ha pedig Ibrahim tábora a lejtő alján volt, akkor logikus feltételezni, hogy a biztosító csapatok tőle jóval északabbra álltak, és így nem véletlenül helyezte Gyalókey a magyar csatarendet a Borza északi oldalára. Ebből viszont az is következik, hogy minél délebbre helyezik az újabb rekonstrukciók a magyar arcvonalat, annál kevesebb hely jut a ruméliaiak táborának a tereplépcső aljában.¹⁶⁶

De vajon igaza volt-e Gyalókeynak, s az ő nyomán járó kutatóknak, és csak így lehet-e a kancellár leírását a többi forrással összeegyeztetni és értelmezni? A Földvár fekvéséről és az ottani török állásokról szóló részlet segíthet az eligazodásban. Brodaricsnál az áll: „in collis in descensu pagus modicus cum templo.”¹⁶⁷ Ezt a Gyalókey – és azóta is sokak – által használt 1903-as, Szentpétery-fordítás úgy adja vissza, hogy „*a domb lejtőjének aljában egy kis falu feküdt templommal,*” Kulcsár Péter újabb fordítása viszont, a latin szöveghez jobban igazodva, az szerepel, hogy „*a dombról kis falucska ereszkedett alá egy templommal.*” Az oszmán állások helyét tekintve korántsem mindegy ugyanis, hogy a falucska házai a tereplépcső alatt, attól bizonyos távolságra, vagy éppen annak tetején és oldalában álltak.¹⁶⁸ Az ágyúkról a falu kapcsán egyszer azt közli a kancellár, hogy „*ibi fuerunt positae machinae hostiles,*” ami mindkét fordításban hasonlóan hangzik „*itt helyezte el az ellenség ágyúit / ott helyezkedtek el az ellenséges lövegek,*” ami önmagában nem szabja meg az ágyúk helyét a falu helyzetéhez képest.¹⁶⁹ A janicsárokról viszont némileg pontosabb tájékoztatást nyújt a szöveg: „*Eum locum oculis nos portae extremeum certaminis tempus conspeximus hostibus fuisse oppletum, maxime ianiczaris, quos vocant, qui, quiquid erat ultra illius pago casulas, omnio longo ordine occupabant*” „*Később, a csata vége felé láttuk csak meg, hogy ezt a helyet egészen ellepte a janicsárságnak nevezett katonaság, a mely azon falu házain túl levő területet egészen betöltötte / Később, a csata vége felé, saját szemünkkel láttuk, hogy ez a hely hemzseg az ellenségtől, főként az úgynevezett janicsároktól, akik, ami csak volt a falu háziköin túl, hosszú sorban mindent elfoglaltak.*” Ebben az esetben is jelentős eltérések fedezhetők fel a két fordítás között, de abban mindkettő megegyezik, hogy észak-északkeleti irányból érkező Brodarics a házakon túl látta a janicsárokat, akik a Földvár és egy meg nem nevezett tereptárgy közötti szabad területet foglalták el. Így a fentebb már ismertetett egyéb információk alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Ibrahim pasa tüzérsége közvetlenül a janicsárok előtt, azaz a falu házai mögött állt fel. Ha

¹⁶⁵ Gyalókey, 1926. 228. o., 196. j.

¹⁶⁶ Többek között az oszmán sereg tömegének helyigényére hivatkozva „tolta” ismét északabbra a ruméliai hadest állásait Kiss Béla helytörténész is. (Kiss, 1996. 75. o.) Hasonló okokból juthatott arra a következtetésre Marosi Endre is, hogy a szultáni tábor, sőt még a janicsárság is a tereplécső tetején, a bezedeki hátságon foglalt helyet. (Marosi, 2003. 61. o.)

¹⁶⁷ Brodarics, 1985. 51. o.

¹⁶⁸ Szentpétery fordítása nyomán ugyanis több rekonstrukció is a dombtól távolabb helyezte el a falut, amit egy esetben a régi Borza-meder környékéről előkerült tárgyak igazolni is látszottak a helyszínen. (Kiss, 1978. 9–10. o.; Négyesi, 1994. 70., 76. o.)

¹⁶⁹ Szentpétery fordítása: Magyar Elektronikus Könyvtár (http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tor-tenel/mo_kozep/mohacs.hun); Kulcsár Péter fordítása: Brodarics: *Katona*, 1979. 40., 42–43. o.)

ezek után feltesszük, hogy a falu ténylegesen a tereplépcső lábánál feküdt – és mondjuk nem egy kilométerre távolabb tőle –, akkor az oszmán állásoknak leginkább a domboldalon juthatott hely. Ha viszont azt feltételezzük, hogy a falu házai a domboldalon álltak, akkor a tűzértség és a janicsárok állásai már akár a helyenként nem túl magas tereplépcső tetején is lehettek.

A sors fintora, hogy 1926-ban Halmai Barna már publikálta ezt a következtetést, ám a lelkes, de valóban nem túl felkészült amatőr kutatót Iványi Béla recenziójában igen sommásan ledorongolta, mondván, „ez pedig teljes lehetetlenség, mert tudnunk kell, hogy a csata nem a terasz tetején, hanem attól majdnem egyenesen északra, a Borza völgyében zajlott le és a perem vonaláig nem is terjedt, annál kevésbé lehet azt magára a teraszra fölhelyezni.” Ez az álláspont nem más, mint a Gyalókay – ugyancsak 1926-ban megjelent – nagyszabású tanulmányában szereplő rekonstrukció abszolutizálása, így igencsak megkérdőjelezhető. 1926 után mégis az vált a „szokásos” nézőponttá, hogy a Földvár falu körüli harcok mindenképpen a tereplépcső alján, vagy előtt zajlottak, és így Halmai elképzelése szinte feledésbe merült.¹⁷⁰

Halmai valóban nem volt felkészült tudós, kevés forrást használt és a legfőbb célja, épp úgy, mint Gyalókaynak és Gergely Endrének, az volt, hogy kimutassa a korábbi „hivatalos” nézetek tarthatatlanságát. Így, ha egyáltalán érvelt a tanulmányában, azt legfeljebb csak a Sátorhely környéki helyszín ellen tette, minden más az amatőrök számára magától értetődően következett neki is a forrásokból. Így sok helyen bizonytalankodó szövege nem is ad pontos eligazítást elképzeléseiről, azokat a mellékelt csatavázlatok mutatják igazán plasztikusan, amiken jól látható, hogy az oszmánok fő erőit, az előttük lévő ágyúkat ő magára a tereplépcsőre, a Szélestalpu völgy fölé lokalizálta, s a falut azoktól északkeleti irányban, a völgy szélére helyezte.¹⁷¹

Brodarics szövegében valóban fellelhető több olyan részlet, melyek együttesen utalhatnak ilyen elképzelés helyességére, s közben más források adataival sem kerülnek ellentétbe. Ahol kancellár szerint a magyar sereg Mohácstól az ő mércéje szerint nagyjából egy mérföldnyire – azaz 6–9 kilométerre – csatarendbe állt,¹⁷² „nagy és széles mezőség húzódott, melyet erdő, cserjés, víz, domb sehol sem szakított meg, mindössze balra, az említett hely és a Duna között volt egy mocsaras és iszapos víz, [...] Velünk szemben színházi nézőtér formájára hosszasan elnyúló domb húzódott,” de leírásában nem szerepelnek nagyobb ellenséges csapatok ezen a síkságon a csata kezdete előtt, hiszen „a nap nagyobb részét az ellenségre való várakozásban töltöttük; ez most nem küldött ki annyi előőrsöt [...], hanem mindaddig meghúzódott ama dombok mögött, kétségben hagyván

¹⁷⁰ Halmai Barna: Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye. Debrecen, 1926. Iványi több jogos, de többnyire stilisztikai észrevételt is tartalmazó könyvismertetése: *Hadtörténelmi Közlemények*, 27. (1926.) 384–385. o. Később Papp László is több esetben mereven elhárította a gondolatot, hogy szerepet adjon a tereplépcsőnek. (Papp, 1960. 216., 222–224. o.)

¹⁷¹ Fő áttekintő csatavázlatát Papp újra közölte. (Papp, 1960. 212. o.), Bende szerint azonban az általa megadott hely domborzata egy meredek falú félgömbhöz hasonlít, így épp ott aligha lehetett a falu. (Bende, 1966. 537.) Ez önmagában aligha lehet kizáró ok, hiszen a környék mai települései közül is több elég meredek helyen, domboldalon áll.

¹⁷² Brodarics: *Katona*, 1979. 39. o. A legtöbb kutató Halmai nyomán Brodarics mérföldben megadott távolsági adatainak átlagával számol, de ezeknek az adatoknak az értéke 6 és 9 kilométer között szóródik (Halmai, 1926. 16–17. o.), így semmi garancia nincs rá, hogy a csatatér esetében akár nem több kilométernyire pontatlan a mérföldben megadott adat. V. ö. Veress D., 1992. 44–47. o.

afelől, vajon a mieink akarja-e azokba a szűk járatokba becsalni.”¹⁷³ Viszont a kancellár úgy tudta, hogy a dombokon „túl a törökök császára ütötte fel táborát,” és csak a magyar támadási parancs kiadása után, azzal szinte egy időben látta meg „ az ellenséges csapatok roppant tömegét, amint a velünk szemben magasló dombról lassan leereszkedik.” Láttuk, hogy ezt a sokféleképpen értelmezett részletet Szülejmán naplója segíthet megvilágítani. Eszerint amikor „a délutáni ima idején az alávaló hitetlenek egyszerre megmozdultak és errefelé jöttek [...] a mieink is megindultak.” A ruméliai lovasság tehát nem várta be állva a rohamot – mint azt több történész is feltételezte –, de olyan csekély idő telhetett el a magyar támadás kezdete és az oszmán ellenlépés között, hogy több keresztény forrás is azt állítja: az oszmánok kezdték a csatát.¹⁷⁴

A támadásra induló jobbszárny valahol a tereplépcső és a magyar állások között ütközhetett meg a szpáhikkal. A tereplépcső tetején várakozó ruméliaiak és a magyarok állásai közötti távolság nem lehetett több mint másfél kilométer, hiszen akadt olyan magyar ágyú, melynek lőtávolsága majdnem elérte az ruméliai lovasság sorait.¹⁷⁵ Miután Brodarics látta, hogy „az ellenség hátrálni kezdett, vagy a mieink rohamától elnyomatva, vagy azért, hogy minket az ágyúk elé csaljon,” a magyar sereg tovább tört előre a nyomában, így később a harc „már nem azon a tágas síkságon, hanem éppen az ágyúk előtt” folyt tovább „melyek annyira közel voltak hozzánk, hogy tíz lépésre sem voltak.” Vagyis a jobbszárny üldözés közben elhagyta a síkságot. Másutt meg azt írja, hogy „az ágyúk úgy helyezkedtek itt el, mint valami völgyben, ezért a mieinknek sokkal kevesebbet ártottak, mintha a síkon lettek volna, s inkább félelmet, mint kárt okoztak,” ami elég homályos megfogalmazás, és rengeteg találgatásra adott okot. Csak az bizonyos, hogy ennek következtében „az ágyúgolyók sűrű becsapódása – ezek immár a mi fejünk körül is röpködtek, akik a király mellett álltunk – nem kis félelemmel töltött el mindenkit,” tehát a ellenséges tüzérség – a kancellár szerint az állásai helyzetéből következően – jórészt a támadó magyarok fölé lőtt.¹⁷⁶

Gyalókay kategorikusan kijelentette, hogy „nem szabad itt valami valóságos völgyet keresnünk, mert olyan azon a tájon [mármint az általa a csata színterének tartott területen] nincs is. Arra a hosszú és sekélyes horpadásra lehet csak gondolnunk, amely a felső terasz lábánál húzódik s 2–3 méterrel van mélyebben az előtte (északra) lévő földhullám tarajvonálánál,” és a későbbi kutatók is beérték ezzel a magyarázattal, különféle helyeken feltételezve a tüzérséget a tereplépcső előtt. Mivel 1926-ban eleve kizárták a tereplépcső tetején való vizsgálódást, fel sem merülhetett, hogy a térképek szerint a majsi

¹⁷³ Brodarics: *Katona*, 1979. 41. o.; v. ö. *Papp*, 1960. 222. o. Ennek a szöveghelynek a jelentőségére Bende hívta fel a figyelmet Földvár feltételezett helyét illetően (*Bende*, 1966. 537. o.), de ezt Marosi Endre teljes joggal úgy kommentálta, hogy több ilyen „járat” is létezik a tereplépcsőn. (*Marosi*, 1976. 637. o.)

¹⁷⁴ Brodarics: *Katona*, 1979. 40., 42. o.; Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 304. o.; az oszmánok támadásáról: *Newe Zeitung*...: *Katona*, 1979. 279. o.; Jacomo Zaratino levele, 1526. szeptember 15.: *Sanuto*, XLII. 647. hasáb; Istvánffy is ezt a sorrendet adta meg, de ez esetben nagyon valószínű, hogy ezzel csupán „értelmezte” Brodarics zürzavarosnak tűnő kronológiáját. (*Katona*, 1979. 115. o.)

¹⁷⁵ „a tüzre való fesslet erkölcsűek jobbszáryán egy mennydörgés-hangú ágyút sütöttek el, s a golyó éppen a hadrendnél, a lovak előtt esett le, de, hála istennek, senkinek nem történt baja.” (Dzselálzáde: *Katona*, 1979. 407. o.)

¹⁷⁶ Brodarics: *Katona*, 1979. 40., 43. o.; Szentpétery fordításában „az ágyúk úgy voltak elhelyezve, mintha valami völgyben lettek volna, miért is a mi katonaságunknak kevesebbet ártottak, mintha a síkon lettek volna felállítva, s nagyobb rémületet okoztak, mint kárt [...] a gyors tüzelés – a lövegek már nekünk is, a kik a király mellett voltunk, fejünk fölött röpködtek – nagy rémületet keltett mindenkiben.”

völgynek van egy nem túl mély, délkeleti irányú nyúlványa, ami szinte párhuzamos a tereplépcső lejtőjével, és nagyjából a Papp által feltárt, és Mersének tartott elpusztult faluig nyúlik be a tereplépcső síkjára. Ha Ibrahim pasa tüzérése és a janicsárok netán ennek északkeleti lejtőjén foglaltak volna helyet, akkor az ágyúk helyzete szinte mindenben megfelelt volna a Brodarics által leírtaknak: a magyarok nem láthatták őket a tereplépcső aljáról, de azok tüze sem árthatott sokat az emelkedőn felfelé haladóknak. (Erre utalhat az a részlet is, ami szerint az ellenséges ágyúk tüze miatt „a sereg nagyobb része kénytelen volt lehúzódni a völgybe, mely ama mocsaras víz mellett feküdt.”, tehát a magyar csapat akkor egy magasabban fekvő pontról vonult vissza.¹⁷⁷)

A második vonal katonáival Batthyány csapatát követve Brodarics is eljutott arra a helyre, hiszen azt írja, hogy „a csata vége felé, saját szemünkkel láttuk, hogy ez a hely hemzseg az ellenségtől, főként az úgynevezett janicsároktól, akik, ami csak volt a falu házikóin túl, hosszú sorban mindent elfoglaltak” Ezek szerint a janicsárok állásait korábbi pozíciójából még nem látta a kancellár. Burgio pápai nuncius úgy értesült, hogy a magyarok egy erdőig üldözték az ellenséget, „ahol a török tüzérése volt felállítva.” Ennek az erdőnek az északi szélét az első katonai felmérés adatai alapján a XIX. századi feldolgozásokban jóval a tereplépcső északi szélén túlra terjesztették, később pedig, Brodarics tájleírására hivatkozva, amiben erdő nem szerepelt, többen is lebecsülték a jelentőségét. Ha azonban a kancellár a tereplépcső alján nem látott erdőt, ez még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy erdő másutt azért még lehetett, mivel a janicsárokat sem látta korábban. A fák esetleg épp a janicsárok háta mögött voltak, hiszen ők a falu házai és valami meg nem nevezett dolog közötti térségen sorakoztak fel.¹⁷⁸

Azt kell tehát látnunk, hogy Halmay elképzelésbe Brodarics földrajzi adatai és utalásai ellentmondásmentesen beilleszthetők, s azokat még más források is támogathatják. Ezek után tehát joggal feltehetjük, hogy az oszmán balszárnyon a ruméliai sereg tábora nem a tereplépcső alján, hanem épp a tetején állt, s a janicsárok és tüzérése állásai sem a síkságon, hanem a tereplépcső oldalában, vagy tetején voltak, ami egyben megmagyarázhatja, miért nincsenek utalások arra, hogy az oszmán tüzérése és mátha a magyarok látótávolságán belül ereszkedett volna le a tereplépcső tetejéről, és miért a magyarok feje fölött szálltak el a török ágyúk lövedékei.

Áttételesen még arra is következtetni lehet Brodarics munkájából, hogy az akár egy kilométer hosszú védőállással Ibrahim pasa esetleg épp egy, a tereplépcsőről a síkságra vezető völgyet zárt le – amint azt Halmay feltételezte. A kancellár – és menekülők hírei – nyomán ugyanis Mária királyné és Burgio is lehetségesnek tartotta, hogy az ellenség szándékosan csalta a magyarokat ágyúi elé, s Brodarics másutt, az ellenség terveiről szólva, tesz is egy utalást arra, hogy „vajon a mieinket akarja-e azokba a szűk járatokba

¹⁷⁷ *Gyalóky*, 1926. 230. o., 204. j.; *Papp*, 1960. 223–224. o. Bende még egy magyarázó rajzot is mellékelhet ehhez az elgondoláshoz. (*Bende*, 1966. 534–535. o.) *Marosi*, 1976. 637. o.; *Perjés*, 1986. 231. o.; *Veress D.*, 1992.; *Brodarics: Katona*, 1979. 44. o. Hasonló fekvésű a mai Majs település is a völgy északi oldalán.

¹⁷⁸ *Brodarics: Katona*, 1979. 40. o.; v. ö. *Papp*, 1960. 219. o.; Burgio levele, 1526. szeptember 5.: *Katona*, 1979. 243. o. Halmay megállapította, hogy inkább a tereplépcső meredekebb részeit nőtte be erdő. (*Halmay*, 1926. 13. o.) Különbféle helyeken elképzelt erdőre, fontos elemként, *Papp*, *Bende*, valamint *Rázsó Gyula* és *Csendes László* közös tanulmánya is hivatkozott. (*Papp*, 1960. 217. o.; *Bende*, 1966. 548. o.; *Csendes – Rázsó*, 1977. 53. o.); A rendelkezésére álló források alapján *Gyalóky* is valószínűnek tartotta, hogy a tereplépcső tetején erdő volt, mégsem vonta le az ebből adódó következtetéseket. (*Gyalóky*, 1926. 215. o.)

becsalni". (Ez a kérdés egyáltalán nem biztos, hogy a csata előtt fogalmazódott meg a magyar vezérek között.) Ha így lett volna – amit egyelőre csupán ötletként lehet megfogalmazni –, az egyféle magyarázatot adhatna azokra az elkeseredett próbálkozásokra, amikkel a magyar lovasság a heves ágyú- és puskatűz ellenére is támadta ezeket az állásokat, holott sík terepen egyszerűbb lett volna megkerülni őket.¹⁷⁹

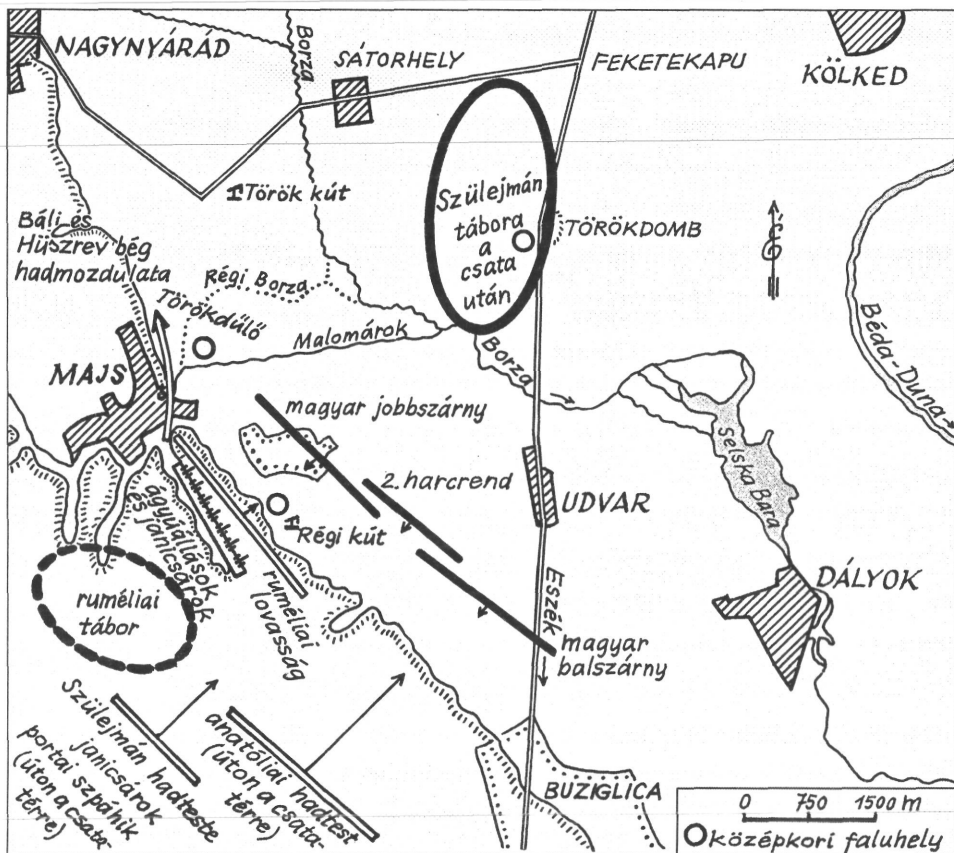
Természetesen annak tükrében, hogy az újabb tanulmányok ezt a tereplépcsőt, mint a seregek mozgását komolyan gátló akadályt feltételezik, mindez elég meglepően hangzik, hiszen a terep egyenlenségeire tett utalásokat is inkább a síkság kisebb terepdomborulataira „szokás” vonatkoztatni, amelyeket a kancellár úgymond „nem vett észre,” „nem tartott fontosnak,” mivel nem volt katona. Teljességgel kizárni ezeket a lehetőséget sem lehet, de mint fentebb láttuk, Brodarics írása földrajzi szempontból teljesen koherens szöveggé is értelmezhető. Itt kell megjegyezni, hogy helyszíni tapasztalataim és a korábbi irodalom alapján úgy tűnik, a tereplépcső meredeksége önmagában aligha akadályozta volna meg a szembe álló feleket, hogy csapataikat le-föl mozgassák rajta, hiszen annak nagy részét még Perjés Géza sem találta erre alkalmatlannak. Halmay szerint a tereplépcső relatív magassága 20–40 méter között ingadozik, lejtésszöge 3–4 %, a meredekebb helyeken 5–8 % között váltakozik, az 1920-as években a felső részein szőlőtelepítvények voltak, lejjebb pedig szántóföld, amit hosszában szántottak.¹⁸⁰

A XVI. század eleji növénytakaróról nem szólnak a források, de akármilyen volt is, egy eső bizonyosan sokat ronghatott a lejtő járhatóságán. Nincs azonban adatunk arra nézve, hogy a mohácsi síkon esett-e eső a csata előtti napokban. A helyszín bejárása után nyilvánvalónak tűnik, hogy esős időben a síkság felázott homokos, löszös talaja sem lehetett ideális terep a lovasság harcához, így akár épp a lejtő, és a vezető utak csúszósságával magyarázhatnánk, miért nem vállalkozott rá Ibrahim pasa, hogy a tűzérsséggel és a poggyással együtt ott vezesse le seregét. A szultáni naplót vizsgálva Gyalóky azonban már utalt rá, hogy az utoljára augusztus 24-én említ esőt, nem tudhatjuk, hát, hogy a csata előtti napokban a felvonuló oszmán seregtől több kilométerre északra is esett volna, s az sem ismeretes, hogy a nyári melegben az esetleges korábbi esők után mennyire száradhatott fel a talaj augusztus 29-ére, a délutáni órákra. Így valójában megítélhetetlen, hogy a talaj csúszóssága milyen mértékben befolyásolhatta a történeteket.¹⁸¹

¹⁷⁹ Gyalóky erre a helyre is felfigyelt, s hasonlóképpen értelmezte is azt, de nem tartotta hihető közlésnek: „Talán az erdőn át vivő útra, vagy azokra a vízmosásszerű horhókra gondolhatnánk, amelyek közül egy Majsnál, a másik pedig az utóbbi hely és Buziglica között feleúton vágódik a terras lejtőjébe. Nem hisszük azonban, hogy a törökök a felső terraszra akarták volna csalogatni a magyarokat, mert azok ott felvonulás közben zavarták volna meg őket.” (*Gyalóky*, 1926. 223. o., 157. j.)

¹⁸⁰ Brodarics tereplátásának bírálatához *Gyalóky*, 1926. 215., 221., 223. o.; *Papp*, 1960. 217., 221–223. o.; *Csendes – Rázsó*, 1977. 41., 47. o.; *Perjés*, 1986. 215–219. o. Marosi kritikája *Marosi Endre: Mohács-komplexus? Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, 27. (1980.) 152–154., 157. o.; *Halmay*, 1926. 10. o.; *Gergely Endre: Ásatások a mohácsi csatatéren (1924–1925)*. In: *Mohács Emlékkönyv*, 1526. (Szerk.: *Lukinich Imre*.) Budapest, 1926. 357–358. o.; *Csendes – Rázsó*, 1977. 43. o.; Galács Antal geológus és Gábris Gyula geomorfológus vizsgálatai azonban feltételezhetővé tették Perjés Géza számára, hogy az elmúlt évszázadokban zajló erózió csökkentette a tereplépcső meredekségét. (*Perjés Géza: Mohács*. Budapest, 1979. 380–381. o.) Érdekességként jegyzem meg, hogy a waterloo-i csata előtt egész éjszaka esett az eső, és a francia lovasság által újra és újra meghozott angol egységek egy 40–45 méter magas dombvonulat gerincén álltak. (*Neillands, Robin: Wellington és Napóleon*. Budapest, 1995. 242–243. o.)

¹⁸¹ A terep eső utáni járhatóságáról: *Perjés*, 1986. 218. o.; *Perjés*, 1979. 381. o.; *Négyesi*, 1994. 66. o. Marosi Endre úgy emlékszik vissza az 1975-ös terepbejárásra, hogy még egy kis eső után sem lehetett gumicsizma nélkül kiszállni a terepjáróból. (*Marosi*, 2003. 61. o.) *Gyalóky*, 1926. 223. o., 154. j. Az augusztus 29–31-i

A csata helyszíne és a szemben álló felek feltételezhető felállása a harc kezdetén.
 (Papp László: Újabb kutatások a mohácsi csataterén. A Janus Pannonius Múzeum
 Évkönyve, 7. (1962.) 212. o. nyomán.)

Úgy vélem azonban, hogy Földvár falu helyének pontos meghatározásához még a fentebb gondolatok sem nyújtanak elegendő segítséget, s az is kétségesnek tűnik, hogy az esetleges későbbi régészeti feltárások hozhatnak-e majd megnyugtató eredményeket. Papp László jelentős apparátust megmozgató, klasszikus módszertannal végzett kutatásai e tekintetben is alig-alig hoztak kézzelfogható eredményeket – a térség katonai vonatkozású leletanyagának jelentős része ugyanis szórványleletként bukkant fel. Az általa Mersének tartott, ám Brodarics Földvárával azonosnak vélt falu tűz általi pusztulása bizonyosra vehető ugyan, de az 1962–1963-ban végzett feltáráskor konkrétan a harcokra utaló leletek on-

esőzések után a talaj olyan állapotban volt a mohácsi mezőn, hogy a pihenő állatok éjszakára nem tudtak lefeküdni. (Szülejmán naplója: *Katona*, 1979. 302., 305. o.) A talaj állapota pedig sokban befolyásolhatta a csapatok mozgását és így a vezérek döntéseit, hiszen például Napóleon is emiatt halasztotta a waterlooi csata kezdetét kora délutánra. (*Chandler, David G.: The Campaigns of Napoleon*. New York, 1966. 1067. o.) Ugyanakkor azt is figyelembe kellene venni, hogy a XIX. századi folyószabályozások előtt minden bizonytalanságot jelentősen elterít a térség vízháztartásának működése, a vizek lefolyása gyorsabb lehetett a rendszerint száraz területeken. (Csákváry Ferenc szíves szóbeli közlése.)

nan nem kerültek elő. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lehetne a későbbiekben akár ott, akár más falvak esetében ilyen nyomra bukkanni, hiszen a helyet Pappnak is egy régi kút segítségével sikerült azonosítania, s Csendes László térképész szerint 1976-ban még legalább három „gyanús” kút volt a Szélestalpu völgy bejárata közelében.¹⁸²

A csatához valószínűleg köthető, kisszámú fegyver- és csontvázlelet viszont eddig a majsi völgy előteréből került elő, ami régebben, a patak szabályozása és a lecsapolások előtt, elég vizenyős terület lehetett. (Majstól keleti, északkeleti irányban több, egykori település nyomára is rábukkantak a kutatók.) Az ilyen leletek értékelésénél is több tényezőt kell figyelembe venni. Egyrészt korántsem minden felbukkant darab keltezhető a csata idejére, másrészt a csatatéren maradó tárgyak között nagyobb méretű tárgyak nem nagyon akadnak. Mint a hazai csataterkutatók úttörője, Négyesi László megfogalmazta „ahol a döntő összecsapás zajlik, ott a csata után minden használható felszerelést összegyűjtenek a győztesek. A fegyverek és egyéb értékes tárgyak leginkább a menekülőktől származhatnak, amit a zsákmánygyűjtők nem találtak meg. Az összecsapás helyén a háború szemete marad vissza. Törött fegyverek, sarkantyúk, elszóródott apróbb tárgyak, és a tüzfegyverek elterjedésének korától nagyszámú ólomlövedék.”¹⁸³ A Mohácsnál eddig előkerült ilyen kisméretű tárgyak száma azonban nem túl nagy, s a puszkagolyók kivételével nem lehet őket egyértelműen sem a harchoz, sem a menekülés fázisához kötni. A kilőtt ólomgolyók kínálják az egyetlen használhatónak tűnő fogódzót, de mivel a szemben álló felek lövedékeit nem tudjuk elkülöníteni, és a csatater több pontján a magyar és az oszmán gyalogság is alkalmazott kézi lőfegyvereket – sőt a magyar gyalogság már a tulajdonképpeni csata kezdete előtt, az előcsatározásokban is használhatott ilyeneket –, egyelőre ezekkel a leletekkel is legfeljebb csak egy alapvetően írásos forrásokon alapuló hipotézist lehet megerősíteni.¹⁸⁴

A klasszikus régészeti módszerek elméletileg a nagy kiterjedésű tömegsírok felkutatása esetében működhetnek volna, mégis, eddig minden ilyen sír valamilyen földmunka eredményeképpen került elő. A mai mohácsi emlékpark területén feltárt sírokból származó maradványokat Papp László 1960-ban megjelent tanulmányában – igaz hipotetikusan – hol a magyar ágyúállásokkal, hol a magyar tábor lemeszárolt őrségével és a menekülőkkel hozta összefüggésbe, holott a feltűnően nagy számú, törzsétől elválasztott koponya és a súlyos koponyasérülések, a szegényes öltözékre utaló leletek számára is mind-mind arról vallottak, hogy ezekben a sírokba azokat a foglyokat – az éremlétek alapján valószínűleg részben külföldi zsoldosokat – temették, akiket a csata után két nappal meszároltak le az oszmánok. Csakhogy akkor még – mint e téma sok más kutatója – Papp sem akart hinni a szemének, mert meg volt győződve róla, hogy „ezeknek a

¹⁸² Marosi, 1986. 343–347. o.; Papp, 1962. 211–215. o.; Csendes – Ráczó, 1976. 31–32. o.; Négyesi, 1994. 75–76. o. Papp ezt a térséget tartotta a magyar támadás irányába eső „belső küzdőtérnek,” ezért folytatta itt intenzívebben a kutatásokat (*Műemlékvédelem*, 10. (1966/2.) 96–102. o.), habár nyilván tudott a talaj adottságairól, amire Bende felhívta a figyelmét (Bende, 1966. 534., 538. o.) Paradox módon lehetséges, hogy a terület mezőgazdasági művelésre való korlátozott alkalmassága eredményezte arrafelé a relatív „leletbőséget.”

¹⁸³ Négyesi Lajos: Hol volt Mohács? *Élet és tudomány*, 59. (2004/ 35.), 1101. o. Aligha véletlen, hogy valószínűleg a Duna medrének kotrása hozta elő a csatához köthető legtöbb és legértékesebb fegyveranyagot. (Dudás Gyula: Mohácsi emlékekről. *Archaeológiai Értesítő*, Új folyam 16. (1896.) 430–431. o.)

¹⁸⁴ Négyesi Lajos úgy véli, hogy a gyalogság harcainak helye főként Földvár falu térsége volt a csatában, de még ő sem tulajdonít egyértelmű kizárólagosságot annak a helyszínnek, amelyre a saját elgondolását felépítette. (Négyesi, 1994. 75. o.; Négyesi, 2004. 1101. o.) Az előcsatározásokról *Newe Zeitung...: Katona*, 1979. 279. o.

sírját a két tömegsír helyétől jóval délebbre kell keresnünk”, pedig az általa is nagyon jól ismert oszmán forrásokból kiderül, hogy a harc miatt augusztus 29-én éjszakára a sereg nem vert táborn, ezért a csata utáni napon a had „elindulván a helyéről, a csatatéren túl állapodott meg”.¹⁸⁵ Ennek ismeretében pedig a feltárt tömegsírok elsősorban Szülejmán táborának közelségére utalhatnak.¹⁸⁶

Összegzés

Remélhetőleg az eddigiekből egyértelműen kiderült: a mohácsi csata eseményei sokkal komplexebbek voltak annál, semhogy igaza lehetne Gyalókeynak, aki „az erő, az ügyesség és megfontolás nélküli vakmerőség siralmas kudarcának” nevezte a csatát. Mivel két, igen hasonló fegyverzettel harcoló sereg került szembe egymással, a támadó lovasság és a védekező lövészgyalogság kombinációján alapuló taktika ismerete korántsem tulajdonítható csak az oszmánoknak, hiszen Magyarország Jagelló-házi királyai egyben Csehország uralkodói is voltak, így nagyon is alapos ismereteik lehettek az akkori Közép-Európában igen jó hírű cseh gyalogságáról.¹⁸⁷

Ebben az esetben tehát nem az volt a helyzet, mint az itáliai háború csataterein, ahol a franciákat kiváló nehézlovasságuk, a svájciakat pedig támadásban is félelmetesen hatékony gyalogságuk évtizedekig inkább támadó taktikára sarkallta, amellyel szemben a spanyol és német csapatok időről időre sikeresen tudták alkalmazni a lövész- és pikás gyalogság kombinációján alapuló védekező taktikát.¹⁸⁸ De lényegesen különbözött a „hadügyi forradalom” távoli, ám emblematikus eseményétől, az 1574-es nagashino-i csatától is, ahol Oda Nobunaga megerősített állásokban várakozó, 38 000 embert – köz-

¹⁸⁵ Papp, 1960. 248–251. o. (v. ö. Papp, 1960. 229. o.) Bende még mereven, s nem túl ésszerű érveléssel elutasította ezt a magyarázatot (Bende, 1966. 537. o.), de Marosi már elfogadhatónak találta azt, pedig másutt megjegyezte, hogy a kivégzett hadifoglyok sírjai csak véletlenül kerülhetnek elő „nyilvánvalóan a testtől elválasztott koponyákkal igazolhatóan” (Marosi, 1976. 632., 647–649. o.; Marosi, 1980. 158. o.), holott a környéken feltárt újabb tömegsírokban is ugyanilyen típusú leletanyagot találtak (Maráz Borbála: Újabb tömegsírok a mohácsi csatatéren. In: Mohács emlékezete. 3., átdolgozott kiadás. Budapest, 1987. 274–279. o.; Maráz Borbála: A mohácsi csata régészeti emlékei. In: Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. Mohács, 1993. 49–74. o.); Szülejmán naplója: Katona, 1979. 304. o.; Szülejmán második győzelmi jelentése: Katona, 1979. 325–326. o.; Ferdi: Katona, 1979. 382. o. A kivégzett foglyokat nem temették el rögtön, a levágott fejekből győzelmi jelként gúlákat raktak, s a testeket is az enyészet prédájául hagyták a nyílt mezőn. (Lufti: Katona, 1979. 363. o.; Kemápaszáde: Katona, 1979. 350–351. o.) Ez egybevág K. Zoffmann Zsuzsanna megállapításával, aki szerint a holttesteket már a hullamerevség utáni állapotában dobták a sírokba. (Zoffmann Zsuzsanna, K.: Az 1526-os mohácsi csata 1976-ban feltárt tömegsírainak embertani vizsgálata. *Biológiai Tanulmányok*, 9. Budapest, 1982. 11. o.) Az oszmán krónikákból azonban nem lehet eldönteni, hogy amikor a kivégzés utáni második napon több főtisztviselő elment összeszedni és eltemetni az elesett keresztényeket, a kivégzett foglyokat is eltemették-e.

¹⁸⁶ A tömegsírok közelében fekvő Sátorhely elnevezése valószínűleg összefügg a nem túl távoli Sátorhelydombmal – amit újabban Törökdombnak hívnak –, és Szülejmán ottani táborozásával, mint ahogy azt már Papp László is feltételezte. (Solymossy Sándor: Mohács emléke a néphagyományban. In: Mohács. Emlékkönyv, 1526. (Szerk.: Lukinich Imre.) Budapest, 1926. 346. o.; Papp, 1960. 220–221., 229–230. o.)

¹⁸⁷ Jelzésértékűnek kell tekintenünk, hogy II. Lajos egyik olasz származású udvaronca a cseh zsoldos gyalogság egyik kapitánya volt a csatában (B. Szabó, 2004. 452., 465–466. o.). A kor híres lengyel generálisa, Jan Tarnowski, aki 1521-ben Magyarországon is megfordult, egyenesen azt állította, hogy az oszmánokkal szemben a keresztény seregek ereje a gyalogságukban rejlik. (Parry, 1975. 223. o., v. ö. Sebők, 2001. 80–81. o.)

¹⁸⁸ Gyalókey, 1926. 255. o. Az itáliai háborúk taktikájáról Hall, Bert S.: Weapons and Warfare in Renaissance Europe. Gunpowder, Technology, and Tactics. Baltimore–London, 1997. 165–190. o.; Black, 2002. 71–78. o.

tük 3000 lövész – számláló seregét a sortűzek ellenére nyolc órán keresztül rendületlenül addig támadta Takeda Katsuyori alig 15 000 fős, de harcedzett hada, míg csak a támadók kétharmad része el nem pusztult – mivel a Takeda klán katonai hagyománya a támadó taktikát részesítette előnyben.¹⁸⁹

Viszont épp a hasonlóságok miatt nagyon nagy jelentősége volt annak, hogy ki tudja az akaratát rákényszeríteni a másik félre, hogy ki tudja e taktika előnyeit kiaknázni. A magyar csatarend elemzéséből azt a következtetést lehet levonni, hogy a magyarok elsősorban az oszmánok támadásának kivédésére készültek, és remélték, hogy augusztus 29-én csak az ellenséges had elővédjével kell harcba szállniuk. Ibrahim pasa, az oszmán elővéd parancsnoka azonban nem találta sürgősnek a harcot, mert a mohácsi síkságot övező tereplépcső kiváló állásokat biztosított számára, és valószínűleg a magyarok viselkedése – valamint jól belátható csatarendje – sem sugallta neki azt, hogy a harc aznap elkerülhetetlen, s így lehetségesnek tűnt számára, hogy a nyomában járó főerőket bevárva, másnapra halasszák a csatát, amelyben az oszmánok teljes erőfőlényük birtokában nagyobb valószínűséggel tudják a számukra kedvező döntést kicsikarni. Az oszmánok tehát a magyarok várakozásai ellenére augusztus 29-én nem akartak támadni.

Ha a magyaroknak „a török sereg kénténti megverésére alapozott terve” támadó jellegű lett volna, akkor ennek végrehajtása a ruméliai hadtest felbukkanása idején, dél és egy óra tájban lett volna időszerű, amikor a többi seregtest még távol volt, a tüzéség és a janicsárok állásainak kiépítése pedig nem fejeződött be, s ez esetben talán még sikerre is vezethetett volna.¹⁹⁰ A magyarok azonban csak délután négy óra körül indultak rohamra, amikor már megbizonyosodtak róla, hogy az ellenség egyelőre nem fogadja el a felkínált csatát, de legalábbis aznap már nem kezd frontális támadásba. Ekkor azonban a szemben álló ruméliai hadtest centrumában már készen álltak a védőállások, s az anatóliai hadtest sem lehetett egy órányi járásnál messzebbre a csatatérről.¹⁹¹

A döntést elég egyértelműen az ellenséges többszörös túlerejétől való félelem motíválta, de önmagában ez még nem feltétlenül jelentette a korábbi tervek feladását, csak hogy a magyar jobbszárny támadása olyan eredményesre sikerült, hogy amikor az első vonal katonái már az ellenség táboráig jutottak, a defenzív taktika mellett való kitérés értelmetlennek tűnhetett. Nem tudjuk, hogy már akkor, a lovassággal együtt támadásba küldték-e a jobbszárny gyalogságát is, de az bizonyos, hogy a siker egyértelműen a kezdeti elképzelések módosítására sarkallhatta a magyar vezéreket. Tomori döntő lépésre szánta el magát: elhatározta a tartalékban álló második magyar vonal bevetését a megint gott ruméliai csapatok összeroppantására. Egyáltalán nem világos, hogy a harcba küldött nehézlovasság miért nem az ellenfél szárnyainál próbált meg előretörni, amikor a megerősített oszmán állások ellen intézett frontális lovassági támadásoktól eleve vajmi kevés eredményt lehetett várni – ennek olyan okai lehettek, amelyeket a rendelkezésünkre álló forrásokból ma már nem tudunk egyértelműen megnevezni.

¹⁸⁹ Turnbull, Stephen: Nagashino, 1575. Slaughter at the Barricades. Oxford, 2000. Aligha véletlenül szerepelt ennek a csatának az ábrázolása Geoffroy Parker híres könyvének címlapján. (Parker, Geoffroy: The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800. Cambridge, 1988.)

¹⁹⁰ V. ö. Perjés, 1986. 237., 239. o.

¹⁹¹ Brodarics szerint a magyar vezetés félt egy váratlan éjszakai támadástól is. (Brodarics: Katona, 1979. 41. o.)

Valamikor harc második órájában már a többi oszmán seregtest is megérkezett a hadszíntérre, s ezzel – gyakorlatilag a magyar jobbszárny további küzdelmétől szinte függetlenül – új ütközetek kezdődtek. A magyar vezetés számolhatott ezzel az eshetőséggel, hiszen a magyar balszárny mindaddig nem avatkozott be a harcba, ám azután a jobbszárnyhoz hasonlóan elég eredményesen küzdött a vele szemben felvonuló anatóliai lovassággal szemben. Az akkori helyzet objektív megítélése ma már szinte lehetetlen. Ha az oszmán krónikák szemszögéből nézzük az eseményeket, akkor úgy tűnik, hogy a magyar had egy idő után tulajdonképpen mindkét szárnyon vereséget szenvedett, ám maradék erőit összegyűjtve, még egy utolsó kétségbeesett támadásra vállalkozott az oszmán csatarend centrumába felvonult Szülejmán udvari katonasága ellen. Ha azonban a cseh szemtanú közlését vesszük figyelembe, akkor a magyar vezérek akár úgy is értékelhették a helyzetet, hogy az ellenség fő erőinek felvonulása után a csata már valószínűleg kedvezőtlenül fog alakulni – erre utalhat Tomori állítólagos javaslata a király menekülésére –, de mivel addigra az oszmánok mindkét szárnyának lovasságát sikerült megfutamítani, még meg lehet próbálkozni a centrum elleni támadással, ami – ha sikerrel jár – a magyarok javára döntheti el a csata sorsát.¹⁹²

A nehézlovasságnak ez a rohama valószínűleg el is ért némi eredményt, hiszen egyes források szerint sikerült áttörniük a szultán előtt álló janicsárok sorait, ám Szülejmán mégsem menekült el előlük és a szultánig eljutó lovasok is túl kevesen voltak, ahhoz, hogy az uralkodót megölhessék, így az oszmán sereg rendjét, harckészségét nem sikerült megingatniuk.¹⁹³ Innentől kezdve az oszmán túlerő diktálta a csatateren. Az eleve is jóval kisebb létszámú magyar sereg ekkorra, az egyre több menekülő és növekvő veszteségek miatt, már nem volt komoly ellenfél, maradványait részenként kerítették be és semmisítették meg.

A csata eseményeinek áttekintése után egyértelműen megállapítható, hogy a viszonylag gyors magyar vereséget nem taktikai különbségek, hanem főként a többszörös oszmán túlerő okozta, igaz, részben áttételesen, mivel az kényszerítette ki a magyar vezetésből a végül viszonylag gyors vereséghez vezető támadó fellépést. Az sem jelentette volna viszont a siker biztos receptjét, csupán a küzdelem elhúzódáshoz vezetett volna, ha megmaradnak a defenzív taktikánál. (Az ellenség körülbelül háromszoros erőfölénye miatt a győzelem eleve nem tűnt túl valószínűnek.) Azon túl, hogy sokak szerint Mohácsnál egyáltalán nem lett volna szabad csatát vállalnia a magyar seregnek, a második vonal lovasságának és a jobbszárny gyalogságának támadásba küldése volt a csatának az a momentuma, ami miatt a kortársak – köztük Frangepán Kristóf is – és az utókor történészei közül többen, erősen kárhoztatták a magyar vezéreket, köztük is főként Tomorit. Reális, győzelemre vezető alternatívát azonban, érthető módon, azóta sem tudott senki sem felvázolni a bírálók közül, így azt sem tudjuk reálisan megítélni, hogy tapasztaltabb vezérekkel mennyivel érhető volna el jobb eredményt a magyar sereg.¹⁹⁴

¹⁹² A helyzet tehát több szempontból hasonlíthatott a vámai csatára – az utókor megítélését azonban döntően befolyásolja, hogy az adott eseményt miként interpretálták azt a egykori krónikások.

¹⁹³ Tumanbej, a mameluk szultán is megkísérelte ilyen módon kiiktatni Szelim szultánt az 1517-es ruidaniai csatában, de az oszmánok csatarendjén átjutó támadók csak a nagyvezírről és a fődefterdárral végeztek, s nem sikerült megváltoztatniuk a harc végkimenetelét. (Kan, Muzaffer: Selim I's Iranian and Egyptian Expeditions. *Revue Internationale d'Historie Militaire*, 4. (1980.) 84–85. o.)

¹⁹⁴ A magyar vezérek optimizmusát illetően aligha csak tartalmatlan, vagy rossz ízű, tréfás megjegyzésnek kell látnunk, Perényi Ferenc váradi püspök sokat idézett keserű szavait az eljövendő napokban vértanúhalált

A közhiedelemmel szemben a sokat emlegetett oszmán tűzfegyverek jelentősége önmagában nehezen megítélhető. II. Lajos katonáinak tapasztalatlansága nélkül például a nagyszámú oszmán ágyú tüze sem gyakorolt volna ilyen komoly hatást a harc menetére (Úgy tűnik azonban, hogy az is inkább csak gyorsította, mintsem döntően befolyásolta az eseményeket, mivel délután öt körül már nem lehetett csak a jobbszárnyon megnyerni a csatát.) Az ágyúkat megerősített állásokban védelmező lövészgyalogság elleni támadások sikertelensége pedig bizonyosan nem pusztán csak az oszmán haditechnika „modernségén” múlott, mivel az ilyen típusú védelem – mint azt számos középkori példa is igazolja – nem feltétlenül volt kevésbé hatékony, ha a megerősített állásokban „csupán” íjászok, vagy számszeríjászok álltak. Ezért nem szabad megfedkezünk arról, hogy Kemálpaszádé és Lufti szerint a janicsárok egy része még mindig íjjal vagy alabárdal, és pajzzsal volt felszerelve. (A csata legjobb oszmán ábrázolásait tartalmazó 1558-ban készült Szülejmánnáméban a 1522-es rhodoszi ostrom ábrázolásain láthatunk is ilyen kis, kerek pajzzsal és horgas alabárdal – más néven gléfe-vel, vagy roncon-nal – fel-fegyverzett katonákat.) Mivel csak a XVI. század végére kapott az összes janicsár löfegyvert, más forrásokból pedig tudjuk, hogy voltak közöttük olyan speciális egységek melyeket kifejezetten szálfegyverekkel szereltek fel, illetve a számszeríj is a portai gyalogság tradicionális fegyveri közé tartozott, aligha lehet pontosan megbecsülni, hány százalékuk használt már ténylegesen löfegyvert 1526-ban.¹⁹⁵

Egyedül az tűnik valószínűnek, hogy a szultán előtt álló janicsárok puskatüze (noha közvetlenül Szülejmán előtt vonultak fel a harctérre, és aligha jutott idejük arra, hogy el-sáncolják magukat) önmagában is képes volt gátat szabni a magyar lovasság rohamának. Nem ismerjük azonban a pontos körülményeket, és azt sem tudhatjuk, hogy mennyire adhatunk hitelt Istvánffy leírásának. Szülejmán védelmében legalább 2–3000 janicsár sorakozhatott fel, akikkel csak a második vonal nehézlóvasságának megritkult, fáradt maradéka és talán magyar jobbszárny lovasainak egy része került szembe, ám mesterséges akadályok nem lévén előttük, Kemálpaszádé szerint, mégis sikerült áttörniük a janicsárok vonalán. Az erőteljes magyar hatás alatt fejlődő XVI–XVII. századi lengyel lovasság sikerei jelzik, hogy ha valóban így történt, az nem pusztán a véletlen műve lehetett: el-szánt, fegyelmezett, a veszteségeket vállalni képes lovasság támadása nyílt mezőn még löfegyverekkel jól felszerelt és azokkal professzionálisan bánni tudó gyalogság számára is nagyon komoly veszélyt jelentett. Ez tapasztalat pedig a XVII. századra már a nyugat-európai lovasság fejlődésére is kihatott.¹⁹⁶

haló 20 000 magyarról (Brodarics: *Katona*, 1979. 35. o.). A kritikákról Frangepán Kristóf levele, 1526. szeptember 29.: *Sanuto*, XLIII. 121. hasáb; Hyeronimo di Zara levele, 1526. október 26.: *Sanuto*, XLIII. 276. hasáb, Egykorú levél a mohácsi csatáról: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1899.) 505. o

¹⁹⁵ A janicsárok fegyvereiről és védőállásairól *Mihajlović*, 1975. 159., 165. o.; a török miniatúrákról *Fehér*, 1982. 15., 16.b., 17. tábla.; Kemálpaszádé és Lufti: *Katona*, 1979. 341., 362. o.; a rhodoszi ostrom ábrázolása: Topkapi Saray Múzei, Hazine gyűjtemény. 1517. f. 149.a, és 149.b. Különböző pajzsokkal és lándzsákkal felszerelt janicsárok a Szigetvár 1566-os ostromát ábrázoló miniatúrákon is láthatók. (*Fehér*, 1982. 90., 91. tábla.); a löfegyverek elterjedéséről *Ágoston Gábor*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle*, 37. (1995.) 473. o. A janicsárok törvénye, (1606.) Fordította és a bevezetőt írta *Fodor Pál*.) Török-magyar hadtörténelmi emlékek. Elbeszélő kútfők. 1. 80–81. o. A janicsárok régebbi fegyverei között voltak lándzsák, bárdok és buzogányok is (The Encyclopaedia of Islam. Vol. XI. Leiden, 2002. 323. o.), emiatt aztán a tűzfegyverekkel felszerelt lövészgyalogság esetében már valószínűleg nem volt akkora aránytalanság a két fél között, mint az ágyúk esetében; a magyarok támadó fellépése azonban nem tette lehetővé a tüzérő paritásának kihasználását.

¹⁹⁶ *Cichowski, Jerzy – Szulczyński, Andrzej*: Husaria. Warszawa, 1977.

Épp ezért kell kiemelni a magyar könnyűlovasság szerepét, hiszen egyfelől – mind a jobb- mind a balszárnyon, majd a centrumban már a nehézlovassággal együtt – szinte mindvégig fölényben volt az elméletileg túlerőben lévő oszmán lovassággal szemben, másfelől gyorsasága és manőverező képessége lehetővé tette, hogy a janicsárok puskatüzében is igen eredményes rohamot hajtson végre a ruméliai hadtest ellen. A magyar lovasság rohamai, és a csata folyamán végrehajtott manőverei arról tanúskodnak, hogy – a korábbi véleményektől eltérően – az akkori viszonyoknak megfelelően szinte mindvégig tudatos vezetés alatt állt, s állóképessége sem lehetett átlagon aluli. (Talán Tomori katonáinak voltak is hasonló tapasztalatai korábról, s ezért sürgették a győzelemben bizakodva a csata vállalását.) Az oszmánok részben emiatt nem tudták gyorsan kiaknázni a létszámfölényükben rejlő lehetőségeket. Ez alól csak a Báli és Hüsrev bég tevékenysége tűnik kivételnek, mivel valószínűleg az ő helyzetfelismerésüknek köszönhetően tudták a magyar jobbszárnycsoportot végül teljesen bekeríteni és összeroppantani.

Részben lehet tehát csak egyetérteni a külföldi kutatók közül Jeremy Black véleményével, aki az oszmán fél tüzérez, túlerő és tapasztalat révén mutatkozó fölényét a magyar fél „feudális” hadseregének hiányzó kohéziójával és tapasztalatával állítja szembe – de ezért aligha hibáztathatja bárki a kiváló brit hadtörténészt, hiszen a nemzetközi szakirodalomból teljes mértékben hiányoznak a mohácsi csatát reális, árnyalt módon bemutató magyar munkák. Az azonban bizonyos, hogy a „hadügyi forradalom” kapcsán kiemelt technikai és taktikai különbségek hangsúlyozása, a szemben álló felek létszámkülönbségeiből adódó következmények lebecsülésével és az európai és oszmán hadviselés eltérő hátterének és sajátosságainak elhanyagolásával párosulva, aligha vihet közelebb a történetek megértéséhez, pedig enélkül nem tarthatjuk szerencsésnek, hogy bármilyen eseményt érvként használjanak fel egy elméleti vitában.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Ha mégis az oszmánok és a „tipikusnak” tekintett korabeli nyugat-európai hadviselés összehasonlítására törekszünk, akkor a mohácsi csatánál talán jobb választásnak tűnik, ha az 1526 után már jórészt a Magyarországon tevékenykedő Habsburg csapatok által megvívott, tízezres seregeket mozgató – mára mégis szinte teljesen feledésbe merült – mezei ütközetek (Gorian–Eszék, 1537., Buda, 1541., Palást, 1552.) eseményeit vizsgáljuk meg.

THE BATTLE OF MOHÁCS AND THE "MILITARY REVOLUTION"

Part II. The Hungarian Army in the Battle of Mohács

Summary

Jenő Gyalókey, one of the best-known Hungarian specialists of the topic, referred to the Battle of Mohács as "the miserable failure of recklessness for want of force, skills and consideration." The events of the battle, however, were so complex that this opinion cannot be accepted. The two opposing armies were equipped with quite similar armour, and it was not only the Ottomans that applied the tactics based on the combination of an offensive cavalry and a defensive infantry, as the Hungarian kings of the House of Jagiello ruled Bohemia too, therefore they must have had thorough knowledge about the Bohemian infantry, which used to be recognized in Central Europe.

Owing to the similarities, it was a question of great importance, which side would be able to work its will upon the other, and who would manage to take advantage of the tactics. The analysis of the Hungarian order of battle leads one to the conclusion that the Hungarians had prepared primarily to repulse the Ottoman attack, having hoped to face only the advance troops of the enemy on the first day. Pasha Ibrahim, commander of the Rumelian Corps that formed the Turkish advance troops, did not regard it pressing to attack though. The bench surrounding the Mohács plains provided excellent positions to him, and most probably neither the behaviour, nor the clearly visible order of battle of the Hungarians suggested to him that fighting would have been inevitable that day. It seemed to be more reasonable to him to wait for the arrival of the Ottoman main force and postpone the encounter until the next day, when their superiority would force the most favourable issue in all likelihood. Consequently, the Ottomans had no intention to attack on 29 August, contrary to Hungarian expectations.

Eventually, the right flank of the Hungarian army launched an attack around four in the afternoon, by when the commanders had become certain that the enemy would not mount a frontal attack on that day. The defensive positions of the opposing Rumelian Corps, however, had already been completed by then, and the Anatolian Corps was not far from the battlefield either. The decision had obviously been influenced by fears that the enemy was superior in numbers, but this fact in itself should not have meant giving up all the previous plans. Nevertheless, the charge of the Hungarian right flank was so successful that it seemed illogical to hold on to the defensive tactics, when the soldiers of the first line had already reached the enemy camp. Fighting had been going on for about two hours, when the rest of the Ottoman corps arrived at the field and joined the battle at various sites, independently from the continuing struggle of the Hungarian right flank. The Hungarian army command might have reckoned with this possibility, as the left flank had not engaged in the battle as yet, and now it successfully took up the fight against the advancing Anatolian cavalry.

Today it is next to impossible to assess the situation correctly. When approaching from the point of view of the Ottoman chronicles, it seems that the Hungarian troops were defeated at both flanks, but then concentrated all their strength and launched a last desperate attack against the court guards of Suleiman in the centre of the Ottoman order of battle. The report of a Bohemian eyewitness, however, indicates that the Hungarian commanders might have reached the conclusion that Ottoman cavalry had been put to flight at both flanks and so an attack against the centre could have been launched, which might have decided the battle for the Hungarians had it met with success.

This charge of the heavy cavalry must have been successful indeed, as certain sources give account of the breakthrough of the line of janissaries defending the sultan, and yet Suleiman did not escape and there were so few cavalymen that reached near him that he was not killed, neither was the order and fighting morale of the Ottoman troops shaken. After this event, Turkish superiority dominated the battlefield. Owing to the increasing number of escapes and casualties, the Hungarian army, which had been smaller right from the beginning, ceased to represent considerable power anymore. Its remaining segments were surrounded and eliminated by the Ottomans.

The contemporaries and the historians of the succeeding generations condemned the commanders of the Hungarian army, especially Tomori, for fighting a losing battle, and in particular for sending the cavalry of the second line and the infantry of the right flank to attack. Nevertheless, even if they had persisted in the defensive tactics according to the original plan, it would only have

resulted in the prolongation of the struggle, and victory would have been uncertain anyway, as the enemy outnumbered the Hungarian troops by three to one.

As opposed to public belief, it is hard to judge the real significance of the often-mentioned Ottoman firearms. Had the military of King Louis II not been inexperienced, the great number of Turkish cannons, per se, would not have considerably influenced the outcome of the battle. The failure of the Hungarian attacks against the Ottoman infantry that defended the fortified artillery positions at the Turkish left flank was not a result of the "modernity" of Ottoman military technology exclusively. This type of defence could be just as much effective when there were "only" bowmen or crossbow archers in the positions. It should not be ignored either that some of the janissaries were still equipped with bows or halberds – and shields. As janissaries globally had been armed with firearms only by the end of the 16th century, and there were special units equipped with cold steel in particular, and because the crossbow too had been a traditional weapon of the Ottoman infantry, it is hard to estimate the percentage of those that used firearms in 1526.

It seems probable though that the janissaries defending the sultan in the centre were able to stop the charge of the Hungarian cavalry with their gunfire. Nonetheless, the exact circumstances are unknown. There must have been 2–3,000 janissaries in defence of Suleiman, whom the remainder of the Hungarian heavy cavalry of the second line and a part of the cavalry of the right flank faced. According to Kemalpashazade, some of these Hungarian forces managed to break through the defence line in the absence of artificial obstacles. The later successes of 16–17th century Polish cavalry, which had developed under strong Hungarian influence, indicate that such an achievement should not have been mere chance. At that time, an attack by a determined and disciplined cavalry unit in open country meant serious danger even to professionally trained infantry units properly equipped with firearms. By the 17th century, this experience influenced the development of Western European cavalry, too.

Thus, the role of Hungarian light cavalry in the Battle of Mohács should be emphasised, as their superiority prevailed at both the right and the left flanks and, together with heavy cavalry, in the centre too, in front of an Ottoman cavalry superior in numbers. It was their speed and manoeuvring abilities that enabled them to carry out a successful charge against the Rumelian Corps in the gunfire of the janissaries. As opposed to previous opinions, several attacks and manoeuvres during the battle provide evidence that, considering the circumstances of the period, the Hungarian cavalry was under conscious command almost all along and their stamina must have been above the average, too. Partially owing to these conditions, the Ottomans were unable to quickly take advantage of their superiority. The only exceptions seem to have been the beys Bali and Husrev, whose mastery of the situation brought about the encirclement and crushing of the Hungarian right flank.

On the basis of the above, the author reconsiders the opinion of foreign researcher Jeremy Black, who sets the firepower, the numerical superiority and the experience of the Ottomans against the "feudal" Hungarian army that lacked cohesion and experience. Stressing the technical and tactical differences in themselves, with reference to the "military revolution", will certainly not bring us closer to understanding the events of the past, if we ignore the disparity in the strength of the opposing parties, or the differences between the characteristics of European and Ottoman warfare. All these aspects should be considered when bringing up events as arguments in an academic discussion.

János B. Szabó

LA BATAILLE DE MOHÁCS ET LA "RÉVOLUTION MILITAIRE"

2ème partie. L'armée hongroise dans la bataille de Mohács

Résumé

En raison de la complexité des événements de la bataille de Mohács, Jenő Gyalóky, l'un des historiens hongrois de renom ayant traité ce sujet avait tort de dire que cette bataille avait été "l'échec lamentable de la témérité sans force, ni adresse, ni considération." Il s'agit, en fait, de l'affrontement de deux armées aux armements semblables. La connaissance de la tactique basée

sur la combinaison de la cavalerie d'attaque et de l'infanterie de défense n'était pas le propre des Ottomans, puisque les rois de Hongrie, issus de la maison des Jagellon, régnaient aussi en Bohême et pouvaient ainsi disposer de connaissances approfondies concernant l'infanterie bohémienne réputée en Europe centrale.

En raison justement des ressemblances des deux armées, la question de savoir qui pourra imposer sa volonté et profiter des avantages de cette tactique avait une importance décisive. L'analyse du déploiement des troupes hongroises permet de conclure que les Hongrois se préparaient surtout à repousser l'attaque des Ottomans en espérant qu'ils ne devraient affronter que l'avant-garde de l'armée ennemie ce jour-là. Cependant, le pasha Ibrahim, chef du corps d'armée de Roumélie constituant l'avant-garde ottomane, n'était pas du tout pressé de combattre, puisque le terrain en gradins entourant la plaine de Mohács lui assurait de positions excellentes. De plus, l'attitude des Hongrois ainsi que leur ordre de bataille bien visible n'ont pas laissé supposer une bataille immédiate. Aussi le pasha a-t-il jugé possible de reporter la bataille au lendemain pour attendre le gros de son armée et faire valoir ainsi leur supériorité. Par conséquent, malgré les attentes des Hongrois, les Ottomans n'avaient pas l'intention d'attaquer le 29 août.

L'aile droite hongroise lança finalement son attaque vers 4 heures de l'après-midi, lorsque les chefs savaient déjà que l'ennemi ne mènerait plus une attaque frontale ce jour-là. Mais les positions de défense au centre du corps roumélien étaient déjà en place et le corps d'Anatolie n'était plus qu'à une heure de marche du théâtre des opérations. La décision hongroise fut sans doute motivée par la crainte de la supériorité numérique multiple de l'ennemi sans toutefois renoncer aux plans précédents. Mais en raison du succès de l'attaque de l'aile droite hongroise, il sembla déraisonnable de maintenir la tactique défensive au moment où les soldats de la première ligne atteignirent le camp de l'ennemi. Dans la deuxième heure du combat, les autres corps ottomans arrivèrent sur le théâtre d'opérations. Ainsi débutèrent de nouveaux combats indépendants de l'aile droite hongroise. Le commandement hongrois dut s'y attendre, puisque l'aile gauche n'intervint pas jusqu'alors. Par la suite, elle lutta avec efficacité contre la cavalerie anatolienne.

Il est impossible d'évaluer objectivement cette situation. Si nous considérons les événements du point de vue des chroniques ottomanes, il semble que l'armée hongroise a fini par subir une défaite sur les deux ailes avant de rassembler ses dernières forces pour une attaque désespérée contre les soldats de la cour de Soliman déployés au centre de l'ordre de bataille. Par contre, si nous considérons l'information fournie par un témoin oculaire bohémien, les chefs hongrois auraient tenté l'attaque contre le centre, laquelle aurait pu s'avérer décisive en cas de succès, parce qu'ils croyaient avoir repoussé les deux ailes de la cavalerie ottomane.

Cette attaque de la grosse cavalerie aurait apporté quelques résultats. Selon certaines sources, les Hongrois réussirent à enfoncer les rangs des janissaires alignés devant Soliman, mais celui-ci ne prit pas la fuite, car les cavaliers ennemis n'étaient pas en nombre suffisant pour le tuer. Ainsi l'ordre et la combativité de l'armée ottomane, en supériorité numérique, n'ont pas pu être ébranlés. En raison des pertes grandissantes et des soldats fuyants, l'armée hongroise ne fut plus un ennemi inquiétant pour les Ottomans qui encercla et élimina les restes de l'armée hongroise.

Nombreux sont ceux qui pensent que l'armée hongroise n'aurait jamais dû s'engager dans la bataille de Mohács. Au-delà de cet avis, les contemporains et les historiens de la postérité ont surtout reproché aux chefs hongrois, en particulier à Tomori, d'avoir envoyé en attaque l'infanterie de l'aile droite et la cavalerie de la deuxième ligne. Mais même s'ils avaient conservé la tactique défensive originale, cela n'aurait pas pu garantir le succès – juste la prolongation du combat –, puisque l'ennemi était trois fois supérieur en force.

Contrairement à ce qu'on croit en général, l'importance des armes à feu ottomanes est difficile à juger. Si les soldats de Louis II avaient été plus expérimentés, les nombreux canons des Ottomans auraient eu un impact négligeable sur le déroulement du combat. À l'aile gauche des Ottomans, l'insuccès des attaques contre l'infanterie défendant les canons dans des positions consolidées ne s'explique pas par la "modernité" de la technique militaire ottomane, car ce type de défense pouvait être aussi efficace avec des archers ou des arbalétriers. Il ne faut pas oublier non plus qu'une partie des janissaires était toujours équipée d'archer, de hallebarde et de bouclier. Ce n'est qu'à la fin du 16e siècle que tous les janissaires seront munis d'armes à feu. De plus, comme certaines de leurs unités étaient équipées d'autres armes ou d'arbalète, il est impossible d'évaluer le pourcentage utilisant réellement des armes à feu en 1526.

Le seul élément probable est qu'au centre, les coups de fusil des janissaires ont pu arrêter l'attaque de la cavalerie hongroise. Nous ne connaissons cependant pas les conditions exactes:

Soliman devait être défendu par au moins 2 à 3 mille janissaires qui ont affronté les restes éreintés de la grosse cavalerie de la deuxième ligne et peut-être quelques cavaliers de l'aile droite hongroise. Selon Kemalpachazade, certains d'entre eux ont réussi à enfoncer la ligne des janissaires. Les succès ultérieurs, au 16e et 17e siècles, de la cavalerie polonaise – développée sous influence hongroise – indiquent que si c'est vrai, ce n'est pas le fruit du hasard, car une cavalerie déterminée et disciplinée pouvait à cette époque mettre en danger même une infanterie bien instruite et équipée d'armes à feu. Cette expérience a eu un impact aussi sur l'évolution, au 17e siècle, de la cavalerie en Europe occidentale.

Pour cette raison, nous devons souligner le rôle de la cavalerie légère hongroise qui a pratiquement dominé la cavalerie ottomane, en principe en supériorité numérique. Leur rapidité et leur capacité de manœuvrer leur a permis de mener une attaque efficace contre le corps roumélien même sous le feu des janissaires. De nombreuses attaques de la cavalerie hongroise, ainsi que leurs manœuvres effectuées lors de la bataille témoignent du fait qu'elle était dirigée de manière perspicace presque jusqu'à la fin et que son moral ne laissait pas à désirer non plus. C'est en partie pour ces raisons que les Ottomans n'ont pas pu faire valoir rapidement leur supériorité numérique à l'exception des beys Bali et Husrev. En effet, c'est probablement grâce à la clairvoyance de ceux-ci que l'aile droite hongroise a pu être encerclée et anéantie.

Par conséquent, on ne peut approuver que partiellement l'avis de Jeremy Black qui oppose la dominance des ottomans résultant de la puissance de feu, de la supériorité numérique et de l'expérience au manque de cohésion et d'expériences de l'armée hongroise "féodale." Il est toutefois certain que la mise en valeur excessive des différences techniques et tactiques liées à la "révolution militaire" ou la négligence des conséquences de la différence entre les effectifs et des particularités des méthodes de combat ottomanes ne nous faciliteront pas la compréhension des événements.

János B. Szabó

DIE SCHLACHT BEI MOHÁCS/MOHATSCH UND DIE „REVOLUTION IM MILITÄRWESEN“

Teil 2: Die ungarische Armee in der Schlacht bei Mohács

Resümee

Die Ereignisse der Schlacht bei Mohács/Mohatsch waren viel komplexer, als dass die Aussage einer der namhaftesten ungarischen aufarbeitenden Person, Jenő Gyalóky, richtig wäre, der gesagt hat, die Schlacht sei „das klägliche Fiasko der Waghalsigkeit ohne Kraft, Geschicklichkeit und Überlegung“. Da zwei, mit ziemlich ähnlicher Rüstung kämpfende Heere einander gegenüberstanden, kann die Kenntnis der Taktik, die auf der Kombination der angreifenden Kavallerie und der verteidigenden Artillerie-Infanterie aufbaute, keineswegs nur den Osmanen zugeschrieben werden. Die Könige Ungarns aus der Dynastie der Jagellonen waren nämlich zugleich Herrscher über Böhmen, sodass sie wohl gründliche Kenntnisse von der böhmischen Infanterie hatten, die im damaligen Mitteleuropa einen ziemlich guten Ruf hatte.

Aber gerade infolge der Ähnlichkeiten war es von außerordentlich großer Bedeutung, wer dem anderen seinen Willen aufzwingen kann, wer die Vorteile dieser Taktik nutzen kann. Aus der Analyse der ungarischen Schlachtordnung kann geschlussfolgert werden, dass die Ungarn in erster Linie bestrebt waren, den osmanischen Angriff abzuwenden, und hofften, dass sie an dem Tag nur mit der Vorhut des gegnerischen Heeres kämpfen müssen. Pascha Ibrahim, Kommandant des Rumelia-Korps, das die Vorhut der Osmanen bildete, hielt den Kampf jedoch für nicht dringlich. Die Bergstufe rund um das Flachland von Mohács bot ihm nämlich hervorragende Stellungen und wahrscheinlich schloss er auch vom Verhalten der Ungarn – und ihrer gut übersehbaren Schlachtordnung – nicht darauf, dass der Kampf an jenem Tag unausweichlich sei. So erschien es ihm möglich, auf die hinter im kommenden Hauptkräfte zu warten und den Kampf auf den folgenden Tag zu verschieben, an dem die Osmanen – mit voller Kraftüberlegenheit – wahrscheinlicher eine für sie günstigere Entscheidung erzwingen konnten. Die Osmanen wollten also – entgegen den Erwartungen der Ungarn – am 29. August nicht angreifen.

Der ungarische rechte Flügel griff schließlich nachmittags um vier Uhr herum an, als sich die Führungspersonen vergewissert hatten, dass der Gegner die angebotene Schlacht vorerst nicht akzeptiert, oder zumindest an dem Tag keinen Frontalangriff mehr startet. Zu diesem Zeitpunkt waren jedoch die Verteidigungsstellungen im Zentrum des gegenüberstehenden Rumelia-Korps bereit und auch das Anatolia-Korps war wohl nicht weiter, als eine Stunde Fußmarsch vom Schlachtfeld entfernt. Diese Entscheidung war ziemlich eindeutig von der Angst vor der mehrfachen Überzahl des Gegners motiviert. Das jedoch bedeutete noch nicht unbedingt die Aufgabe der früheren Pläne. Der Angriff des ungarischen rechten Flügels war jedoch so effektiv, dass die Beibehaltung der Defensivtaktik sinnlos erschien, als die Frontsoldaten bereits das gegnerische Lager erreicht hatten. Irgendwann in der zweiten Stunde des Kampfes kamen auch die verbleibenden osmanischen Heereskörper am Kriegsschauplatz an und damit begannen – im Grunde unabhängig von den weiteren Kämpfen des ungarischen rechten Flügels – neue Kämpfe. Die ungarische Führung hat wohl mit dieser Möglichkeit gerechnet, da sich der ungarische linke Flügel bis zu diesem Zeitpunkt nicht in die Kämpfe einmischte. Danach jedoch kämpfte er – ähnlich, wie der rechte Flügel – ziemlich effektiv gegen die gegnerische anatolische Kavallerie.

Die objektive Beurteilung der damaligen Situation ist heute fast unmöglich. Wenn wir die Ereignisse aus der Perspektive der osmanischen Chroniken betrachten, scheint es so, als ob die ungarische Armee nach einer Weile im Grunde auf beiden Flügeln verloren hätte. Mit der Konzentrierung seiner letzten Kraftreserven unternahm er jedoch noch einen letzten verzweifelten Angriff gegen die Hoftruppen von Süleyman, die ins Zentrum der osmanischen Schlachtordnung aufmarschiert waren. Wenn wir jedoch die Aussage eines böhmischen Augenzeugen betrachten, so hätten die ungarischen Führungspersonen die Situation auch derart einschätzen können, dass nunmehr auch ein Angriff gegen das Zentrum einen Versuch wert sei, da es bis zu diesem Zeitpunkt gelungen war, die Kavallerie der Osmanen auf beiden Flügeln in die Flucht zu schlagen. Dieser Versuch hätte den Ausgang der Schlacht zugunsten der Ungarn entscheiden können, wenn er erfolgreich gewesen wäre.

Dieser Angriff der schweren Kavallerie führte wohl auch zu einem Ergebnis, da einigen Quellen zufolge die Janitscharenreihen vor dem Sultan durchbrochen wurden. Süleyman jedoch flüchtete nicht und die bis zu ihm vordringenden Reiter waren zu wenige, um den Herrscher zu ermorden. So konnte die Ordnung und die Kampfbereitschaft des osmanischen Heeres nicht ins Wanken gebracht werden. Von diesem Zeitpunkt an diktierte die osmanische Übermacht auf dem Schlachtfeld. Die von vornherein viel kleinere ungarische Armee war nunmehr infolge der zunehmenden Fluchten und der ansteigenden Verluste kein ernsthafter Gegner. Seine Überreste wurden von den Osmanen stückweise umzingelt und vernichtet.

Darüber hinaus, dass das ungarische Heer nach Meinung einiger bei Mohács überhaupt keine Schlacht hätte auf sich nehmen dürfen, war das Kommando auf Angriff im Falle der Kavallerie der zweiten Reihe und der Infanterie des rechten Flügels das Moment der Schlacht, wegen dessen mehrere zeitgenössische und Historiker der Nachwelt die ungarischen Führungspersonen, vor allem Tomori verdammt. Wenn die Ungarn jedoch bei den ursprünglichen Vorstellungen geblieben wären, hätte das nicht nur zum Verzug der Kämpfe geführt, sondern hätte noch lange nicht das sichere Rezept des Erfolges bedeutet. Dieser schien nämlich infolge der dreifachen Übermacht des Gegners von vornherein zweifelhaft.

Entgegen der allgemeinen Auffassung ist die Bedeutung der osmanischen Feuerwaffen an sich nur schwer zu beurteilen. Ohne die Unerfahrenheit der Soldaten Ludwigs II. hätte das Feuer der vielen osmanischen Kanonen wohl auch keinen großen Einfluss auf die Kampfgeschehnisse gehabt. Und die Erfolglosigkeit der Angriffe gegen die Schützeninfanterie, die die Kanonen in befestigten Stellungen auf der linken Seite der Osmanen verteidigten, hing sicherlich nicht nur von der „Modernität“ der osmanischen Kriegstechnik ab, da solche eine Verteidigung nicht unbedingt weniger effektiv war, wenn „lediglich“ Bogenschützen oder Armbrustschützen in den befestigten Stellungen standen. Wir dürfen auch nicht vergessen, dass ein Teil der Janitscharen noch immer mit Bögen oder Hellebarden – und Schilden – ausgerüstet war. Da alle Janitscharen erst bis zum Ende des 16. Jahrhunderts Feuerwaffen erhielten und wir aus anderen Quellen wissen, dass es spezielle Einheiten unter ihnen gab, die ausgesprochen mit Piken ausgerüstet wurden, bzw. auch die Armbrust zu den traditionellen Waffen der Infanterie der Pforte zählte, kann wohl kaum abgeschätzt werden, welcher Prozentsatz von ihnen 1526 tatsächlich bereits Feuerwaffen verwendete.

Wahrscheinlich scheint lediglich, dass im Zentrum das Gewehrfeuer der vor dem Sultan stehenden Janitscharen an sich den Angriff der ungarischen Kavallerie unterbinden konnte. Wir

kennen aber die genauen Umstände nicht: zur Verteidigung von Süleyman reichten sich wohl 2-3000 Janitscharen auf, denen der übrig gebliebene, erschöpfte Rest der schweren Kavallerie der zweiten Reihe und vielleicht ein Teil der Reiter des ungarischen rechten Flügels gegenüberstand. Gemäß Kemalpaschade gelang es einigen von ihnen trotz künstlicher Hindernisse durch die Janitscharenreihe durchzudringen. Dass dies – falls es tatsächlich so war – kein Zufall war, wird durch die späteren Erfolge der polnischen Kavallerie im 16–17. Jahrhundert belegt, die sich stark unter den ungarischen Erfolgen entwickelte: der Angriff einer entschlossenen, disziplinierten, Verluste in Kauf nehmenden Kavallerie auf offenem Felde bedeutete in dieser Zeit noch ernsthafte Gefahren, sogar für eine Infanterie, die mit Feuerwaffen gut ausgestattet war und diese professionell handhaben konnte. Diese Erfahrung wirkte sich bis zum 17. Jahrhundert auch auf die Entwicklung der westeuropäischen Kavallerie aus.

Gerade deshalb muss die Rolle der ungarischen leichten Kavallerie hervorgehoben werden. Einerseits war sie fast bis zuletzt – sowohl auf dem linken und rechten Flügel, als auch im Zentrum zusammen mit der schweren Kavallerie – gegenüber der osmanischen Kavallerie in Überzahl. Andererseits machte es ihre Schnelligkeit und Manövrierfähigkeit möglich, dass sie auch im Gewehrfeuer der Janitscharen einen ziemlich effektiven Angriff gegen das Rumelia-Koprs durchführen konnten. Die zahlreichen Angriffe und Manöver der ungarischen Kavallerie während der Schlacht zeugen davon, dass diese – entgegen früherer Meinungen – den damaligen Verhältnissen entsprechend bis zuletzt unter bewusster Führung gestanden war und auch ihre Standhaftigkeit nicht unterdurchschnittlich sein konnte. Die Osmanen konnten teils deswegen die Möglichkeit ihrer Überzahl nicht rasch nutzen. Ausnahmen scheinen nur die Tätigkeiten von Beg Bali und Hüsrev zu bilden, da sie wahrscheinlich dank der raschen Situationskenntnis schließlich den ungarischen rechten Flügel vollständig umzingeln und vernichten konnten.

Mit der Meinung von Jeremy Black seitens der ausländischen Forscher kann man also nur bedingt einverstanden sein. Er stellt nämlich das Übergewicht der Feuerkraft, der Überzahl und der Erfahrung der osmanischen Partei mit der fehlenden Kohäsion und Erfahrung des „feudalen“ Heeres der ungarischen Partei gegenüber. Sicher scheint jedoch, dass die Betonung der bezüglich der „Revolution im Militärwesen“ hervorgehobenen technischen und taktischen Unterschiede – gepaart mit der Unterschätzung der Folgen, die sich aus dem Stärkenunterschied der gegnerischen Parteien ergeben, und mit der Vernachlässigung des unterschiedlichen Hintergrundes und der unterschiedlichen Eigenheiten der osmanischen Kriegsführung – wohl kaum zum besseren Verständnis der Ereignisse führen wird. Ohne dies ist es aber nicht gerade glücklich, dass irgendein Ereignis als Argument in einer theoretischen Diskussion angeführt wird.

Янош Б. Сабо

БИТВА ПРИ МОХАЧЕ И „РЕВОЛЮЦИЯ ВОЕННОГО ДЕЛА“

Часть II. Венгерская армия в битве при Мохаче.

Резюме

События, происшедшие в битве при Мохаче, были гораздо более комплексными, чем то, что утверждает один из именитых венгерских исследователей-разработчиков этой темы Енё Дьалокаи, который назвал битву „плачевным поражением силы, ловкости и безрассудно отваги.“ Поскольку друг другу противостояли две армии, сражавшиеся с весьма аналогичным вооружением, знание тактики, основанной на комбинации наступающей кавалерии и обороняющихся стрелков-пехотинцев, отнюдь не может предписываться только османскому войску, ибо короли Венгрии из династии Ягеллов были одновременно и правителями Чехии, таким образом они вероятно владели основательными знаниями о чешской пехоте, пользовавшейся весьма хорошей репутацией в Европе того времени.

Однако по причине именно большого сходства большое значение имел именно тот факт, согласно которому, кто сможет навязать свою волю противнику, тот сможет воспользоваться

ся преимуществами этой тактики. Анализируя венгерский боевой порядок, можно сделать вывод о том, что венгры в первую очередь готовились к отражению наступления османов, и питали надежду на то, что в тот день им нужно будет вступить в бой только с авангардом вражеского войска. Однако паша Ибрагим, командующий румелийского корпуса, представлявшего форпост османской армии, не считал необходимым без промедления вступить в бой, так как изрезанность местности, окружавшей равнину вокруг Мохача, обеспечивала для его войска прекрасные позиции, и, по всей вероятности, поведение венгров – а также их хорошо просматриваемый боевой порядок – подсказывали ему, что бой в этот день можно избежать, и таким образом ему казалось возможным, дождавшись главные силы, шедшие по его следам, отложить битву на следующий день, в которой османы, владея полным превосходством сил, смогут несомненно добиться благоприятного для них решения. Таким образом османы, вопреки ожиданиям венгров, 29 августа не хотели наступать.

В конце концов правый фланг венгров во второй половине дня пошел в атаку. Когда предводители убедились в том, что противник не принимает покамест предложенное сражение, во всяком случае по крайней мере в тот день не начинает фронтального наступления. Однако в это время в центре стоявшего напротив румельского корпуса уже готовы были оборонительные позиции, и анатолийский корпус также был не далее, чем за час ходьбы от поля сражения. Это решение достаточно однозначно было мотивировано страхом перед многократным превосходством сил противника, но само по себе это еще отнюдь не означало отказ от первоначальных планов. Однако атака венгерского правого фланга была настолько результативной, что поддержание оборонительной тактики казалось бессмысленным, причем когда солдаты первого рубежа уже добрались до лагеря противника. Где-то во втором часу боя уже прибыли на ТВД и остальные корпуса османов, и это положило начало новым сражениям, – практически независимо от дальнейших боев венгерского правого фланга. Венгерское руководство могло рассчитывать на такой возможный вариант, ибо венгерский левый фланг до сих пор не вступал в бой, однако после этого левый фланг, аналогично правому, достаточно успешно сражался с анатолийской кавалерией, выступившей против него.

Объективная оценка тогдашнего положения сегодня почти невозможна. Если рассматривать события с угла зрения османских летописей, тогда кажется, что венгерское войско после некоторого времени по сути дела на обоих флангах потерпело поражение. Однако сохранившиеся остатки своих сил венгры предприняли еще последнюю отчаянную атаку против войск двора Сулеймана, выступивших в центре османского порядка. Если однако принять во внимание повествование одного чешского свидетеля-очевидца, венгерские полководцы могли оценить обстановку и таким образом, что поскольку до сего времени они на обоих флангах оттеснили кавалерию османов, они могли бы уже попытаться провести наступление против центра, которое, в случае увенчания успехом может в конечном итоге переломить судьбу сражения в пользу венгров.

Эта атака тяжелой конницы по всей вероятности и имела некоторый результат, ибо согласно некоторым источникам, венграм удалось прорвать ряды янычаров, стоявших перед султаном, однако Султан не пустился от них в бегство, и конники, добравшиеся до султана, были слишком малочисленны для того, чтобы смогли бы убить турецкого властителя, таким образом не удалась поколебать боевого порядка османской армии. Начиная с этого момента, османское превосходство сил было преобладающим и диктовало свою волю на поле битвы. Венгерская армия, которая с самого начала была меньше турецкой, а в это время по причине все большего числа дезертиров и возраставших потерь уже не была серьезным противником, остатки ее по отдельным частям окружали и уничтожали османские войска.

Помимо того, что согласно мнению многих исследователей при Мохаче венгерской армии вообще не следовало бы принимать битву с турками, переход в наступление второй линии кавалерии и правого фланга пехоты был тем моментом битвы, из-за которого современники и историографы-потомки делают упреки венгерским руководителям, и в первую очередь Томори. Но даже если бы венгры, согласно своим первоначальным соображениям, остались при своей оборонительной тактике, это – наряду с тем, что могло бы привести к затяжению сражения, – отнюдь не означало бы верного рецепта успеха, так как победа вследствие трехкратного превосходства сил противника, априори была сомнительной. Вопреки общепринятому мнению значение много упоминаемого османского огнестрельного оружия трудно определить. Если бы войны Людовика II не были настолько неопытными,

огонь огромного количества османских пушек также бы не произвел решающего влияния на исход сражения. На левом фланге османов неудача наступлений против стрелков-пехотинцев, защищавших свои пушки в укрепленных позициях, наверняка зависела не только от „современности” османской боевой техники, так как такого типа оборона безусловно не была менее эффективной, если на укрепленных позициях были „всего” лишь стрелки или стояли арбалетчики. Нельзя забывать и о том, что часть янычаров была оснащена все еще стрелами или алебардами — и щитами. Так как лишь к концу XVI века все янычары получили стрелковое оружие, однако из других источников нам известно, что среди них были и такие специальные части, которые были оснащены исключительно холодным оружием, и что арбалеты принадлежали к традиционному оружию пехоты порты. В виду всего этого едва ли можно точно определить, какой процент воинов пользовался уже действительно стрелковым оружием в 1526 году.

Единственно, что кажется вероятным, это что во время штурма пушечный огонь янычаров, стоявших перед султаном, уже сам по себе представлял преграду в ходе атаки венгерской конницы. Однако мы не знаем точно всех обстоятельств. Для прикрытия Сулеймана было выстроено по крайней мере 2000–6000 янычаров, против которых выступила часть измотанных, поределых останков венгров и пожалуй часть конников венгерского правого фланга. Согласно Кемалпашасаде некоторым из них из-за отсутствия искусственных заграждений удалось прорвать линию янычарок. Об этом свидетельствуют более поздние успехи польской кавалерии XVI–XVII века, развивавшейся под сильным воздействием венгров. Если это действительно так и произошло, это было не просто игрой случая: атака полной решимости, дисциплинированной, способной принести жертвы кавалерии на открытом поле боя в этот период еще означала весьма серьезную опасность даже и для пехоты, хорошо оснащенной огнестрельным оружием и профессионально владеющей им. Этот опыт повлиял также и на развитие кавалерии Западной Европы.

Именно поэтому необходимо подчеркнуть роль венгерской легкой конницы, ибо, с одной стороны, как на правом, так и на левом фланге, затем в центре уже вместе с тяжелой кавалерией — почти до самого конца она находилась в превосходстве по сравнению с османской кавалерией, превосходившей теоретически ее по численности, с другой стороны, скорость и маневренность конников сделали возможным, чтобы янычары в огне ружей провели также весьма успешную атаку против румельского корпуса. Целый ряд атак венгерской кавалерии и маневры, проведенные в ходе сражения, свидетельствуют о том, что в отличие от ранее сформировавшегося мнения согласно тогдашним условиям почти до самого конца находилась под сознательным управлением, и ее выносливость также не могла быть ниже средней. Османы именно поэтому не могли быстро воспользоваться преимуществами, кроющимися в их численном превосходстве. Исключением представляются лишь действия бегов Бали и Хюсрев, так как по всей вероятности, благодаря их ориентации в обстановке они смогли в конце концов полностью окружить и разгромить венгерский правый фланг.

Отчасти таким образом можно согласиться среди зарубежных исследователей с мнением Джереми Блэка, который османскую мощь огня, преимущество в силах и преимущество, приобретенное за счет опыта, противопоставляет отсутствию сплоченности и опыта „феодальной” армии венгерской стороны. Однако совершенно верно, что в связи с „революцией военного дела” подчеркивание особых технических и тактических преимуществ, недооценка последствий, вытекающих из численной разницы противостоящих сторон, и пренебрежение различными тылами европейского и османского способа ведения боевых действий едва ли может приблизить нас к пониманию исторических событий, а ведь без этого мы не можем считать удачным использование любого события (факта) в любой теоретической дискуссии.